

Somorjai Ádám Ami az emlékiratokból kimaradt

VI. Pál és
Mindszenty József
1971-1975

Somorjai Ádám

Ami az emlékiratokból kimaradt

VI. Pál és Mindszenty József

1971–1975

HISTORIA PRO FUTURO

Szerkeszti
Várszegi Asztrik

Somorjai Ádám

Ami az emlékiratokból kimaradt

VI. Pál és Mindszenty József

1971–1975

BENCÉS KIADÓ
Pannonhalma, 2008

Lektorok:

Dr. Balogh Margit
Dr. Németh László
Prof. Dr. Dr. Zakar Polikárp OCist
Dr. Zinner Tibor

A borítón:

VI. Pál pápa fogadja a Vatikánban Mindszenty Józsefet, 1971
© Servizio Fotografico, L'Osservatore Romano
engedélyével

© Somorjai Ádám, 2008

ISBN 978-963-9226-73-9
ISSN 1789-6150

Ajánlás

„In spite of its shortcomings the *Memoirs* should be ranked among the best of the great inspirational books. The profile in courage revealed in them will leave a lasting impression on generations to come, but the student of Hungarian politics will find them excessively subjective and regrettably incomplete. („Hiányosságai ellenére, az *Emlékirataim* az ihletett könyvek legjobbjai közé tartozik. Bátorsága tartós hatással lesz a jövő nemzedékek számára. A magyar politikatörténet kutatója azonban túlságosan szubjektívnek és sajnálatosan hiányosnak fogja találni.”) E szavakkal zárul László T. László 1975-ben megjelent, de máig az újdonság erejével ható recenziója.¹

Somorjai Ádám rendtársam az elmúlt évek során behatóan foglalkozott Mindszenty József bíboros hercegprímás iratanyagával. E könyvében kutatásai első eredményeiről számol be. Azt is mondhatnánk, az ismeretlen Mindszenty kerül emberközelbe e tanulmányok olvastán.

Szívesen ajánlom e könyvet minden jóakarató olvasó figyelmébe: Nemzeti hősünk, Mindszenty József gondolkodását, s az *Emlékirataim* írójának nem utolsósorban az Apostoli Szentszékkal vívott küzdelmeit ismerhetjük meg belőle új nézőpontból.

Szent Márton hegyén, 2008. március 29-én

Várszegi Asztrik

¹ Leslie LASZLO recenziója, in: *East Central Europe / L'Europe du Centre Est*, 1975, 262–263, itt: 263.

Előszó

Veritas liberabit vos
(Jn 8,32)

Ezek az írások Mindszenty József bíboros hercegprímás szentté avatásának kapcsán, az anyaggyűjtés és a vonatkozó szakirodalom tanulmányozása során keletkeztek. Menet közben arra a felismerésre jutottam, hogy sokkal több dokumentum áll a kutatás rendelkezésére, mint eddig gondoltuk, és lassan körvonalazható a mostanáig ismeretlen partner, az Apostoli Szentszék álláspontja is.

E tanulmányok kötetbe szerkesztésében és közzétételében az Adriányi Gábor által alkalmazott és általunk is idézett újszövetségi hely vezérelt: *Veritas liberabit vos*, az igazság megszabadít titeket. Ha az ő eredményétől eltérő következtetésre jutottunk, annak bizonyára az az oka, hogy bővebb forrásanyagot találtunk.

A forrásokat még nem merítettük ki, a további tanulmányozás mindannyiunk közös feladata. Ha valaki úgy gondolja, hogy mindezzel a szentté avatás folyamatát hátráltatjuk, a következő lehet a válasz: Mindszenty bíboros szentté avatásán csak „pontosan, szépen, ahogy a csillag megy az égen”, szabad dolgoznunk, ha azt akarjuk, hogy csillagként ragyogjon egyházunk egén.

A tanulmányok címében első helyen Mindszenty József nevét találjuk, később tűnik föl VI. Pál pápa, illetve a Vatikáni Államtitkárság, hogy – időközben szerzett ismereteink jegyében – az Apostoli Szentszék kerüljön az első helyre, Mindszenty József neve a másodikra. Ezért könyvünk címadásával is ezt sugalljuk: a kutatás idáig Mindszentytől Mindszentyig vezetett. A sorrendet illendő megfordítani, legalábbis az 1971–1975 közötti, általunk vizsgált periódusra, amennyiben az Apostoli Szentszékkal, nevezetesen VI. Pál pápával való kapcsolattartással foglalkozunk. A helyes sorrend: első helyen az Apostoli Szentszék, második helyen pedig a mindenkori pápa által ki nevezett esztergomi érsek és Magyarország Prímása, adott esetünkben Mindszenty József kell hogy szerepeljen. Ezzel az új optikával talán több kérdésre kapunk választ, mint eddig.

E kötet nem tartja feladatának, hogy minden fölmerülő problémára megoldási javaslatot tegyen, hiszen a szöveggközlés csak előfeltétele annak, hogy – mivel több szem többet lát – alaposabb munkát

végezhessünk. S mint jeleztük, a szövegközlés itt nem teljes, inkább csak a figyelmet óhajtottuk felhívni arra a lehetőségre, hogy Budapesten még van mit tanulmányozni, és kaphatunk választ a menet közben fölmerülő újabb kérdésekre is. Esetleges kisebb jelentőségű dokumentumok teljes szöveggel való közlésétől ezért itt eltekintünk.

A forrásokat betű- és lehetőleg formahűen közöljük; az eredetileg kézzel írott dokumentumokat kurzív, a gépiratos, illetve nyomtatott szövegeket álló betűvel. Az eredeti szövegek helyesírását nem javítottuk, csupán az értelemzavaró elírásokat igyekeztünk szögletes zárójelben helyesbíteni.

A kézirat előkészítésében prof. dr. dr. Zakar Polikárp OCist zirci főapát úr és dr. Németh László pápai prelátus úr, a Pápai Magyar Intézet rektora voltak hű tanácsadóim és lektoraim. Zakar főapát úrnak megköszönöm, hogy gyors és pontos válaszaival segített a latin szövegek értelmezésében és fordításában, ugyanígy fontos észrevételeket tett egyházjogi és dogmatikai szempontból. Németh Lászlónak hálás vagyok, amiért témánk és a vonatkozó irodalom alapos ismeretében eligazított az egyes kérdések *status quaestionis*a körül.

Kötetünk korrektúráját, amely külön könyvben is rendelkezésre áll (SOMORJAI, *Sancta Sedes*), szakmai szempontból dr. Balogh Margit és Dr. Zinner Tibor lektorálta. Észrevételeiket hálasan köszönöm és a kiadás során figyelembe is vettem.

Reméljük, hogy ez a néhány tanulmány hasznos lehet a Mindszenty József utolsó életszakasza iránt érdeklődők számára, és újabb lépést jelenthet Mészáros István, az ELTE bölcsészkarán egykor kedves professzorom, majd a Magyar Egyháztörténeti Munkaközösség alapításakor egyik küzdőtársam által sürgetett Mindszenty-biográfia munkálatainak során.

Kelt Rómában, 2008. február 5-én

Somorjai Ádám
a Causa relátora 1999–2007

Bevezető

Magyarország államformája 1946. február 1-ig királyság volt. A keresztény királyság kora, amely csaknem ezer esztendeig tartott, Szent Istvánra megy vissza. Az esztergomi érsekség alapítása ezzel egyidős, sőt ennek a királyságnak előfeltétele. Ebben a korban ugyanis a királyt, a „nemzeti” szuverenitás megjelenítőjét az egyház első főpapja koronázta meg és kente föl olajjal, biblikus előképek alapján. A független királyság megalapításának ily módon előfeltétele volt a független egyházszervezet megteremtése.¹ Esztergom érseke az első főpap, később Kalocsa, majd 1802-től Eger, 1993-tól pedig Veszprém is felsorakozik ehhez, ha a jelenlegi országterületben gondolkodunk. (A katolikus egyházszervezetben ide tartozik a horvátországi Zágráb érseki székké emelése 1852-ben, az erdélyi Balázsfalvái [ma: Făgăraș-Alba Iulia, azaz: Fogaras–Gyulafehérvár] – görög katolikus szertartásúak számára – 1853-ban, ha a történelmi országterületet vizsgáljuk. Az utódállamok területén történt változás: Trnava [Nagyszombat] érseki rangra emelése 1977-ben, amely 1995-ben a Bratislava–Trnava [Pozsony–Nagyszombat] nevet kapja.)

Az esztergomi érsek fontos közjogi szerepet töltött be a középkor folyamán, mivel királyt koronázott, és közigazgatási szempontból sem volt megkerülhető, hiszen – legalábbis az első századokban – ő vezette a királyi kancelláriát.² A 20. században is tovább élt az a fel fogás a királysági alkotmány szellemében, hogy király és kormányzó (1867 előtt a nádor, Mindszenty életében Horthy Miklós) hiányában az esztergomi érsek az első közjogi méltóság mint Magyarország Prímása. A hercegprímási cím ezzel nem azonos: a 18. század eleje óta örökletes titulus a német birodalmi főpásztorok címeinek analógiájára. Hivatalosan Lékai László (esztergomi apostoli kormányzó: 1974. február 5., érsek: 1976–1986) tette le ezt a címet, de forrásaink arra mutatnak, hogy maga Mindszenty, aki 1964 tavaszáig hercegprímásként írja alá leveleit, ez időpont után nem használja a „herceg” előtagot.

Mindszenty József működése éppen arra a korszakra esik, amelynek folyamán a magyar egyház elveszíti nagybirtokait – utolsóként

1 SOMORJAI, A *koronaküldés motívuma. Egy magyar állampolgár eszmélődése*, in: *Válasz-úton. Pogányság – Kereszténység. Kelet-Nyugat. Konferencia a X–XI. század kérdéseiről*, Veszprém, 2000. május 8–10. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém 2000. 75–82.

2 ERDŐ Péter, *Mindszenty és prímási tisztsége*, in: TÖRÖK József (szerk.), *Mindszenty József emlékezete*. (Studia Theologica Budapestinensia, 13), Budapest 1995. 19–32.

Európában, ahol ez a folyamat csakúgy, mint hazánkban, a protestantizmussal kezdődött, s a francia forradalommal és a napóleoni háborúkkal folytatódott. Hazánkban a szovjet csapatokkal együtt érkező kommunisták 1945 tavaszán földet osztottak, megszüntetve ezzel az egyházi nagybirtokot. Rögtön ide kívánczik a megjegyzés, hogy Mindszenty ezt nem akadályozta meg, és nem is követelte vissza 1956. november 3-i szövegében. Ő az egyházi intézményeket óhajtotta visszakapni, amelyek legnagyobb része iskola volt. Mint ismeretes, 1948-tól államosították a magyar iskolaügyet, amely addig mintegy fele részben katolikus, további egynegyedében protestáns kézben volt. Az egyházi nagybirtok is ezeknek az intézményeknek a céljait szolgáló, ún. célvagyon volt.

1945–1948 történéseivel kapcsolatban itt elegendő, ha jelezzük, hogy Mindszenty nagyban kivette belőlük a részét: amikor egyházát és annak intézményrendszerét védte, protestáns körökben is szövetségesekre talált, s ezzel megteremtette a nemzeti ökumenizmust; sok protestáns is benne látta a szabadság biztosítékát. A szomszédos országok magyarsága is szívébe zárta őt, mert egyetlenként emelte föl szavát a szlovákiai magyarság csehországi deportálása ellen, s a hazai és a kitelepített németiség védelmében is felszólalt. Az emberi jogok harcosa volt ő, aki mindig kiállt az elnyomottak érdekében.

Mindszenty életútja

Pehm József 1892. március 29-én született a Vas megyei Csehimindszenten. A külföldi irodalomban ismételtén és makacsul felbukkan az állítás: német családból származik. Erre utal vezetéknévének etimológiája, a „Pehm” ugyanis a „Böhme” változata, amely csehországi német eredetre utal. Ez sajátosan összecseng szülőfaluja nevével. Ő maga identitását a magyar nemzetben találta meg; családjá, ha német eredetű volt is, már nemzedékekkel korábban magyarnak tartotta magát. Nevét 1942-ben változtatta – falujáról – Mindszentyre, ezzel is kifejezve tiltakozását korának német szimpátiájával szemben.

Mélyen vallásos kisbirtokos paraszti családban született. Különösen édesanyja hite tett rá nagy hatást – ő volt az, aki közbenjárta az érdekében, amikor bátyja halálát követően édesapja ki akarta venni a gimnáziumból, hogy átvegye a birtokot. Így vált lehetővé, hogy befejezze tanulmányait, és egyházmegyéje székhelyén, Szombathelyen papi szemináriumba jelentkezzen. Szívesen tartotta a kapcsolatot két hú-

gával, s később, az amerikai követségen töltött években is rendszeresen találkozott velük.

A szorgalmas és tehetséges szeminaristát Mikes János szombat-helyi megyéspüspök a bécsi Pázmáneumba kívánta küldeni, ő azonban a kifejezett főpásztori szándék ellenére sem ment Bécsbe, nem akart aulista lenni, hanem népét akarta szolgálni. Érdekes módon a Pázmáneum később ismét szerepet játszott az életében, mint az egyetlen, érseki joghatósága alatt maradt hely, ahol élete utolsó éveit óhajtotta tölteni, amint az be is következett.

1915. június 12-én szentelték pappá. Első állomáshelye Felsőpaty, majd 1917-től Zalaegerszegen gimnáziumi hittanárként működött. 1919. október 1-jétől zalaegerszegi plébános lett. Mikes püspök e szavakkal mutatta be: az új plébános úrnak egy hibája van, de az napról napra javul: fiatal kora. Valóban, a Zalaegerszegen töltött huszonöt esztendő rendkívül értékes időszaknak bizonyult az energikus és jó szervezőkészséggel megáldott plébános életében. A felsorolás teljessége nélkül említjük, hogy tevékenységét egyházszervezői munkásságán túl – tizenhat lelkészséget alapított, felépített kilenc új plébániatemplomot, hét plébániaházat, kilenc ideiglenes miséző helyet, tizenegy ideiglenes plébániaházat és tizenkét új iskolát, letelepítette a Notre Dame nővéreket, akik tanítóképzőt, líceumot, polgári, elemi és háztartási iskolát nyitottak a városban – szociális téren megnyilvánuló érzékenysége egészítette ki. Számos – egy adat szerint évente harmincöt – szegény származású diák sorsát rendezte, és lapot alapított, a *Zalaegerszegi Újságot*, amelyet aztán napilappá fejlesztett. Ennek fenntartására nem fogadott el kormánysegélyt: elegendő előfizetője volt, és meg akarta őrizni függetlenségét. Később nagyon szívesen emlékezett vissza erre az időszakra, amely az aktivitás jegyében telt.

Püspöke 1924-ben címzetes pornói apáttá nevezte ki, majd XI. Piusz 1934-ben pápai prelátussá, 1944. március 4-én veszprémi püspökké emelte. Szentelését Serédi Jusztinián bíboros, prímás, esztergomi érsek végezte március 25-én, az esztergomi Bazilikában. Ebből az időszakból csupán a legismertebb életrajzi elemekre szorítkozunk. Rövid másfél éves püspöki működése alatt folytatta egyházszervező tevékenységét, de már a bekövetkezett német megszállás alatt. Serédi hercegprímásnál sürgette a határozott fellépést a szélsőjobb ellen. A zsidóság deportálásának hírére véve – és hiába várva a püspöki kar közös állásfoglalására – Horthyhoz fordult, kérte tőle, hogy legalább a megkeresztelt, zsidó származású gyermekek elszállítását tiltsa meg. Előkészítette és megszövegezte a dunántúli főpásztorok közös levelét,

amelyben Szálasit arra kérték, hogy a Dunántúlt kímélje meg a hadműveletektől. Ezután letartóztatták, és Sopronköhidán, illetve Sopronban bebörtönözték – Szálasieknak szükségük volt a veszprémi püspöki palotára. Mindszenty több papjával együtt töltötte e heteket (ott volt köztük a későbbi esztergomi érsek, Lékai László is mint püspöki szertartó, valamint Mindszenty titkára, Mészáros Tibor, aki az általunk vizsgált periódusban ismét egyik titkára lesz, és akinek emlékiratait is felhasználtuk). Szabadulását követően, 1945. április 1-jén a front elvonulásával – meglehetősen kalandos úton – visszasietett Veszprémbe.

1945 húsvétján meghalt Serédi Jusztinián, a bencés jogtudós és esztergomi érsek, miután kiállta Esztergom többszöri ostromának izgalmait. Utódává XII. Piusz pápa Mindszentyt nevezte ki 1945 őszén. Székfoglalóját október 7-én tartotta az esztergomi Bazilikában. Ekkor hangzott el programadó beszéde, amelyet marxista oldalon sem a politikusok, sem a történészek nem bocsátottak meg neki, s amelynek lényegét a miniszterelnökhöz küldött távirata fejezte ki tömören: „Az ország első közjogi méltósága hazája rendelkezésére áll.” S bár 1946. február 1-jén a parlament eltörölte a királyságot, és köztársasággá változtatta az államformát, Mindszenty József élete végéig, 1975-ig a királyság alkotmánya alapján állt.

Bibó István ezt íratta fejfájára: „élt 1945–1948 között.” Valami hasonlót mondhatunk el az új esztergomi érsekről is. 1948. december 26-án tartóztatta le az ÁVH. Addig alig több mint három esztendő állt rendelkezésére, s e három év szüntelen harcban telt a teljhatalomra törekvő kommunista párt ellenzékében, egyháza és nemzete védelmében. Az általa meghirdetett Mária-évben, 1947–1948-ban mozgósította híveit, s a *Regnum Marianum*, „Mária országa” gondolat jegyében akarta átmenteni a nemzetet a magyar szentek segítségül hívásával. Küzdelmei előtt a kései eszmélő is tisztelettel hajtja meg fejét. – Még nem eléggé figyeltünk fel arra a tényre, hogy az egyesek által rendszerváltásnak, mások által birodalomváltásnak is nevezett fontos esztendő, a negyvenéves szocialista-kommunista periódus vége, 1989, az *Annus mirabilis*, szintén Mária-év elteltével köszöntött a magyar történelemre. Elmondhatjuk, hogy Mária nem vette le kezét országáról.

1948 végén történt letartóztatása és vizsgálati fogsága után 1949. február 3–8. között a Rákosi-rendszer kirakatperben vád alá fogta és életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte. Ezt követően hét éven át egyik börtönből a másikba vitték, 1955. november 2-tól a Nógrád megyei Felsőpetényben tartották házi őrizetben. Itt érte őt 1956 októbere, de

a forradalom első napjait még Budapesttől távol töltötte. Csak egy hét elteltével küldetett érte az ideiglenes kormány, így alig négy napja maradt a tájékozódásra. Majd november 3-án este mondta el a Kosuth Rádió egyenes adásában azt a szöveget, amelyet később meghamisítva idéztek rá a bértollnokok.

A bíboros éjjeli nyugalma aznap nem tartott sokáig: november 4-én hajnalban telefonhívás ébresztette a miniszterelnöki hivatalból, hírül adva a szovjet katonai támadást. Mindszenty sofőrjével haladéktalanul a Parlamentbe sietett, ahol többek között Bibó István miniszterrel találkozott. (Az utóbbival a Parlament előterében: feltehetően épp akkor vitte magával a magyar nemzet kiáltványát az amerikai nagykövetségre.) Mivel általános volt a fejtelenség, Mindszenty Budára, érseki palotájába indult, de a Margit-híd tele volt szovjet tankokkal, így vissza kellett fordulnia. A tanácstalan bíboros a Parlament első emeletén várakozott, amikor a már távozóban lévő Nagy Kálmán alezredes észrevette, és felajánlotta neki, hogy átkíséri a közeli amerikai nagykövetségre. Reverendáját a hosszú kabát alá tűrve, titkárával együtt gyalogoltak a derék katonatiszt nyomában, akit emiatt később nyolc évre ítélték.³

Az amerikaiak humanitárius okokból fél órán belül engedélyezték, hogy menedéket kapjon. Ez a menedék tizenöt éven át tartott. Titkárának, Turchányi Egonnak néhány nap múlva el kellett hagynia a nagykövetséget. Menekülés közben Győr térségében igazoltatták, majd letartóztatták, és börtönbe került.

A budapesti amerikai követségen töltött 5437 napról a bíboros napi jegyzetei⁴ s a még feldolgozatlan amerikai levéltári hagyaték⁵ jelentik elsődleges forrásainkat. Ezért erről az időszakról itt nem írunk; ezt az adósságot később szeretnénk törleszteni. 1971. szeptember 28-án jött el az a nap, amikor a bécsi nunciatúra autójában Mindszenty elhagyta a nagykövetséget, és Hegyeshalmon át a schwechati repülő-

3 NAGY Kálmán, *Hogyan kért menedéket Mindszenty hercegprímás 35 éve az amerikai követségen?* in: *Magyar Hírlap*, 1991. november 4; Uő, *Mindszenty József bíboros hercegprímás útja a Parlamentből az amerikai követségre*, in: *Új Ember Évkönyv*, 1992. 105–106. Lásd még Mészáros István, *Mindszenty-mozaik*, Budapest 2002. 160–165.

4 MINDSZENTY, *Napi jegyzetek. Budapest, amerikai követség, 1956–1971*, Vaduz, 1979. FEJÉRDY András felhívja a figyelmet „a források kritikus megközelítésének és más dokumentumokkal történő összevetésének fontosságára”, egyben javasolja a *Napi Jegyzetek* kritikai kiadását: *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „Isten Szolgája”. 2007. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4., Lakitelek, 2007. 79–108. itt: 108.

5 Ennek első módszeres felhasználója éppen az itt említett Fejérdy András, aki tanulmányában rendszeresen idézi a budapesti Mindszenty Archivumban található amerikai forrásokat, a budapesti nagykövetség anyagát 1962-ből és 1963-ból. – A teljes anyag mintegy 5000 oldal, a nagykövetségen töltött időszakra tehát naponta egyoldalnnyi dokumentum áll rendelkezésre, többnyire angol nyelven.

térre érkezett, ahol Mons. Casaroli fogadta. A menetrend szerinti Alitalia géppel Rómába ment, ahol a repülőtéren Villot bíboros államtitkár fogadta, majd autón vitték a vatikáni Torre S. Giovanni (Szent János Torony) lakosztályába, ahol maga VI. Pál pápa fogadta.⁶

Egy rövid hónapot töltött Rómában. 1971. október 23-án este repülön Bécsbe érkezett. Ekkor kezdődött meg a számkivetés, ahogy emlékirataiban írja. Könyvünkben az 1971–1975 közötti éveket tárgyaljuk egyetlen szempontból: VI. Pál pápával való kapcsolattartását vizsgáljuk.

Isten Szolgája Mindszenty József 1975. május 6-án, 83 évesen, a dél-amerikai útját⁷ követő operáció után hunyt el Bécsben. Végakaratának megfelelően Mariazellben temették el. Hamvait 1991. május 4-én helyezték el Esztergomban, a Bazilika kriptájában. Boldoggá avatási pere folyamatban van: 1996-ban a per a római szakaszba érkezett.

Irodalmi munkásságának első gyümölcse *Az Édesanya* című könyve, amely számos nyelven megjelent.⁸ Történelmi monografikus igényű munkája a nagy egyházszervező veszprémi püspök, Padányi Bíró Márton életrajza.⁹ Legismertebbek emlékiratai, amelyek 1974 októberében jelentek meg magyarul, németül és több más világnyelven. Magyarul ez idő tájt a torontói Vörösváry kiadó jelentette meg először, a negyedik kiadást 1989-ben a Szent István Társulat gondozta.¹⁰ Emlékiratainak kiadatlan és feldolgozásra váró nagyobbik részét a budapesti Mindszenty Archívum őrzi.

Életét, életművét negyven éven át meghamisította a történetírás,¹¹ ezért szükséges rehabilitálása, amelyet 1956. október 31-én Nagy Imre

⁶ Lásd borítófotónkat.

⁷ RUZSIK Vilmos, *Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában* (1975. április 9–25.), in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 14 (2002/1–4) 293–306.

⁸ PEHM József, *Az Édesanya a vallás, társadalmi kérdés és költészet tükrében*, Budapest 1916; második, bővített kiadás: 1916; harmadik, bővített kiadás, két kötetben: 1940. Negyedik kiadás: 1990. – Németül: *Die Mutter*, Luzern 1949, ²1949, ³1949, ⁴1949, ⁵1951. – *Die Mutter in Gottes Augen*, Luzern 1950. – Hollandul: *Moeder. Ein Loflied op het moederschap*, Utrecht 1949 (három kiadás) – *Moeder in gods Ogen*, Utrecht 1950. – Angolul: *The Mother*, Dublin 1951. – *The face of the Heavenly Mother*, New York 1951. – Franciául: *La mère, miroir de Dieu*, Tours 1953. ²1953. – Spanyolul: *La madre*, Madrid 1951. ³1958. – *La madre a los ojos de Dios*, Bilbao 1961. – Olaszul: *La madre: chi è?* Róma 1960. ²1967. – *La madre agli occhi di Dio*, Milano 1957. *La Madre*, Milano ²1968. – Portugálul: *A mãe*, Lisboa–Coimbra 1951. ²1955. ⁴1965.

⁹ PEHM, Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora, Zalaegerszeg 1934. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 2.)

¹⁰ MINDSZENTY, *Emlékirataim*, Toronto 1974. ²1975. ⁴Budapest, 1989. – Németül: *Erinnerungen*, Frankfurt–Berlin–Wien, 1974. – Franciául: *Mémoires*, Paris 1974. – Angolul: *Memoirs*, New York, 1974. – *Memoirs*, London 1974. – Spanyolul: *Memorias*, Barcelona 1974. ²1975. ³1979. – *Memorias*, Buenos Aires 1975. – Olaszul: *Memorie*, Milano 1974. ²1975 (hat utánnymás). – Hollandul: *Mijn leven. Memoires*, Amsterdam 1974.

¹¹ A történetírás átfogó és részletes elemzése: MÉSZÁROS István, *A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe*, Esztergom 1992. Lásd még Uő, *Kimaradt tananyag: diktatúra és az egyház. 1945–1990. I–III.* Budapest 1993–1995.

írásba adott, majd a Kádár-rendszer megtagadott, csak amnesztiát küldve utána külföldre távozását követően, amelyet nem fogadott el. Perújrafelvétele sem végződött rehabilitálással, csupán a fontosabb vádpontok ejtésével 1990. május 11-én. A földi jogszolgáltatás nem volt méltányos hozzá.¹²

Legtöbb konfliktusát legitimizmusa okozta. Haláláig meggyőződéses királypárti volt, a Habsburg-család tagjaihoz – így Zita királynéhez, Habsburg Ottóhoz – személyes kapcsolat fűzte.

Könyvünk célkitűzése

Itt közölt tanulmányainkban Mindszenty életének utolsó éveit vizsgáljuk egyetlen szempontból. Az emlékiratokat olvasó utókor kötetünkben szembesül először azzal a teljesebb dokumentációval, amelytől hiteles választ remélünk a kérdésre: Ki volt Mindszenty? Erre egyelőre nem adjuk meg a választ, ehelyett lépésről lépésre, fejezetről fejezetre fogjuk keresni. Keresésünk eredményeképpen ki fog derülni: az egyéb források vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy teljesebb és hitelesebb képet kapjunk róla. Ilyen, mindeddig nem vizsgált fontosabb forráscsoportok a budapesti Mindszenty Archívumban és az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárában egyaránt elérhetők a kutatók számára. Mindszenty saját hivataláról alkotott képének vizsgálatához tesszük itt meg az első lépéseket, amelyeket egy későbbi időpontban folytatni szeretnénk.¹³

Somorjai Ádám

12 Indokolt, ha jogszolgáltatásnak nevezzük, mert az igazságszolgáltatás elmaradt.

13 Lásd SOMORJAI Ádám (szerk.), *“His Eminence Files”. American Embassy Budapest. From Embassy Archives, 15 (1971) – Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségen. Követségi Levéltár 15 (1971)*, METEM Budapest 2008.

Rövidítések

AAS – *Acta Apostolicae Sedis*

ADRIÁNYI, 1995 – ADRIÁNYI Gábor, „Miért és hogyan hagyta el Mindszenty József a budapesti amerikai nagykövetséget?” in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk. TÖRÖK József (Studia Theologica Budapestinensia 13.), Budapest 1995. 73–89.

ADRIÁNYI, 2003 – ADRIÁNYI Gábor, *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty* (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.), Herne 2003.

ADRIÁNYI, 2004 – ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004.

BALOGH–GERGELY, 2006 – BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlat Magyarországon, 1790–2005* (História Könyvtár, Okmánytárak 2.), I–II. Budapest 2006.

Bgy – A budapesti Majthényi Szalézi Házban őrzött, 1957–1975 között Budapesten és Bécsben keletkezett Mindszenty-iratanyag: budapesti–bécsi gyűjtemény.

E – MINDSZENTY József, *Emlékirataim*, Budapest 1989.

Hird – MINDSZENTY József, *Hirdettem az igét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek, 1944–1975*. A bevezető tanulmányt írta és a válogatást végezte KÖZI HORVÁTH József, Vaduz 1982; Budapest 1989.

LIPTHAY, 1995 – LIPTHAY Endre, *Mindszenty József életrajzi kronológiája*, in: *Mindszenty József emlékezete*, szerk. TÖRÖK József (Studia Theologica Budapestinensia 13.), Budapest 1995.

MA – Mindszenty Archivum.

MÉSZÁROS I., 1997 – *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975*, összeáll. Mészáros István, Budapest 1997.

MÉSZÁROS I., 2001 – MÉSZÁROS István, *Mindszenty és az „Ostpolitik”*, Budapest 2001.

MÉSZÁROS T., 1997 – MÉSZÁROS Tibor, *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései*, s[ajtó] a[lá] r[endezte] HETÉNYI VARGA Károly, Pécs 1997.

MÉSZÁROS T., 2000 – MÉSZÁROS Tibor, *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, s. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget 2000.

MIB – *Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia*, összeáll. a történész bizottság. Budapest 1995. Kézirat, 386 o. Előszavát írta Mészáros István, ennek kelte: „Budapest, 1995. október 7-én, Mindszenty bíboros esztergomi érseki székhelyének ötvenedik évfordulóján.”

ÓLMOSI, 1991 – ÓLMOSI Zoltán (szerk.), *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991.

SOMORJAI, *Magyar Sion* – SOMORJAI Ádám, *Mindszenty József és az esztergomi érseki székhely üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.*, in: *Magyar Sion. Új folyam*, I. / XLIII. (2007/1) 99–115. – Lásd kötetünk első fejezetét.

SOMORJAI, *Sancta Sedes* – SOMORJAI Ádám, *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975*. – *Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, 1971–1975. Tanulmányok és szövegkiadások*, Pro manuscripto, Romae 2007.

I.

Mindszenty József és az esztergomi érseki széki üressé nyilvánításának dátuma

*Egy szakirodalmi adat pontosítása:
nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.*

VI. Pál pápa 1973. december 18-án írt levelének kelte mint Mindszenty József hivatalából való „letételének” dátuma bizonyára az *Emlékirataimból* került bele a szakirodalomba. Idézzük a vonatkozó mondatot:

Mindezen előzmények után mély fájdalommal vettem át – éppen letartóztatásom 25. évfordulóján – egy december 18-án kelt pápai levelet, amelyben öszentsége tudomásomra hozta – sok, személyemnek szóló dicséret mellett –, hogy az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.¹

A mi véleményünk az, hogy az 1974. február 5-i dátum a helyes, ezt óhajtjuk bizonyítani. Először is időrendben megvizsgáljuk a Rómában jelenleg elérhető szakirodalmi utalásokat.

Egyes szakirodalmi utalások időrendben

Az első fontosabb utalás Csonka Emil San Franciscóban, illetve Münchenben, az Új Európa Kiadónál megjelent könyvében található:

A pápa december 18-án újabb levelet írt... Ebben a levélben közölte a pápa Mindszentyvel, hogy – az esztergomi érseki széket üresnek nyilvánította.²

E könyvnek olvasmányos stílusa és alapos forrásismerete miatt – rendelkezésre állhattak ugyanis a megfelelő dokumentumok, amelyek Bécsben, a bíboros környezetében megtalálhatók voltak – nagy lehetett a tekintélye.

¹ E 495.

² CSONKA Emil, *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco–München, 1976. 150.

Az Esztergomi Főegyházmegye 1982-ben megjelent sematizmusa az eseményrel kapcsolatban ezt közli: „VI. Pál megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket 1973.”³ 1995-ben jelent meg Liphay Endre kronológiája. Itt 1973. december 18-nál a következőket találjuk: „VI. Pál pápa Mindszentyhez írt levelében közli, hogy az esztergomi érseki széket egyházjogilag megüresedettnek nyilvánítja.”⁴ Németh László a *Vigilia* 1998. évfolyamában közölt tanulmányának jegyzetében, amelyben a Matild-kápolnában 1971. október 23-án elhangzott „Tu es (et restas?) Archiepiscopus Strigoniensis” pápai szavakat értelmezi, ugyanerre a dátumra utal és múlt időben hozza: „üresnek nyilvánította.”⁵

Adriányi Gábor szintén a *Vigiliában*, szintén 1998-ban megjelent tanulmányában részletesen elemzi a prímási szék megüresedettté nyilvánítását. Már a tanulmány címében is az 1974. év szerepel.⁶ A bennünket érdeklő december 18-i levélre utalást sem tesz. 2003-ban németül, majd 2004-ben magyarul is megjelent monográfiájában erről a következőt találjuk:

VI. Pál... azt tudatta 1973. december 18-án Mindszentyvel egy udvarias és érdemeit méltató levélben, hogy az esztergomi széket megüresedettté fogja nyilvánítani.⁷

Mészáros István Mindszenty engedelmességét elemző írásában 1998-ban viszont ismét múlt időben idézi,⁸ 1999-ben egyenesen pápai dekrétumról ír,⁹ 2003-ban megjelent Mindszenty-életrajzában azonban a következőt találjuk: „1973. december 18-án a Szentatya megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, ezt 1974. február 5-én

3 Az *Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve* 1982, Esztergom 1982. 82.

4 LIPHAY, 1995. 186.

5 „Miután VI. Pál pápa 1973. december 18-án kelt levelében üresnek nyilvánította az esztergomi érseki széket, ...”: NÉMETH László, VI. Pál és Mindszenty József, in: *Vigilia*, 63 (1998/4) 247–252. Itt: 247.

6 ADRIÁNYI Gábor, A prímási szék megüresedettté nyilvánítása 1974-ben, in: *Vigilia*, 63 (1998/6) 425–428.

7 ADRIÁNYI, 2004. 157. Uő, 2003. 115. („...teilte er in einem höflichen und die Verdienste des Kardinals lobend hervorhebenden Brief vom 18. Dezember 1973 Mindszenty mit, daß er den erzbischöflichen Sitz von Esztergom bald für vakant erklären werde.”)

8 „1973. december 18-án kelt VI. Pál pápa levele Mindszentyhez, amelyben közölte: az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.” MÉSZÁROS István, *Mindszenty és az engedelmesség*, in: *Keresztény Élet*, 1998. október 25.; felvéve gyűjteményes kötetébe: Uő, „Állok Istenért, Egyházért, Hazáért”. *Írások Mindszenty bíborosról* (METEM Könyvek 28.), Budapest 2000. 146.

9 „E szóbeli vatikáni kötelezettségvállalásról Mindszenty bíboros egész életében nem tudott; ellenkezőleg biztos volt benne, hogy a pápa ígérete szerint mindvégig, haláláig esztergomi érsek marad. Ettől VI. Pál pápa 1973. december 18-i dekrétuma fosztotta meg.” MÉSZÁROS István, *A szilencium*, in: *Valóság*, (1999/4) 62–76; felvéve gyűjteményes kötetébe: Uő, „Állok Istenért, Egyházért, Hazáért”. *Írások Mindszenty bíborosról*, id. kiad., 164.

tették közzé.” Feltűnő viszont, hogy az alcímben mégis az általunk kritizált dátumot adja meg.¹⁰

Szöke János atya, a boldoggá avatási per viceposztulátora a 2001. évi vatikáni kiállítás katalógusában ezt írja:

Ennek az évnek a karácsonyán, letartóztatásának 25. évfordulóján, kapott egy levelet VI. Páltól, amelyben a pápa közölte vele, hogy az esztergomi érseki széket megüresedett. A bíboros félve attól, hogy a pápa döntése zavart és kétséget kelthet híveiben, tiltakozott. 1975. február 5-én a Vatikán bejelentette, hogy Magyarország primása lemondott.¹¹

Balogh Margit 2002-ben keletkezett monográfiája úgyszintén a december 18-i pápai levelet említi.¹² Ő viszont azonnal pontosít:

A pápa levele... nem azt mondta, hogy megvonja... az érseki címet... Mindszenty hiába kérte az intézkedés hatálytalanítását, azt a Szentszék... 1974. február 5-én nyilvánosságra hozta.¹³

Kahler Frigyes írja a 2005-ben megjelent jubileumi évkönyvben:

December 18-án a pápa... tudatta Mindszentyvel, hogy székét megüresedetté fogja nyilvánítani, mivel azokat az érveket, amelyek az esztergomi érseki széket tényleges betöltése mellett szóltak, súlyosabbnak értékelte, mint amelyeket a Bíboros adott elő saját álláspontja mellett.¹⁴

10 Mészáros István, *Mindszenty III. József, 1945. augusztus 16. – 1973. december 18.*, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Budapest 2003. 400. A jegyzetben egyik saját írására (7. j.) és Adriányi Vigiliában közzétett tanulmányára hivatkozik (5. j.) – Ugyanígy a *Magyar Katolikus Lexikon* IX. kötetében: Budapest 2004. 186.

11 Szöke János, *Mindszenty József*, in: *A magyar kereszténység ezer éve. Hungariae Christianae Millennium*, szerk. CSÉFALVAY Pál és Maria Antonietta DE ANGELIS, Budapest 2001. 138. Itt a szerző nem pontos, a vatikáni nyilatkozatban az esztergomi érseki széket üressé nyilvánításáról volt szó – lásd alább. Mindszenty bécsi sajtóértekezletén a világsajtó kommentárjával szemben, a félreértés elkerülése végett volt kénytelen nyilvánosságra hozni, hogy nem mondott le. A dolog érdekessége az, hogy ezt legjobban maga a szerző, Szöke János tudja, akinek Ádám György főlelkésszel együtt, Nyugat-Európa magyar katolikus hívei és papjai, a lelkipásztori ellátásukra bízott 120 000 magyar katolikus nevében VI. Pál pápához írt tiltakozó levelét Csonka Emil teljes terjedelmében hozza: CSONKA, i. m., 164–165. Ebben az erős hangú levélben a „magas hivatalától megfosztotta” és a „primás letétele” kifejezéseket használja.

12 „Ezen előzmények után 1973. december 26-án, épp letartóztatásának 25. évfordulóján, vette át VI. Pál pápa újabb, 1973. december 18-én kelt levelét, amelyben az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánította.” BALOGH Margit, *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest 2002. 325. Mészáros Tibor emlékirataiban azt írja, hogy a bíboros december 30-án vette kézhez a szóban forgó levelet, lásd Mészáros T., 2000. 144.

13 BALOGH, i. m. 326. Ezen a helyen azonban Lékai László kinevezésének dátumát hozza tévesen, a nyilvánosságra hozatal nem február 2-án, hanem szintén február 5-én történt. A közlés a *L'Osservatore Romano* ugyanazon február 6-i számában, ugyanazon rovatában, ugyanazon mondatában szerepelt, lásd alább.

14 KAHLER Frigyes, *Tempora mutantur... avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik), Mindszenty József bíboros igazságáról és engedelmességéről*, in: Uő (szerk.),

Kovács Gergely 2005-ben megjelent képes albumának kronológiájában találjuk: „1973. december 18. A pápa egyházjogilag megüresedettnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket.”¹⁵ A szerző kommentárjában annyira biztos e dátumban, hogy már a kommunista propagandagépezet ünnepléséről ír,¹⁶ ami azt jelenti, hogy egy nyilvánosságra nem hozott döntés nyilvánosságát tételezi fel. Itt, a főszövegben mintha nem venné figyelembe azt, amit a kronológiában később hoz: „1974. február 5. A Vatikán és a magyar kormány egyidejűleg jelenti be a határozatot...”¹⁷

Lénárd Ödön 2006-ban megjelent vázlatos áttekintésében – amelynek kézírata nyilvánvalóan korábbi – ismét a december 18-i dátumot említi.¹⁸

A vonatkozó irodalom e rövid áttekintése meggyőzhet bennünket arról, hogy a témafölvetés indokolt, így a következőkben az események elemzésére és dokumentálására vállalkozunk.

Az 1973. november 1.–1974. február 5. közötti időszak

Az kétségtelen tény, hogy VI. Pál pápa 1973. december 18-i kelettel válaszolt Mindszenty bíboros 1973. december 8-án kelt¹⁹ és a pápa 1973. november 1-jén kelt kérő levelére adott nemleges válaszára,²⁰

Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90., esztergomi székfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján, Budapest 2005. 123.

15 KOVÁCS Gergely, *Isten Embere. Szemtől szembe Mindszenty bíborossal*, in: *Új Ember*, Budapest 2005, kronológia 228.

16 „1973 decemberében VI. Pál pápa legfőbb pásztori szolgálatának és talán egész életének a legfájdalmasabb döntésére kényszerült, amikor az esztergomi érsekprímási széket – háromnapos gyötrődés után – jogi értelemben megüresedettnek nyilvánította. Idehaza a kommunista propagandagépezet Mindszenty József »kipenderítését«, »kirúgását« ünnepelte, miközben a szabad egyház és világ értetlenül szemlélte a történeteket.” Kovács, i. m., 146.

17 KOVÁCS, i. m., 228.

18 „VI. Pál pápa Mindszenty bíborost »pasztorális okokból« 1973. december 18-án felmenti.” LÉNÁRD Ödön, TIMÁR Ágnes, SOÓS Viktor Attila, SZABÓ Gyula, *Utak és útvesztők*, Budapest 2006. 44.

19 Mindszenty VI. Pálhoz: „Litteris Beatissimi Patris die 1. novembris 1973 datis humillime et responsabilitatem quoque in me recipiens sequentia respondere velim”, 1973. december 8. MA 1. sz. 1973, fogalmazvány magyarul, latin, 60. sz. fogalmazvány németül. – Ez viszont a harmadik a válasznak szánt levelek sorrendjében. Az első: „Gravissime commotus” kezdetű, amely 1973. november 15-én kelt, rövid, benne hosszabb választ ígér küszöbönálló dél-afrikai útja után. (Fénymásolata a szerző birtokában.) A második 1973. november 21-én kelt, megküldi *Emlékiratainak* bizonyos oldalait, különös tekintettel a békepapokra. Lásd MA 60. sz. Papstbriefe, fogalmazvány latinul, magyarul. A harmadik a dél-afrikai újáról való visszatérését követő harmadik napon ad részletesen kifejtett választ. E leveleket a következő fejezetben tárgyaljuk és közöljük.

20 Az 1973. november 1-jén kelt pápai levél első oldalának eredetijét és a levél magyar fordítását lásd Mészáros T., 2000. 139–141. Mindszenty válaszáának fogalmazványa magyar nyelven uo., 142–143. Adriányi egyik publikációjában sem található utalás e levelezés léte-

s e levelében többek között közli szándékát: arra az elhatározásra jutott, hogy üressé nyilvánítsa az esztergomi érseki széket. Ugyanakkor az sem vitatott, hogy a nyilvánosságra hozatal dátuma 1974. február 5.²¹

1973. december havában tehát nem szűnt meg a levelezés e fontos pápai szándék kihirdetésével kapcsolatban a két érintett között, s ez is olvasható mind Mindszenty emlékirataiban,²² mind pedig Liphay Endre kronológiájában. 1974. január 6-án²³ Mindszenty a pápához írt levelében

felhívja a Szentszék figyelmét arra, hogy nem saját személye miatt agóódik, hanem mert ez az intézkedés súlyosbítja a magyar Egyház amúgy is nehéz helyzetét, kárt tesz a hitéletben, ellenérzést és zavart idézhet elő az egyházhű papok és hívek körében. [Január 30-án] VI. Pál pápa levélben értesíti a bíborost, hogy „hamarosan közzétesszük azokat a fontos intézkedéseket, amelyeket a körülmények hosszú mérlegelése után hoztunk, egyes-egyedül Magyarország néhány egyházmegyéjének lelképásztori érdekeire való tekintettel”.²⁴

Mészáros Tibor napi jegyzeteiben hosszan részletezi január hónap történéseit.²⁵ Adriányi Gábor német és magyar tanulmánya ismerteti VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt levelét Mindszenty bíboroshoz és Csertő Sándor jelentését Mindszenty bíborossal 1974. január 22–24-én folytatott tárgyalásáról.²⁶

Egy ekkora horderejű pápai döntés dátuma a nyilvánosságra hozatal napja, nem pedig az azt megelőző hivatali és személyes, tulajdonképpen pápai titok alá eső levelezés egyik levelének kelte. Kétségtelen, hogy VI. Pál pápa használja a következő szavakat:

zésére. VI. Pál Mindszentyhez: „Noi le scriviamo davanti a Cristo Crocifisso”, 1973. november 1., MA 1. sz. 1973 olaszul, kézírásos, MA 60. sz. Papstbriefe, az eredeti fénymásolatban, továbbá fordítása németül, magyarul.

21 Liphay Endre kronológiájában korrekt: „A Vatikán és a magyar kormány egyidejűleg nyilvánosságra hozza az esztergomi szék megüresedéséről szóló szentszéki határozatot”, LIPHAY, 1995. 186.

22 Az „Amiért nem mondhattam le” fejezetben: E 493–496.

23 A levél kelte január 6., nem január 7., mint ahogy ismételten utalnak rá, és e szavakkal kezdődik: „Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tuae die 18 Decembris 1973 datis”, lásd MA 1. sz. latinul.

24 LIPHAY, 1995. 186. „Cum illa magni momenti decreta iam iam evulganda sint” kezdetű latin nyelvű levél, lásd MA 1. sz. latinul, 60. sz. német fordításban. Fordítását hozza a római *Katolikus Szemle*, lásd alább. Hivatalosan megjelent az *Acta Apostolicae Sedis*ben: AAS 66 (1974) 63; olaszul: *L'Osservatore Romano* 1974. február 6. 2. o.; továbbá: *L'Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49.

25 MÉSZÁROS T., 2000. A 138–206. oldalak foglalkoznak a február 5-ig terjedő időszakokkal; itt írja le saját római útját, pápai audienciáját a 159–164. oldalakon.

26 Mindkét szöveg fakszimilében. VI. Pál 1974. január 14-i levelének közlése a magyar kiadásban nem a Függelékben jelzett 5., hanem annak 1. helyén, bizonyára a nyomda hibájából. Csertő Sándor jelentésének kelte: Róma, 1974. január 25., in: ADRIÁNYI, 2004. 221–225. 237–241. Uő, 2003. 168–176.

„archiepiscopalem Strigoniensem Sedem declarare decrevimus, quemadmodum in facto declaramus, posthac esse vacantem [elhatároztuk, hogy az esztergomi érseki széket megüresedetté nyilvánítjuk, amint azt ténylegesen deklaráljuk is, hogy ezentúl megüresedett]”, de ez szándéknyilatkozatnak tekintendő, annál is inkább, mivel maga az érintett, Mindszenty József sem tartja még az utolsó szónak, hanem változtatni próbál a Szentatya szándékán. A pápai levél említett bekezdésében továbbá ezt találjuk:

Quae vacatio, cum omnibus effectibus canonicis, tunc innotescet, ex quo nominatio novi eiusdem Sedis Archiepiscopi, vel eius Apostolici Administratoris »sede vacante« publici iuris facta sit. [Ez a megüresedés minden kánoni következményével együtt akkor lesz közzétéve, amikor ugyanazon szék érsekének vagy „sede vacante” apostoli kormányzónak a kinevezését nyilvánosan kihirdetjük].

Ebből tehát megtudhatjuk, hogy az esztergomi érseki szék megüresedése csak a kihirdetéssel lép érvénybe.

Értelmeznünk kell tehát az emlékiratok idézett mondatát. Az *Emlékirataim* már 1974 őszén megjelenik, és ezzel a mondattal a magánlevelezés nyilvánosságra kerül. Bár az *Emlékirataim* múlt időbe teszi a pápai döntést, az elmondottak fényében ez kétértelmű. Az adott szövegkörnyezetben indokolt a múlt idő, de ennek a múlt időnek más a jelentése, mint többen gondolták. Az emlékező szempontjából valóban múlt idő, de a közlés, tehát a megüresedetté nyilvánítás még nem befejezett tény. Mivel a jelen pillanatig nem állt rendelkezésre erre vonatkozóan más hiteles információ, érthető, hogy az idézett mondat félrevezethette olvasóit.

Mindebből az is következik, hogy szükség van az emlékiratok kéziratának alapos elemzésére. 2006 decemberében ismertük föl Németh László pápai prelátussal együtt – egymástól függetlenül, de csaknem egy időben –, hogy az olasz kiadás a magyarétól jelentősen eltérő szövegváltozatot tartalmaz.²⁷ Az olasz kiadás a német kiadás fordítása. Ezek szerint volt egy alapszöveg, volt egy változat, amelyet a magyar közönségnek szántak, és volt egy változat a német, olasz stb. közönség számára. Az sem zárható ki, hogy a német kiadó más alapszöveget kapott meg, amit aztán tovább szerkesztett olvasóközönsége igényei szerint.²⁸

27 MINDSZENTY, *Memorie*, traduzione dal tedesco di Biagio Marenco, Rusconi, Milano 1975. (Titolo originale dell'opera: *Erinnerungen*.)

28 Németh László már az említett 1998. évi *Vigilia*-tanulmányban fölvetette az *Emlékirataim* felülvizsgálatának szükségességét. Az általa felhozott példát újabban megerősíti Balogh

A közzététel február 5-én történt, éppen az 1949. évi koncepció per (1949. február 3–8.) 25. évfordulóján. Tehát a 25. évforduló mindkét esetben fennáll. A tárgyalt december 18-i levél a letartóztatás 25. évfordulója táján érkezik, a döntés nyilvánosságra hozatala a per 25. évfordulójára esik. Ez az összefüggés az emlékező szempontjából is fontos, hiszen a két dátum közös optikában jelenik meg.

Érdekes, mennyire vegyes a fogadtatása a szakirodalomban ennek a február 5-ének. Ennek oka az lehet, hogy szó szerint vették az *Emlékirataim* közlését. Magyarországon mintha máig hiányozna annak az élménynek utólagos feldolgozása, hogy Nyugaton a felmentésről szóló döntés spontán és heves tiltakozást váltott ki, a Vatikáni Postát e február 5-ét követő napokban és hetekben VI. Pál pápához címzett tiltakozó táviratok, levelek ezrei lepték el, és nem csak a külföldi magyarság részéről, amint erről Adriányi Gábor is említést tett a *Vigilia* 1998. évi évfolyamában közölt tanulmányában.²⁹

Csonka Emil megörökítette számunkra a magyarországi fogadtatás egyik példáját. Idézzük:

A levelet február 5-én egy időben hozta nyilvánosságra a Szentszék és a budapesti kommunista kormány. Egy magyarországi nagy műveltségű pap, most gyárban dolgozó szerzetes, aki – mint Mindszenty – ugyancsak megjárta a maga kálváriáját, azt mondta erről az együttes nyilatkozatról: „Olyan hatással volt rám, mint az ókori keresztényre lehetett volna az, hogy amikor lenn áll az arénában, hallja az oroszlánok bögését és tudja, hogy percekben belül széttépik, akkor még egy pillanatra felnéz Néró páholyába és – és ott látja a császár oldalán Szent Pétert.”³⁰

Margit tanulmánya: „Bár maga Mindszenty József említi emlékirataiban, mégsem volt e tisztek egyike sem az 1957. december 10-én kivégzett Pálinkás (Pallavicini) Antal.” Lásd BALOGH Margit, *A katolikus egyház és a forradalom – Események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*, in: *A katolikus egyház 1956-ban*, szerk. ROSDY Pál, Budapest, 2006. 46.

29 ADRIÁNYI, A *prímási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in *Vigilia*, 63 (1998/6) 428. Idézzük: „A pápa döntése óriási felháborodást váltott ki az egyházon belül is. Még bíborosok – köztük a kölni Joseph Höffner –, érsekek, püspökök is tiltakoztak Rómában... Tüntetésekre is sor került. Ezekről a magyarországi közvélemény természetesen nem szerzett tudomást.”

30 CSONKA, i. m., 152. Nyilvánvaló, hogy a bevezető mondat pontatlan, a január 30-i levél közzétételéről van szó, de azt a budapesti kormány nem hozhatta nyilvánosságra. Az együttes közzététel az esztergomi szék megüresedéséről és az apostoli kormányzó kinevezéséről szólhatott. Amúgy a Szent Péter–Néró motívum forrása alighanem Fábian Károly német nyelvű könyve, Navalís álnéven: C. NAVALIS (Fábian Károly), *Friede durch Friedenspriester?* in: *Kardinal Mindszenty, das Gewissen der Welt*, Würzburg 1972. 61–125 (111). Más fordításban idézi: ADRIÁNYI, 2004. 200. – Uő, 2003. 145.

Az 1974. február 5-én nyilvánosságra hozott szöveg

Az Apostoli Szentszék félhivatalos napilapjában, a *L'Osservatore Romano*³¹ 1974. február 6-án megjelent közlemény³² a római *Katolikus Szemle* a következő fordításban hozta:

VI. Pál pápa tekintetbe véve az esztergomi főegyházmegye lelkipásztori problémáit, – miután erről a kérdésről több levelet váltott Mindszenty József bíborossal, a metropolitai szék érsekével, – arra az elhatározásra jutott, hogy az esztergomi érseki széket megüresedettnek nyilvánítja. A főegyházmegye apostoli kormányzójának *ad nutum Sanctae Sedis* Lékai Lászlót, Girus Tarasii címzetes püspökét nevezte ki, aki eddig az üreSEDésben lévő veszprémi egyházmegye apostoli kormányzója volt.³³

A *L'Osservatore Romano* a jelenlegi gyakorlatban az első oldal jobb alsó sarkán hozza a püspöki fölmentéseket, kinevezéseket, a Római Kúria személyi változásait, a pápai magánkihallgatásokat. Nos, az idézett közlés nem a jobb alsó sarkon, hanem fönt, középen található; igaz, ez nem tért el a korabeli gyakorlattól, mert akkortájt ez a rovat volt a legjobban látható, a címlapnak az újságosstandon is feltűnő felső felében.³⁴ A közlés rendkívüliségét az összetett mondat

31 A *L'Osservatore Romano* a magyar szakirodalomban gyakorta *Osservatore Romano*. Mivel a napilap hivatalos neve az előbbi változat, mi ezt így szeretjük, még azon az áron is, hogy kétszer kerül egymás mellé a határozott névelő, egyszer magyarul, egyszer olaszul.

32 A *L'Osservatore Romano* mindig a nap előestéjén jelenik meg. Az 1974. február 6-i szám tehát az előző napi, február 5-i híreket tartalmazza. Tekintettel arra, hogy az aznapi szám kinevezési rovatában csak magyarországi kinevezések szerepeltek, talán nem érdektelen, ha az egészet idézzük úgy, ahogy megjelent:

„NOSTRE INFORMAZIONI – Provista di Chiese.

Il Santo Padre ha: promosso alla Sede Metropolitana di Eger (Ungheria) S. E. Rev.ma Mons. József Bánk, Vescovo di Vác, il quale conserva la medesima diocesi in amministrazione apostolica; nominato alla Sede vescovile di Székesfehérvár (Ungheria) S. E. Rev.ma Mons. Imre Kisberk, Vescovo titolare di Cristianopoli.

Nomina di Amministratori Apostolici. Il Santo Padre, in considerazione dei problemi pastorali dell'arcidiocesi di Esztergom, e dopo di aver avuto in proposito un ampio scambio di corrispondenza con l'Em.mo Signor Cardinale József Mindszenty, Arcivescovo della stessa Sede Metropolitana, è venuto nella determinazione di dichiarare vacante la detta arcidiocesi e di nominarne Amministratore Apostolico «ad nutum Sanctae Sedis» S. E. Rev.ma Mons. László Lékai, Vescovo titolare di Giro di Tarasio, sinora Amministratore Apostolico della diocesi vacante di Veszprém. Il Santo Padre ha nominato Amministratore Apostolico della diocesi di Veszprém S. E. Reverendissima Mons. László Kádár, Vescovo titolare di Saetabis.”

33 *Katolikus Szemle* (Róma, 26 (1974/1) 71. A „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” című összefoglalás a *Szemle* rovatban, a 71–74. oldalakon közli magyar fordításban a pápa 1974. január 30-án Mindszentyhez írt latin nyelvű levelét, a további püspöki kinevezéseket, Mindszenty bíboros 1974. február 7-i nyilatkozatát és a Szentszék sajtóirodájának február 8-i tájékoztatóját. A Mindszenty Archívumban megtalálható a Vatikáni Rádió magyar adásában 1974. február 5-én elhangzott szöveg, amely lényegében ezzel azonos, lásd MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1974.

34 Lásd a mellékelt reprodukciót.

OMANDO -
H INTERNI:
Redazione:
498 - Cro-
nisti: 3387 -
404 - Ab-
graffia: 3684

CITTÀ DEL VATICANO

Risultati di contro i khm

**Quaranta civili uccisi
fra Saigon e Peking**

Il Santo Padre ha nominato Amministratore Apostolico della diocesi di Veszprém S.E. Reverendissima Mons. László Kádár, Vescovo titolare di Sabetis.

Lutto nell'Episcopato

Giunge la dolorosa notizia della pia morte di Mons. Rafael Garola y Garcia de Castro, Arcivescovo di Granada in Spagna, sopraggiunta nella giornata di domenica u.s.

Il Santo Padre, in considerazione dei problemi pastorali dell'arcidiocesi di Esztergom, e dopo di aver avuto in proposito un ampio scambio di corrispondenza con l'Em.mo Signor Cardinale József Mindszenty, Arcivescovo della stessa Sede Metropolitana, è venuto nella deter-

Il Presule era nato a Miranda del Castañar, nella diocesi di Salamanca, il 18 ottobre 1895. Ordinato sacerdote il 31 settembre 1919, veniva eletto alla Chiesa di Jaén il 29 dicembre 1943. Riceveva la ordinazione episcopale il 7 marzo dell'anno dopo. Il Presule veniva poi promosso all'Arcidiocesi di Granada il 9 maggio 1953.

Esame della posizione europea per la conferenza sull'energia

L'Esecutivo ha presentato al Consiglio dei Ministri, riunito a
les, un documento che traccia alcune direttive da seguire al pr
convegno di Washington - L'intervento del rappresentante f

Il quotidiano libanese «L'Orient-Le Jour» rileva, oggi, che «le azioni terroristiche di Singapore e di Karachi sembrano indicare che il campo d'azione degli estremisti palestinesi si sia trasferito a est di Suez» in seguito a una «drastica riduzione del margine di azione degli oltremontani della rivoluzione» imposta dai Paesi arabi.

BRUXELLES, 5. I vari potrebbero essere associati i Paesi [matizzare l'attuale situ-

hosszúsága és indoklása adja. Hasonló esetek egy-egy évszázadban legfőljebb egyszer-kétszer fordulnak elő.³⁵ Talán ez indokolja, hogy az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye, az *Acta Apostolicae Sedis* vonatkozó évfolyamaiban a kihirdetés egyáltalán nem található. Bánk József egri érseki és Kisberk Imre székesfehérvári megyéspüspöki kinevezése viszont igen, február 2-i dátummal.³⁶ A *L'Attività della Santa Sede* 1974. évi kötete hozza a *L'Osservatore Romano* vonatkozó összetett mondatát, majd VI. Pál pápa január 30-i levelét.³⁷

Magyarországon a *Magyar Kurír* című félhivatalos, „könyomatos” napilap volt az egyik tájékoztatósi pont, az *Új Ember* is innen vette át a hivatalos híreket. 1974. február 5-i számában ezt találjuk:

A Magyar Távirati Iroda jelenti: Újabb katolikus főpapokat nevezett ki VI. Pál pápa. Kinevezésükhöz az Elnöki Tanács megadta az előzetes hozzájárulást. Dr. BÁNK JÓZSEF megyéspüspök egri érseki, KISBERK IMRE c. püspök székesfehérvári megyéspüspöki, Dr. LÉKAI LÁSZLÓ c. püspök esztergomi apostoli kormányzói, KÁDÁR LÁSZLÓ c. püspök pedig veszprémi apostoli kormányzói kinevezést kapott. A kinevezésekre azután került sor, hogy VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket, amelyet eddig az 1971-ben külföldre távozott Mindszenty József formálisan töltött be, egyházzogilag is üresnek nyilvánította. (M. K.)³⁸

A katolikus internetes honlap kronológiájában jelenleg a következőt hozza:

1973. december 18. VI. Pál pápa az esztergomi érseki széket egyházzogilag megüresedettnek nyilvánítja, de ezt csak 1974. február 5-én hozza

35 A február 5-i döntés utáni gazdag németországi sajtóvita részeképpen Hermann Schäufler freiburgi érsek a döntést Rajmund Netzhammer bukaresti érsek 1924. júliusi lemond(at)ásához hasonlítja: *Rheinischer Merkur*, 1974. március 8., az olvasói levél rovatban. Netzhammer, bencés lévén, saját kolostorába, a svájci Einsiedelnbe vonult vissza. Az *Acta Apostolicae Sedis*ben ezt a közlést találjuk: Rajmund Netzhammer, eddig bukaresti érsek, Anazarbusi (Cilicia II. provincia, tehát kis-ázsiai) címzetes érseki kinevezést kapott: AAS 16 (1924) 331. – Rajmund Netzhammer OSB Erzingenben született (Freiburg/Bg főegyházmegyében) 1862. január 19-én, püspöki kinevezése 1905. szeptember 16., szentelése 1905. november 5., in: *Annuario Pontificio*, 1925. Fogadalmat tett 1881. szeptember 8-án Einsiedelnben (Svájc), pappá szentelték 1886. szeptember 5-én, „áthelyezték” (translatu) 1924. július 14., in: *Catalogus S. Patriarchae Benedicti Familiae confederatae* 1935, Subiaco (1935), 4. és 137. o. – Utóda a bukaresti érseki székben: Alexandru Cisar, kinevezése: 1924. december 12-én.

36 AAS 66 (1974) 169. Kádár László veszprémi és Lécai László esztergomi apostoli kormányzói kinevezése tehát nem jelent meg. Lécai László címzetes püspöki kinevezése (1972. február 8-i dátummal): AAS 64 (1972) 243. Lécai László érseki kinevezése (1976. február 10-i dátummal) az 1976. évfolyamban: AAS 68 (1976) 227.

37 Lásd 24. j.

38 *Magyar Kurír*, II. kiadás, 64. évf. 30. szám, 1974. február 5. 12, 10 óra; *Új Ember*, 1974. február 10.

nyilvánosságra.³⁹ 1974. február 2. VI. Pál pápa Lékai László veszprémi apostoli kormányzót kinevezi esztergomi apostoli kormányzóvá. Bánk József győri püspököt kinevezi egri érsekké, Kisberk Imre apostoli kormányzót székesfehérvári püspökké. Kádár László segédpüspököt veszprémi apostoli kormányzóvá.⁴⁰

Ez a február 2. a két megyés főpásztor kinevezésének dátuma, a két apostoli kormányzó esete teljesen más kategória.

Ezekben az években a szocialista országok apostoli kormányzói kinevezését ugyanis nem mindig publikálták az *Acta Apostolicae Sedis*-ben. A két megyés főpásztor, az egri érsek és a veszprémi megyéspüspök kinevezése 1974. február 2-án lett kihirdetve. Az esztergomi érseki szék megüresedésének kihirdetése február 5-én történt. A két megyés főpásztor, továbbá a Mindszenty bíborosra vonatkozó összetett mondat Lékai László „ad nutum Sanctae Sedis” kinevezésével, végül Kádár László nem „ad nutum Sanctae Sedis” kinevezése – utóbbi kettő apostoli kormányzóként – egyszerre jelent meg a *L’Osservatore Romano*-ban csakúgy, mint az MTI-nél Budapesten.

A megüresedés meghirdetését megelőzően ugyanazon székre apostoli kormányzó kinevezésére nem kerülhetett sor, így Lékai László kinevezésének február 2-ra datálása értelemszerűen felülvizsgálandó.

Lékai László „ad nutum Sanctae Sedis” – a formula gyakorlati jelentése az, hogy bármikor megváltoztatható – kinevezése bizonyára úgy értelmezendő, mint Mindszenty József személyének és érdemeinek elismerése VI. Pál pápa részéről. Ugyanakkor a *Magyar Kurír*-ban közölt hír a magyarországi egyházpolitika szempontjai miatt cenzúrázva jelent meg.

A kérdés elemzése meghaladja az egyháztörténész illetékességét, annál is inkább, mert a vonatkozó levéltári anyag még nem kutatható. Az egyháztörténész jelenleg a régészethez hasonló munkát végez, elemzi az egyes hírtöredékeket és munkahipotézist állít fel. Az itt előadottak is ennek tekintendők, annál is inkább, mert a címben fölített kérdés megválaszolása akkor lesz teljes, ha majd el tudjuk végezni a november 1. és január 30. közötti időszak ismételt levélváltásának és egyéb eseményeinek elemzését. De ez már meghaladja eredeti célkitűzésünket.

Reméljük, hogy fölvetésünk kiváltja a kánonjogászok érdeklődését, s az itt bemutatott szempontokkal kapcsolatban további részletekkel bővíthetik ismereteinket.

³⁹ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=30>.

⁴⁰ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=31>.

Összegzés

Tanulmányunkban azt óhajtottuk bizonyítani – s ezzel nem mondtunk nagy újdonságot, hiszen Adriányi Gábor, Balogh Margit, Kahler Frigyes, Lipthay Endre is ezt írja –, hogy az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítása hivatalosan 1974. február 5-én történt meg. Ugyan-ezen dátummal történt meg az apostoli kormányzó kinevezése is, Lékai László személyében.

A szakirodalomban nemegyszer olvasható 1973. december 18-i utalás nem más, mint az Isten Szolgája VI. Pál pápa és Isten Szolgája Mindszenty József⁴¹ közti bizalmas, pápai titok alá eső levelezés egyik fontos momentuma, amelyben VI. Pál közli, milyen elhatározásra jutott.

Mivel a kérdésre vonatkozó dokumentáció a római *Katolikus Szemlén* kívül magyarul még nem jelent meg, az 1974 ősze óta olvasható, Magyarországon 1989-ig tiltott olvasmányoknak számító *Emlékirataim* volt a fő és hiteles forrás, ezért a köztudatban ez a múlt idejű mondat honosodott meg.

Az emlékiratok szerzője természetesen Mindszenty bíboros, de nem egyedül dolgozott a szövegen. A Mindszenty Archívumban őrzött kézirat anyaga több tucat dobozra terjed ki.⁴² Ennek vizsgálata, főleg a kézzel írott és hitelesnek tekintett törzsanyag olvasása, majd az *Emlékirataim* közzétett változatainak elemzése még elvégzendő feladat.

Messzire vezetne, ha elemeznénk itt annak szükségességét, hogy – a *L'Osservatore Romano* lengyel kiadása mintájára – egy magyarországi hivatalos közlönyt is meg kellene jelentetni az Apostoli Szent-szék hivatalos döntéseinek közlésére és dokumentálására. Esetünkben ezt a szerepet a római *Katolikus Szemle* töltötte be, amely 1990-ig évente négyszer, 1991–1995 között évente két dupla számban (könyv formájában) jelent meg. Megjelenése azóta sajnos szünetel. Nem csupán a Katolikus Egyháznak volt ez legrégibb folyóirata Magyarorszá-

41 Az „Isten Szolgája” cím, mint ismeretes, a boldoggá, illetve szentté avatandó személyeknek jár ki, amennyiben boldoggá avatási perük meghaladta az egyházmegyei szakaszt, és római szakaszába érkezett. VI. Pál pápa boldoggá avatása szintén folyamatban van, és már római szakaszába érkezett.

42 A Mindszenty Archívum az 1971–1975 között Budapesten és Bécsben keletkezett anyagot tartalmazza, őrzési helye jelenleg a Majthényi Ház. Lásd NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo*. Első rész: 1945–1946, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 16 (2004/3–4) 167. 14. j. skk.

gon, hanem a magyar kultúrának is, mert 1887-től 1944-ig folyamatosan megjelent, a II. világháború után pedig Rómában tették közzé.⁴³

Mindenesetre a szakirodalomban mindmáig nem található meg a vonatkozó levél közlése. A bíboros bécsi levéltárában, amint azt a budapesti Majthényi Ház őrzi, megtalálható a pápai levél latin nyelvű eredetije és Bécsben készült német nyelvű fordítása.⁴⁴

E fontos dokumentum magyar fordítását következő fejezetünkben közöljük. Ez meggyőzhet bennünket arról, amit fentebb kifejtettünk: a pápa ebben a levélben *expressis verbis* közli, hogy az esztergomi érseki szék üressé nyilvánítása minden kánonjogi következményével együtt akkor lép érvénybe, ha kihirdetésre kerül.⁴⁵

43 SOMORJAI, *A magyar nyelvű teológiai kutatás helyzetéről*, in: *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára (Katolikus Szemle, 1994/3–4)*, Pannonhalma 1994. 285–301. Felvéve tanulmánykötetbe: Uó, *Kutatóárkok*, Budapest 1996. 141–157. Itt: 154. 12. jegyzet.

44 Majthényi Ház, MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1973. latinul. Uo. Bgy Priv. Lev. 60. sz. Papstbriefe, német nyelvű fordítás.

45 „Quae vacatio, cum omnibus effectibus canonicis, tunc innotescet, ex quo nominatio novi eiusdem Sedis Archiepiscopi, vel eius Apostolici Administratoris »sede vacante« publici iuris facta sit.” Lásd SOMORJAI, *Magyar Sion*, 109. Itt közöljük a pápai levél teljes latin szövegét és a bíboros titkárságán, Bécsben készült német fordítást is. Lásd még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 21. 212–217. Faksimilében (feltehetően a bíboros aláhúzásaival): uo., 266–270.

II.

Mindszenty József és az esztergomi érseki székhely megüresedése

VI. Pál pápa és Mindszenty József:
1973. november 1.–1974. február 5.

Amint azt korábban kifejtettük,¹ az esztergomi székhely megüresedésének dátuma nem 1973. december 18., mint az Mindszenty József hercegprímás emlékirataiban olvasható, hanem 1974. február 5. – ezzel a dátummal történt meg az „ad nutum Sanctae Sedis” apostoli kormányzó nevének kihirdetése. A kihirdetés körülményei azonban nem tisztázottak, hiszen az *Acta Apostolicae Sedis*, az Apostoli Szentszék hivatalos közlönye nem tett róla említést. Ugyanakkor az Apostoli Szentszék félhivatalos napilapja, a *L'Osservatore Romano* említi az 1974. évi február 6-i számban,² amint a *L'Attività della Santa Sede* 1974. évi kötete is. Hasonló a helyzet a magyarországi kihirdetéssel kapcsolatban is. Az esztergomi főegyházmegye körlevelében ebben a vonatkozásban Mindszenty József neve nem fordul elő, Lékai László „ad nutum Sanctae Sedis” apostoli kormányzó nevének kihirdetése megtalálható az 1974. évi III. számban.³

VI. Pál pápa 1973. december 18-án kelt levele egy hosszabb levelezésbe illeszkedik. Ebben a levelében a pápa közli Mindszenty bíborossal, hogy arra az elhatározásra jutott: üresnek nyilvánítja az esztergomi érseki széket, és döntése akkor lép jogerőre, amikor ezt az utód megjelölésével kihirdeti. Mivel emlékirataiban Mindszenty december 18-át nevezi meg hivatalból való letétele időpontjaként, a vonatkozó irodalom is erre a dátumra támaszkodik. A nehézség, mint láttuk, abból adódik, hogy a pápa említett levele még pápai titok alá eső magánlevelezéshez tartozik, s belőle egy mondatnyi interpretáció

1 SOMORJAI, *Magyar Sion*. Lásd kötetünk első fejezetét. (Ezúton is megköszönöm dr. Németh László prelátus úr és prof. dr. dr. Zakar Ferenc Polikárp OCist zirci főapát úr figyelmes olvasását és javításait. – A szerző.)

2 A *L'Osservatore Romano* olasz nyelvű napi kiadása mind a mai napig a keltezését megelőző estén jelenik meg. Az 1974. február 6-i szám tehát az előző napi, február 5-i híreket tartalmazza. – Ezenkívül a heti kiadások is hozzák, lásd alább.

3 Rögtön az elején, 510. sz. alatt közli a Püspöki Kongregáció 106/74. sz. kinevezési dekrétumát latin nyelven, amely 1974. február 2-án kelt. Ezúton köszönöm meg Hegedüs András prímási levéltárigazgató és munkatársai szíveségét.

az *Emlékirataim* 1974 őszi megjelenése óta válik publikussá, ugyanakkor a levelet mindmáig nem, csak említett tanulmányunk forrás-közlésében volt alkalmunk teljes terjedelmében olvasni.

Mindszenty úgy emlékezik, hogy letétele bebörtönzésének 25. évfordulójával esik egybe, amely évforduló 1973. december 26-án volt,⁴ ugyanakkor 1974. január 6-án írt levelében azt írja VI. Pálnak, hogy végzését december 30-án kapta kézhez.⁵

Fejezetünkben az 1973. november 1.–1974. január 30. közötti időszak ismételt levélváltásának és egyéb eseményeinek ismertetésére vállalkozunk. A források rendelkezésre állnak a Mindszenty Archivumban, közzétételük viszont csak részben és hiányosan történt meg a római *Katolikus Szemlében*, Mészáros Tibor napi jegyzeteinek két kiadásában, illetve Adriányi Gábor német és magyar monográfiájában.⁶ A források szövegének eredeti nyelve általában latin; a november 1-jén kelt pápai kézírásos levél olasz nyelvű.

Előrebocsátjuk, hogy e tanulmánynak nem feladata az elemzés. Célkitűzésünk a szövegek rekonstrukciója volt, különös tekintettel a vonatkozó irodalomra.

VI. Pál pápa 1973. november 1-jén kelt levele Mindszenty Józsefhez

A Mindszentyt lemondásra kérő mondat VI. Pál pápa 1973. november 1-jén kelt levelében olvasható. A pápa ezt a levelet kézzel írta, ami fontos körülmény, ugyanis rendkívül ritka a végig kézzel írt pápai levél, amelyet *chirográfnak* nevezünk. Kézírásával ezúttal VI. Pál bizonyára különleges hangsúlyt akart adni mondanivalójának, és ki akarta fejezni megkülönböztető tiszteletét az iránt, akihez nagy kérésével fordult.

Az olasz nyelven írt levél szövege megtalálható a Mindszenty Archivumban, és 2007-ben faksimilében megjelent.⁷ Itt azt a fordítást

4 E 495.

5 Másod-magántitkára, Mészáros Tibor szerint is december 30-án, lásd MÉSZÁROS T., 2000. 138. (A 142. lapon közölt fogalmazványon kézírásos bejegyzést találunk: „dec. 18. dec. 30-án ér.” A „Harmadik elfogatásom 25. évfordulóján kaptam meg” mondat pedig zárójelben van.)

6 Az egyes levelek magyar szövegének ismertetésekor alább egyenként megadjuk az eddig megjelent helyeket, s törekedni fogunk arra, hogy az eddig megjelent szövegvariánsokat használjuk fel, ha kell, jegyzetekkel.

7 MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1973, olasz, chirográf. 60. sz. Papstbriefe, fordítás németül, magyarul. Faksimile kiadása: Giovanni BARBERINI, *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. (La Santa Sede e politica nel novecento, 6.), Bologna 2007. 194d-f.

hozzuk, amelyet Hetényi Varga Károly fakszimilében közölt Mészáros Tibor 2000-ben megjelent napi jegyzeteiben.⁸

*Mindszenty József bíboros,
esztergomi érsek úrnak.*

Bíboros Úr!

A fölfeszített Krisztus előtt írunk Önnek, és lelkünkben jelen van az Ön szent, nemes és szenvedő alakja, Kedves és Tisztelendő Kardinális Úr, aki előtt mi tisztelettel és testvéreileg meghajtjuk magunkat, emlékezetben tartva mindenkor a hűségben, az állhatatosságban és a szenvedésben tanúsított szeretetét a magyar és a világegyház iránt.

És mi aggodalmakkal telve úgy érezzük, kötelességünk apostoli hivatalunk erejével Öntől, Kedves Kardinális Úr és Tisztelendő Testvérünk, egy új áldozatot kérni, amely – nagyon jól tudjuk – egy újabb fájdalom hozzáadását jelenti ahhoz a sok szenvedéshez, amelyek már eddig is sújtották az Ön türelmes személyét. Kérnünk kell ugyanis Önt arra, hogy adja kezünkbe lemondását az esztergomi érseki székről.

Látjuk, hogy ez főpásztori hivatalunkból folyó, számunkra olyan teher, amelyet csak keserű ellenkezéssel, de alázatos és bizakodó szeretettel teljesítünk.

Bíboros Úr, elérkezett számunkra a pillanat, amikor azt kell tennünk, amit lehet a dicső és elbágyadt esztergomi főegyházmegye lelkipásztori szükségleteinek az ellátására, amely most már 25 év óta meg van fosztva a személyes és közvetlen lelkipásztori irányítástól.

Nem mernénk eljárni e szerint a jól megfontolt tervünk szerint[,] ha nem látnók nagyon világosan, milyen valódi szükségletek követelik ezt és milyen – talán jóvátehetetlen – kár származnék a lelkekre és a magyar Egyházzra, ha a jelenlegi helyzet továbbra is fennállna.

Mi szeretnők remélni, hogy az élő felelősségérzet és az Egyház iránti nagylelkű szeretet, amire mindig finom készséget mutat Önnek, a buzgó pásztornak és a magyar nép kiemelkedő fiának a szíve, segítik Önt annak megértésében, hogy a jelenlegi körülmények között a lelkek üdvösségének az értékét eléje kell helyezni minden másnak, ami megfontolásra érdemes.

Így Ön szabadon és jobban határozhat afelől, vajon alkalmas-e most közreadni emlékiratait az igazság feltárására és saját jóhírnevének

8 Mészáros T., 2000. 139. 140–141. Az első oldalt fénymásolatban is közli, lásd i. h., 139. – Lásd még: MA Bgy Priv. Lev. 60. sz. – Az Emlékirataimban így ír erről: „November 1-én arra szólított fel, hogy mondjak le érseki székemről. Ezt »keserű ellenérzéssel megterhelve« kéri tőlem. Tudja azt is, hogy új áldozatot kíván tőlem és »további fájdalmakkal járul hozzá ahhoz a sok szenvedéshez, amely már eddig is osztályrészemül jutott«. Azonban tekintettel kell lennie a 25 év óta árva esztergomi főegyházmegye »lelkipásztori szükségleteire«, mert ha az tovább is »közvetlen és személyes főpásztori irányítás nélkül maradna«, súlyos kárára lenne »a lelkeknek és a magyar Egyháznak«. A levél azzal zárult, hogy lemondásom után szabadabban határozhatok emlékirataim kiadásáról”, in: E 494-495.

a védelmére. Felmentve főegyházmegyéje lelkipásztori felelősségétől, megtartaná iránta való forró szeretetét, sőt még jobban ragyogtatná azt épületes és nagylelkű példaadásának a fényével, amely bizonyára jutalomszerző lesz az Úrnál.

Fogadja Bíboros Úr szívbeli tiszteletünket és különleges apostoli áldásunkat.

forrón szerető

VI. Pál Pápa in Christo (Krisztusban)

Vatikán Város, 1973[.] november 1.

Mindenszentek ünnepén.

Mindszenty József három válasza VI. Pál pápához

Mindszenty három válaszlevelet is írt latin nyelven a pápához.⁹ Az első november 15-én, saját kezűleg, hangvétele alapján első felindulásában. Megköszöni a pápa levelét és küszöbön álló dél-afrikai útja után ígér hosszabb választ.¹⁰

Szentatya!

Mélységesen megdöbbenve olvasom Szentségednek a feszület alatt írt levelét. Az atyai óhaj lelkiismeretes megfontolást kíván.

E hónapban Ezekiel próféta útja áll előttem, egyetlen hétre¹¹ a magyar katolikus hívekhez készülők, akik két hónapja a világ végén lelkipásztor nélkül lelki gyötrelmek között élnek – ez idő óta nincs egyetlen magyar pap sem, aki Afrikában lelkipásztorkodna. Az az egyetlen [aki volt] viszont egészségét illetően tönkrement.

Visszatérésemet követően, atyai engedelmével, szorgalmas megfontolás után küldöm alázatos válaszomat.

Szentséged legkisebb fia
+ Mindszenty József [s. k.]

Második válasza november 21-én kelt, megküldi készülő emlékiratainak részleteit olasz fordításban: *A magyar Egyház kálváriája, Intéz-*

⁹ Emlékirataiban csak a harmadik, a december 8-án kelt válaszra tér ki, lásd E 495.

¹⁰ „Gravissime commotus” kezdettel. Az eredeti fénymásolata birtokunkban van. Mindszenty kézírása nehezen olvasható, és ez az első felindulásban írt levél még nehezebben.

¹¹ Olvasatomban: „pro una hebdomada”. Mint emlékirataiban írja, november 22. és december 5. között volt távol a dél-afrikai út kapcsán, lásd E 495. – CSONKA Emil, *A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*, San Francisco–München, 1976. című könyve 315. oldalán közölt kronológiájában november 24.–december 4. Ugyanígy Lipthay Endre kronológiájában: LIPTHAY, 1995. 185; továbbá KOVÁCS Gergely, *Isten Embere. Szemtől szembe Mindszenty bíborossal*, Budapest 2005. 232.

kedéseim és rádiószózatom, továbbá A békepapok visszatérnek című fejezetek szövegét.¹² A levél fogalmazványa kéziratos, a bíboros személyesen írta. Olvasatunkban így szól:

Alázattal kérem, hogy az Emlékirataimból vett és itt mellékelt írásaimat, amelyekben a magyarországi békepapok szomorú szerepéről írtam, méltóztassék elolvasni.

Szentséged ezekből közvetlenül láthatja azt a nagy veszélyt, amelybe a magyar katolicizmus jutott, ezeknek a szerencsétlen kollaboránsoknak a felhasználásával.

Azt is szeretném ezáltal elérni, hogy Szentséged jobban lássa és magáévá tegye azt az aggodalmat, amely engem a békepapok szereplése miatt eltölt.¹³ Ezek az írások, amelyek a¹⁴ valóságot ábrázolják, mutatják, hogy minél magasabb állásban vannak ezek a nyomorult kollaboránsok, annál több kárt tesznek¹⁵ az Egyháznak.

Manus benedicentes et benedictas S. S. deosculans

M. J. [s. k.]

Erről a levélről – vagy az elsőről – Mészáros Tibor, napi jegyzeteiben, 1974. január 4-én a következőképpen ír:

Erre a levélre annak idején válaszolt az érsek-prímás, ugyancsak saját kezűleg írt levélben, amelyben elutasítja a pápának ezt a kérését azzal a megokolással, hogy ő az otthoni mai istentelen rendszernek a kezébe még a pápa közreműködésével sem adhat még nagyobb hatalmat azáltal, hogy lemond.¹⁶

A napi jegyzetek írója későn érkezik, innen fakad e beszámoló pontatlansága.

Mindszenty harmadik levele december 8-án kelt. Ebben részletesen kitér érveire, miért nem tud lemondani érseki székéről.¹⁷

Emlékirataiban ennek a levélnek a következő részletező összefoglalását hozza:

12 MA 60. sz. Papstbriefe, fogalmazvány latinul, magyarul. Az *Emlékirataimból*: Il Calvario della Chiesa in Ungheria, 19 o., Le mie disposizioni ed il mio radiomessaggio, 9 l., Ritorno dei preti della pace, 9 o.

13 A tisztázatlanban itt: „sacerdotibus pacis, praesertim praelatis inter eos” – a békepapok, s különösen is a főpapok, ti. szereplése miatt.

14 A tisztázatlanban itt: „res et facta Hungarica” – magyar valóságot.

15 A tisztázatlanban itt: „fidelibus totaeque Ecclesiae” – a híveknek és az Egyháznak.

16 MÉSZÁROS T., 2000. 137.

17 Mindszenty VI. Pálhoz: „Litteris Beatissimi Patris die 1. novembris 1973 datis humillime et responsabilitatem quoque in me recipiens sequentia respondere velim”, 1973. december 8. MA 1. sz. 1973, latin, 60. sz. fogalmazvány németül.

Tisztelettel tudomására hoztam a Szentatyának, hogy a jelenlegi magyar egyházi állapotok közt érseki székemről nem mondhatok le. Egyben részletes tanulmányt küldtem neki a békepapok ártalmas szerepéről,¹⁸ az erőszakosan berendezett magyar államegyházi rendszerről, s idéztem a kommunistákkal tíz év óta folytatott vatikáni tárgyalások negatív eredményeit. Félek attól, írtam, hogy lemondásommal a legmagasabb magyar egyházi állásnak az Állami Egyházügyi Hivatal hozzájárulásával történő betöltését tenném lehetővé, amivel magam is elősegíteném a mai katasztrófális egyházi berendezés „törvényesítését”. Felsoroltam azokat a hátrányokat és károkat, amelyek lemondásomból a külföldi magyarság számára származhatnak, akiknek a lelkigondozását segédpüspökök hiányában magam vettem át. Végül felhívtam a Szentatya figyelmét arra is, hogy lemondásom személye elleni támadásokat indíthatna el.¹⁹

E fontos levele fordításunkban:

Szentatya!

I. Legnagyobb fájdalomra, a következő okokból, nem tudok eleget tenni Szentséged kérésének, hogy az esztergomi érseki jurisdikciót visszaadjam Szentséged kezébe:²⁰

1. Ha a vatikáni diplomácia megbízott is ez idáig a kommunisták ígéreteiben, én sohasem hittem nekik, és most sem bízom meg bennük.

2. A Vatikán és a Magyar Kommunista Kormány kapcsolatából az elmúlt tíz esztendőben semmilyen haszon sem származott, ellenkezőleg, az utóbbi esztendőben az úgynevezett békepapok tevékenysége egyre bátrabb és merészebb lett, a lelkipásztori ellátás és az egyházi fegyelem nagy hátrányára.

3. Ha lemondanék, tettestárssá válnék és beleegyezésemet adnám e káros szervezet új megerősödéséhez. Felelőssé válnék abban, hogy a kommunisták vágyának engedve, utódom kinevezésével az ártalmas cezaropapizmus végső legitimációhoz jutna Magyarországon.

4. A hozzáértők jól tudják, hogy a kommunisták által erőszakkal és megfélemlítéssel megalapított káros szervezet milyen ártalmas a lelkipásztori munkára, a vallási életre, az egyházkormányzatra és fegyelemre. Ezért az Apostoli Szék többször el is ítélte azt. A jelenlegi helyzet illusztrálására elég, ha megjegyzem, hogy az egyik érseki körlevélben két vezető békepap nyilvános dicséretet kapott és egy püspök, püspöki öltö-

18 Utalás a november 21-én kelt levél mellékleteire.

19 E 495; Csonka Emil is nagyjából ebben a terjedelemben foglalja össze, lásd CSONKA, i. m., 149–150.

20 Itt van egy alapvető jogi tévedés: Mindszentynek nem volt jurisdikciója! Lásd *Codex Iuris Canonici* 1917, can. 316 § 1: „Si Administrator Apostolicus dioecesi, sede plena, praeficiatur, iurisdictio Episcopi eiusque Vicarii Generalis suspenditur” – amely már egy 1580-as szentszéki döntést ismétel. – Mivel Hamvas Endre 1950. július 18-tól apostoli kormányzóként működött, Mindszentynek e levél írásakor már huszonhárom és fél éve föl volt függesztve a jurisdikciója.

zetben, szintén dicséretben részesített békepapokat temetésükkor. Az utód kinevezése nem annyira a legalizációt és a stabilizációt jelentené, hanem ennek a romlott állapotnak az ünnepélyes megkoronázását – amint azt egyedül a kommunisták óhajtják.

II. Lemondásom a külföldi magyar híveknek is nagy kárára volna.

1. A lemondást követően az ő lelkipásztori ellátásukra semmit sem tehetnék. A magyar kormány ugyanis a Szovjetunió segítségével megakadályozhatná látogatásaimat azokban az államokban, amelyekben az emigráns magyarok élnek. Jól tudom, hogy legutóbb az egyik magyar püspök Franciaországban meg akarta akadályozni, hogy a franciaországi magyar katolikusokat, kb. 40 000 hívőt, meglátogassam. Kanadában két magyarországi titkosrendőr figyelt meg. Amíg Magyarország Prímásaként léphetek fel, remélhetem, hogy azok a bíborosok és püspökök, akik honfitársaik lelkipásztori ellátásával vannak megbízva, meghívják a magyar hívekhez.

2. A Kanadában, Angliában és Afrikában tett lelkipásztori utak meggyőzték arról, hogy a külföldi magyar hívek mindenütt örömmel fogadtak és lelkipásztori ellátásuk szempontjából hasznos munkát tudok végezni. Sok helyen egyedül személyes közbelépésem elegendő volt, hogy Szentséged Exul Familia instrukciója szerint a hívek óhajának eleget tegyenek. Van egy olyan nagyváros, ahol 70 000 magyar él és nincs magyar pap által vezetett plébániájuk. (Ezért a katolikusok a Magyar Református Egyházba lépnek át.)

3. Az új egyházi helyzetben a papok és a hívek mindenütt számos nehézséget okoznának számomra. Erről már korábban informáltam Öszentségét.

III. Emlékirataimnak is sokat ártana lemondásom, mert sokan „lettenek” tartanak. Ily módon elfordulnának tőlem és nem remélhetném, hogy a bevételből az emigráns magyarság egyházi intézményeit támogathatom.

Bárcsak találatnék a jelöltek között egy Borromei Sz. Károly! (Ha megtalálták volna, már bebörtönözték volna.) Leginkább azok ágálnak, akik legkevésbé méltók rá. Természetesen ilyenek közül akar Kádár is esztergomi érseket. Az egyik jelölt ez év októberében itt Bécsben azt terjesztette, hogy Öszentsége Mindszentyt le akarja tenni, és saját magát mint legalkalmasabb utódot állította be.

Erről a püspökről, akiről a bécsi bíboros a minap legalkalmasabb utódként tett nekem említést, a hívektől tudom, hogy a cezaropapizmus foglya.

Kádár János színlelt könnyekkel fájlalja, hogy Esztergom 25 éve nélkülözi érseket. Amikor a Hazát el kellett hagynom, Esztergom már 23 éve üres volt. Kádár, aki 1948. december 26-án börtönbe vetett, 1956-ban többekkel együtt ártatlannak és jogilag rehabilitáltnak nyilvánította Mind-

szenty József érseket. 1971-ben a vatikáni diplomácia elfogadta Kádár követelését, hogy a legitim és rehabilitált érsek az esztergomi egyházmegyét üresen hagyja. Majd Kádár János gyalázatos amnesztiát küldött utána Rómába.

Őszentségének is tudomása van arról, hogy e megalázó bánásmód miatt nem mondhatok le. A Szentatya tudja, hogy a Hazát semmi módon nem hagytam volna el és a legsúlyosabb keresztet sem vettem volna föl, ha valamilyen módon sejthettem volna: Kádár János az elmúlt két esztendő alatt türelmetlen kéréseivel Őszentségét ily módon ostromolja.

Félek, hogy lemondásom miatt támadnák a Szentatyát. Azok ugyanis, akik ezt a lemondást kényszer eredményének tudnák be. Távol álljon tőlem, hogy Jézus Krisztus Urunk Helyettesét támadásnak tegyem ki! Ami bizonyosan megtörténne, ha lemondanék.

Ha Szentségedet ezen érvek előadásával megbántottam volna, alázatosan bocsánatot kérek.

Szentséged legalázatosabb fia, aki sohasem mond le,
 + *Mindszenty József bíboros* [s. k.],
 aki hazája elhagyásának feltételeként
 és Őszentsége 1971. október 23-án kimondott
 szavai szerint
 esztergomi érsek,
 Magyarország Prímása

VI. Pál pápa 1973. december 18-án kelt levele Mindszenty Józsefhez

Ez a levél mindmáig ismeretlen maradt, és így, mint kifejthettük, többen az esztergomi érseki szék megüresedésével kapcsolták össze az emlékiratokra támaszkodva. Szövegét az 1. jegyzetben idézett tanulmányunkban latinul is, németül is közöltük, itt fordítását hozzuk.

CÍMER

Tiszteletre méltó Testvérünknek,
 Mindszenty Józsefnek, a Római Anyaszentegyház Bíborosának,

VI. P Á L P P.

Tiszteletre méltó és Szeretett Testvérünk,
 üdv és Apostoli Áldás.

Elolvastuk és Isten színe előtt – tiszteletre méltó érdemeidnek kijáró készséggel – átelmélkedtük leveled, amelyet kedves barátunk, a bécsi bí-

boros érsek közvetítésével, november 1-jén kelt levelünkre válaszként Hozzánk eljuttattál.

Nem szűnnek meg azok a súlyos indokok, amelyek Minket akkor írásra késztettek – és Isten a tudója, mily szomorúsággal, de mily biztos elhatározással tettük ezt –, így nagy bizalommal előtárt kérésünket választod vételét követően továbbra sem tudjuk megmászítani, még akkor sem, ha irányodban táplált régi jóindulatunk miatt azt szívesen megtennénk.

Minket e kérésünkre a legkevésbé sem emberi megfontolás bírt, nem akartunk megfelelni bizonyos emberek vagy politikai hatalmak óhajainak sem, egyes-egyedül az Egyház iránti szeretet vezérelt, az a szeretet, amely – a Magyarország földjén élő, dolgozó és reménykedő Egyházzal lévén szó – kiveszi részét a dicsőséges esztergomi prímási főegyházmegegye főpásztorának gondjaiból és felelősségéből egyaránt. Ha méltatlanul is, ám közvetlen és nem közvetett módon²¹ Minket illet Krisztus egész nyájának, és az egész világon szanaszét széledt nyáj egyes részeinek püspöki gondja.²²

Mindenesetre különös gonddal vizsgáltuk meg azokat a szempontokat, amelyeket a jelenlegi rendszer alatti egyházi állapotokról és a papság feylegelméről november 21-i leveledben már tudomásunkra hoztál; minderről már korábban is elgondolkodtunk, de az újabb hírek hallatán még inkább arra az eredményre jutunk, hogy nem szabad egyetlen lehetőséget sem elmulasztanunk, amelyek alkalmat adnának az okok felkutatására, és fokozott figyelemmel kell keresnünk a módját, hogyan nyújthatunk segítséget a híveknek és a papságnak a legnagyobb szükség idején.

Az Apostoli Szentszék nem hunyja be szemét a realitások előtt, nem táplál illúziókat és nem ad hitelt emberi ígéreteknél, amelyek gyakorta bizony hamisak, hanem természetfeletti bizalommal veti hitét azon ígéretekre, amelyeket az isteni alapító a földön vándorló Egyháznak helyezett kilátásba. Lankadatlanul arra törekszik, hogy áthidalja a nehézségeket és enyhítse a csalódásokat, s hogy szolgálatára legyen azoknak a testvéreknek, akik a kedvezőtlen körülmények között csak igen nagy nehézségek árán tudják ébren tartani a hit lángját.

Hogy ezt elérje, ugyanez az Apostoli Szentszék nem riad vissza a legnagyobb áldozatok vállalásától sem, ugyanakkor, ha szükségesnek tűnik, ugyanezt kéri azoktól is, akiknek nagy tisztelettel adózik.²³ Nagy megtiszteltetésnek tartja ugyanis, ha áldozatot hozhat az Egyház érdekében, hi-

21 „directa et immediata”: itt a pápa az I. Vaticanumra utal („ordinaria et immediata”: sessio IV, cap. 3, in: DENZINGER-SCHÖNMETZER, *Enchiridion Symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, editio XXXVI, Barcinone-Friburgi Brigoviae-Romae ²⁶1976, 3064. sz. 599; lásd még: *Codex Iuris Canonici* 1917. 218 § 2). Lásd még: DENZINGER-HÜNERMANN, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bányaterenyé-Budapest 2004. 592.

22 A többszörösen összetett körmondat értelmezését a bécsi német változat fordítója magyarul mondattal oldotta meg. Véleményünk szerint az alany változott meg menet közben, a nagybetű egyértelműen a pápára utal: „et Eum ad quem, etsi haud dignum, spectat...”

23 Tautológia: „maxime colit et honore afficit.”

szen életünket mindannyian ennek az Egyháznak szenteltük, melynek akkor is folytatnia kell szolgálatát, ha a körülmények vagy főpásztorai megváltoznak.

Nem feledkeztünk meg tehát egyedülálló érdemeidről, amelyeket nehéz szorongattatás által veszélyeztetett lelkipásztori szolgálatban szereztél, és nem is vagyunk háládatlanok irányodban – akinek az élete heroikus tanúságtételként és intő példaként ékeskedik az egész Egyház szeme láttára –, amikor azt kívánjuk tőled, hogy még súlyosabb szolgálattal adózz főegyházmegyédnek, s ezt azért is kérjük, hogy kihasználjuk a később talán soha többé nem kínálkozó alkalmat: Esztergom egyházának lelkipásztori vezetését olyan főpásztornak adjuk át, aki reményünk szerint hűségesen fogja szolgálni nyáját.

Fölöttébb kívánjuk, hogy eljárásmodunk érveit elfogadd és együttműködésedet, ha fájdalommal telve is, de szabad akaratodból te magad ajánld fel Nekünk.

Természetesen megértjük azokat az ellenvetéseket, amelyek lelkedet izgatják és aggasztják. Ezért nincs szándékunkban kényszeríteni téged, hogy meggyőződésed ellenében olyan nagy terhet végy magadra, amely ellen lelkiismereted tiltakozik.

Ebből az indokból az Úr előtt végzett érett és figyelmes megfontolást követően mégis úgy tartjuk helyesnek, hogy ezt a terhet, amelyet apostoli hivatalunk a lelkek javára ránk rótt, magunkra vállaljuk. Nem az a szándék vezérel minket, hogy letegyünk egy mégoly méltó és érdemes főpásztort, hanem hogy őt a lelkipásztori vezetésben megfelelő módon helyettesítsük, s mert egyes-egyedül azon súlyos megfontolás vezérel Minket, amely az Egyház javát keresi, elhatároztuk, hogy az esztergomi érseki széket megüresedetté nyilvánítjuk, amint azt ténylegesen deklaráljuk is, hogy ezentúl megüresedett. Ez a megüresedés minden kánoni következményével együtt akkor lesz közzétéve, amikor ugyanazon szék érsekének vagy „sede vacante” apostoli kormányzónak a kinevezését nyilvánosan kihirdetjük.

Kétségtelen, hogy ez fájdalmat okoz neked, hiszen a rád bízott nyáját oly hőn szeretted és érte oly nagy szorongattatásokat is elviseltél. Legyen számodra tényleges vigasz annak megfontolása, hogy a haza határaitól távol levetheted a vezetés lelkipásztori gondját, viszont örökre megőrzöd tieid iránt a lelki szeretetet és az atyai jóindulatot, ama főegyházmegye kiérdemesült főpásztoraként.

Isten, a szívek bírója természetesen látja, milyen lelkületből jutottunk erre az elhatározásra. Soha, és egyetlen alkalommal sem tapasztaltuk meg, hogy megbontottad volna a hozzánk fűző szeretetegységet, és a hálás tisztelet kötelékére támaszkodva, hűséged és köteleességteljesítésed miatt, amit Krisztus Egyháza iránt tanúsítottál, és a jövőben is tanúsítasz, csodálatunkkal veszünk körül.

Ezen túlmenően biztosítunk téged, hogy jóindulattal tekintünk nyugtalanságodra, amely a hazától távol élő magyar polgárok lelki szükségletei miatt tölt el. Ebben a súlyos kérdésben veled együtt óhajtunk cselekedni, hogy kedvező megoldásra jussunk, s hogy félelmeid és oly jogos gondjaid enyhüljenek.

Végezetül Jézus Krisztus Urunk kegyelmét, a jó Isten szeretetét és a Szentlélek közösségét kívánjuk imáinkban és szívből adjuk rád Apostoli Áldásunkat.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1973. december 18-án, pápaságunk 11. esztendejében

Paulus P P. VI- [s. k.]

Mindszenty József 1974. január 6-án kelt válasza

VI. Pál pápához²⁴

Mészáros Tibor közli e válasz fogalmazványát, amelyet alapszöveggéként itt közrebocsátunk, de összevetjük a latin nyelvű tisztázattal. Zárájelbe tesszük azt, ami a tisztázatból kimaradt, lapalji jegyzetben hozzuk, amivel kibővült.²⁵

Szentséges Atya!

Nem²⁶ tudom leírni, mennyire megrendített Szentséged²⁷ levele. Harmadik elfogatásom²⁸ 25. évfordulóján kaptam meg.²⁹

Azok után, amik kijövelelem körül történtek és azon írásbeli és szóbeli biztosítékok után – „Tu es archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hun-

24 Mindszenty 1974. január 6-án kelt „Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tuae die 18 Decembris 1973 datis” kezdetű levele VI. Pálhoz. – MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1974, latinul; 60. sz. Papstbriefe, latin fénymásolata, német fordítás. – Az *Emlékirataim* január 7-ét ír: E 495. ADRIÁNYI megjegyzi: „Mindszenty ugyan dátumnak január 7-ét ír, de VI. Pál pápa következetesen január 6-i válaszlevélnek nevezi.” Lásd ADRIÁNYI, 2004. 160. 27. j.

25 MÉSZÁROS T., 1997. 238–240. (A 238. oldalon Mészáros eltéveszt egy dátumot: VI. Pál pápa levelének kelte nem 1973. december 8., hanem december 18.); fakszimiléjét közli: MÉSZÁROS T., 2000. 142–143. (Itt kézírásos bejegyzést találunk: „dec. 18. dec. 30-án érk.”). Ezentúl összefoglalja annak tartalmát, lásd MÉSZÁROS, i. m., 144; lásd még ADRIÁNYI, 2004. 157–159.

26 Tisztázatban: „Haud exprimere possum” – Alig tudom kifejezni.

27 1973. december 18-án kelt

28 Első elfogatása a Berinkey-kormány idején, 1919. február 9-én kezdődött (1919. május 16-án szállították át Zalaegerszegre, ahonnan hamarosan kitoloncolták és szülőfalujában kellett tartózkodnia augusztus első napjaiig), második a nyilas időkben (1944. november 27.–április 1.).

29 „quae ad me tantum die 30 Decembris eiusdem anni” – A tisztázatban benne van, hogy december 30-án kapta kézhez, lásd 4. jegyzet. Mészáros napi jegyzetei szerint König bíborosnál feküdt el, aki az ünnepekre való tekintettel késlekedett. Lásd MÉSZÁROS T., 2000. 138. 144.

gariae” –, [amelyekkel egyedül voltam képes népem egyházhű fiai és lelkiismeretem előtt a számkivetést vállalni,] semmiképpen sem várhattam [ilyen értesítést].³⁰

[A mai magyar regime a hűséges papokat félreállítja, élükön a prímással, és az őt kiszolgáló lelkészeket használja fel az egyházi fegyelem és a hitélet szétzüllesztésére.

Szentséged azt reméli, hogy az utód kinevezésével segíthet ezen a szomorú helyzeten. Meggyőződésem, hogy a jelen magyar helyzetben az én letételemmel Szentséged ezt a kitűzött célt nem érheti el. Mert hivatkozás nélkül állíthatom, inkább ismerem a magyar egyház helyzetét, tátongó halálos sebeit és igényeit, mint azok, akiknek információi Szentségedet erre a lépésre indították. Azok a sebek nem 1971-ben, hanem 1948. december 26-án lettek tátongóak.]³¹ Otthon és idekűn is csak nagyobb lesz a zavar, a bizalom pedig a Szentszékhez hű papokban és hívekben még jobban meg fog inogni.

[Szentséged dekrétumánál a lelkipásztori motiváció mellett a politikai vonatkozásoktól nem lehet eltekinteni. Nem kétséges, hogy az én letételemmel az istentelen és egyházüldöző regime régi vágya teljesül. Már 25 évvel ezelőtt szerették volna ezt elérni, s nem az egyház javára.

A regime-nek azért is szüksége van sürgősen az én letételemre, hogy abban a hátrányos helyzetében, amely Emlékirataim megjelenésével a Mindszenty-ügyben jut, hivatkozhassék arra, a szerzőt időközben a Vatikán is dezavualta.]³²

Elmozdításom politikai vonatkozásai közé tartozik még többek közt az is, hogy a rendszer nemzetgyilkos. ([Saját hivatalos statisztikájuk szerint a 10 milliós magyar életttestből] 15 év alatt 3.150.000 [magzatot irtottak ki. Ez népem egy harmada.])³³ [– Az a másik áldozat, amelyet Szentséged most kíván tőlem, ezt a regimet támogassa? Én juttassam ezt a regimet belpolitikai és külpolitikai előnyösebb helyzetbe? Politikai vonatkozása az is az én elmozdításomnak, hogy a rendszer zsarolja a Szentszéket annak

30 semmiképpen sem várhattam: eljön az az idő, amikor száműzve a hazától, érseki székből is elmozdítatom.

31 Jól vagyok informálva, hogy a magyar kormány küldöttei – bizonyos magyarországi püspökök és érsekek – az Apostoli Széket kitartóan próbálják meggyőzni arról, hogy elmozdításom az esztergomi érseki egyházmegye javát szolgálja. Én az ellenkezője felől vagyok meggyőződve: a jelenlegi helyzetben érseki egyházmegyém számára – elmozdításom – semmilyen javulást nem hozna.

32 Szabadjon nagy tisztelettel előhoznom, hogy letételem esetén, mégha a Szentatyá közvetlen módon azt nem is szándékozná, a lelkipásztori érvektől nem lehet elválasztani a politikai természetű dolgokat. Megtörténik ugyanis az, ami az Egyház ellenségeinek első és legrégibb vágyakozása volt: az érsek, a prímás és a Szent Római Egyház bíborosának teljes letétele és jóhírének maradéktalan lerombolása, amit ezek az ellenségek erőszakkal, perrel és ítélettel sohasem tudtak elérni.

33 15 év alatt 3.150.000 abortusz. Ezt és más bűntényeket főlemlítettem a magyar diaszporákban, hogy híveimet a teljes keresztény életre buzdítsam. És ez a regime kijöveletem idején garanciát kapott, hogy nekem külföldön tartózkodnom kell olyan megnyilatkozástól és cselekedettől, amely a kormányt támadhatná. Ennek a megegyezésnek a szövegét, sem korábban, sem később nem olvastam.

a kötelezvénynek alapján, amelynek] létezéséről csak 1972. október 10-én értesített a bécsi nuncius úr. [A rendszer ezzel akart engem elnémtani, és most ezzel zsarolja ki az én elmozdításomat. (Több forrásból is jutottak el hozzám információk arról, hogyan folyik ez a zsarolás főpapok befogásával is.)]

A döntés keserű emberi vonatkozása pedig az, hogy 85. évemben ér³⁴... Stepinác, Berán bíborosok érseki állásukban haltak meg. Én vagyok egyedül azzal büntetve, hogy állásomtól, hazámtól megfosztva, ország-világ előtt megbélyegezve fejezzem be életemet.

Ilyen súlyos lépéshez nem elég az informata conscientia, sem a levélváltás. Ide szabályszerű eljárás kell a vád közlésével, a vádlott és tanúi szabályszerű kihallgatásával, a bizonyítékok átvételével és átvizsgálásával, ítélethirdetéssel.

Miután Szentségednek nem csak az utolsó leveleit, hanem [az elmúlt két évben]³⁵ keletkezett³⁶ aktákat is gondosan átolvastam, átemélkedtem, gyóntatóm tanácsát kikértem, és [hat jelentős]³⁷ papomat meghallgattam, akik velem együtt biztosra veszik, hogy Szentséged szándékát megváltoztatja.³⁸ Más esetben meggondolás tárgyává kellene tennem, hogy azt a bíbort, amelyet Szentséged második elődje, boldogult emlékü XII. Pius azzal nyújtott át nekem,³⁹ hogy én leszek az első, aki annak szimbolumát életemmel pecsételtem meg, viselhetem-e tovább.

Szentségednek Krisztusban legkisebb papja

Mindszenty József bíboros [s. k.]

Esztergomi Érsek

Magyarország Prímása

P. S. Jól ismerem a magyar egyház helyzetét, tátongó halálos sebeit és igényeit, talán jobban, mint az Apostoli Széket informáló ateista kiküldöttek. Azok a sebek nem 1973-ban, hanem már 1948. december 26-án kezdtek tátongani.

Mint ismeretes, bár az utolsó bekezdés bekerült a tisztázatba, környezete megkérdése után Mindszenty mégis megtartotta bíborosi címét.

34 sic! – A tisztázatban helyesen: „anno aetatis meae 82”.

35 1971. június 25 óta

36 leveleket és

37 az Egyház szolgálatában helyüket jól megálló [a hatos szám végül is kimaradt]

38 vagy ad acta helyezi.

39 esztergomi érseknek, Magyarország primásának,

VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt levele Mindszenty Józsefhez⁴⁰

Mivel ennek szövege magyar nyelven eddig nem állt rendelkezésre, most fordításunkban közöljük.⁴¹

Tiszteletre méltó Testvérünknek,
Mindszenty Józsefnek, a Római Anyaszentegyház Bíborosának,

VI. P Á L P P

Az a levél, amelyet folyó év január 6-án személyesen óhajtottál eljuttatni kezünkbe, s amelyet nagy figyelemmel és tisztelettel olvastunk, nagy fájdalmat okozott nekünk. Ez a fájdalom arra a fájdalomra visszhangzott, amelyet az esztergomi főegyházmegyével kapcsolatban hozott döntésünk közlője⁴² okozott szívednek.

Ezt a fájdalmat valamiképpen előre láttuk. Ha ennek ellenére, és a veled szemben táplált legmélyebb tisztelet és különleges érzelmek ellenére, további keserűséget okoztunk azokon túl, amelyek már egyébként is terhelik az Egyház oly tündöklő hősének nemes alakját, azt azért tettük, mert hosszú és fájdalmas mérlegelés után, kizárólag a természetfeletti és lelkipásztori megfontolások által vezérelve, legfőbb főpásztori lelkiismeretünk meggyőzött erről a kikerülhetetlen kötelességről, ugyanannak az Egyháznak a szolgálatában.

Óhajunk az lett volna, amint neked is írtuk, hogy megszerezzük beleegyezésed e helyzetértékelésbe és megosszuk veled, amint a fájdalmat is, az általunk hozott súlyos elhatározás terhére.

Nem akartunk azonban semmilyen módon kényszeríteni, hogy elnyerjük beleegyezésed, ha az nem fakad meggyőződésből, s amelyet ezért úgy tekinthetnél volna, mint saját felfogásoddal ellentétes felelősség vállalását.

Ezért Mi vállaltuk magunkra, ha fájdalommal és aggódó félelemmel is, ezt a terhet, remélve a Péternek és Utódainak biztosított isteni segítségben – még ha méltatlanok vagyunk is rá –, mely előfeltétele az apostoli küldetés gyakorlásának.

Jól tudjuk, hogy magatartásodat nem érdek vagy személyes előnyszerzés vágya vezérli. Tudjuk, hogy az Egyház iránti szereteted mindent kész feláldozni – ennek már jó ideje, számos megpróbáltatás közepette bizonyítékát adtad.

⁴⁰ VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt „Litterae, quas die VI huius mensis ianuarii ad Nosmet Ipsos perferendas curavisti” kezdetű levele Mindszenty Józsefhez. Latinul közzétette: ADRIÁNYI, 2004. 222–225; UÓ, 2003. 168–171; – Lásd még: MA Bgy Priv. Lev. I. sz. 1974 latinul, ill. 60 sz. Papstbriefe, latin fénymásolata, német fordítás. – Az *Emlékirataim* nem tesz róla említést.

⁴¹ Mészáros napi jegyzeteiben két helyen is összefoglalja, de egyoldalúan, lásd MÉSZÁROS T., 2000. 191. (lásd alább, 49.) 196–197.

⁴² „Nuntius nostri decreti”! – Itt VI. Pál nevezi dekrétumnak december 18-i levelét.

Nem emberi presztízstől vagy mások véleményétől való félelem vezérel téged, amikor kérésünket elutasítod, hanem az a meggyőződés, amelyre főegyházmegyédben és nemzetedben élő egyházad életfeltételei, illetve az alkalmas megoldások kapcsán jutottál. Ezt a meggyőződésedet ismételtelen megosztottad velünk, és mi nem mulasztottuk el, hogy tapasztalattalod és helyzetismeretted, valamint lelkipásztori felelősséged iránt tanúsított nagy tisztelettel, azt teljes súlya szerint megvizsgáljuk.

Ha eltér is az a következtetés, amelyre jutottunk – és amelyet, új érett megfontolás és konzultáció után, lelkiismeretünk ítélete szerint nem változtathatunk meg –, az nem jelenti az általad felhozott érvek figyelmen kívül hagyását, sem pedig az irántad viselt nagyrabecsülésünk megfogycokozását. Mégis, e fokozottan nehéz és összetett helyzetben, amely közvetlenül megköveteli saját pápai felelősségvállalásunkat az Egyház érdekében mind a jelen, mind pedig a jövő vonatkozásában, és nem csupán Magyarországon, ismételtelen arra kérünk a legnagyobb tisztelettel, hogy vedd bizalmod az Apostoli Szentszékbe.

Mi a magunk részéről még inkább elkötelezve érezzük magunkat, hogy a továbbiakban is kimutassuk irántad érzelmeinket, minden számunkra lehetséges módon, hogy teljes mértékben megőrizzük önbecsülésedet és biztosítsuk az elismerést, amelyet az Egyház sohasem tagad meg azoktól, akik érte élnek és cselekszenek. Nem gondoljuk továbbá, hogy a hitben, derűs lélekkel meghozott áldozat csökkenthetné személyed és példád nagyságát csodálódid vagy ellenségeid előtt. Ez a példaadás különösen is nemes és drága egy olyan korban, amikor az Egyház tekintélyének tisztelete és elfogadása, a lemondás és az érdekmentesség lelkülete fájdalmas válságot él át.

Úgy gondoljuk, hogy az általad említett tiszteletre méltó főpásztorok, a boldog emlékü Stepinac és Beran bíborosok – akiknek az Egyház és az Apostoli Szentszék iránti teljes odaadásáról megindult csodálattal emlékezünk meg – nem hátráltak volna meg hasonló áldozattól, ha a körülmények, amelyek az ő esetükben eltértek, ezt kívánták volna meg tőlük.

Továbbra is bízunk abban, hogy a jövőben sem hiányzik majd odaadásod, amelynek annyi bizonyosságát adtad, sem imáid, amelyeket kérünk tőled és amelyekért mélységesen hálásak vagyunk, hanem számíthatunk tanácsodra és együttműködésedre, amelynek a Bíborosok Szent Kollégiumához való tartozás mindig különös címet ad, a tiszteletre méltó életkor által elért határ meghaladását követően is.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy nem kelted a világ előtt azt a benyomást, mintha el akarnál távolodni tőlünk, hanem a Krisztus Helyettesével való testvéri egység építő példáját és a szíveknek azt az egységét nyújtod, amely minden – mégoly legitim – egyéni megfontolást meghalad, hogy együtt szolgáljuk, a lehető legjobb módon, a legnehezebb körülmények közepette is, az Egyházat és a lelkeket.

Üdvözlünk ma még melegebb, ha lehetséges, mint bármikor. És még szívélyesebb és atyaiabb az áldás, amelyet neked küldünk.

Kelt Rómában, Szent Péternél, január hó 14-én, az 1974. évben, pápaságunk 11. esztendejében.

Paulus P P. VI- [s. k.]

VI. Pál pápa 1974. január 14-én Mindszenty Józsefhez intézett levelének átadása

E levél szövegét első alkalommal, mint jeleztük, Adriányi Gábor tette közzé, előbb német, majd magyar nyelvű monográfiájában, 2003-ban, majd 2004-ben. Sajnos nem csatolt hozzá magyar fordítást, csak rövid ismertetést:

Már 1974. január 14-én VI. Pál pápa egy hosszabb levelet intézett a bíborshoz. A pápa először Mindszenty január 6-i levelére és az abban kifejezett fájdalomra reflektált, majd közölte, hogy kizárólag a sürgős lelkipásztori szükségállapot kényszerítette őt döntése meghozatalára. Azután méltatta Mindszenty érdemeit és biztosította arról, hogy érveit gondosan mérlegelte. Mégis, ő más eredményre jutott, és most tőle az Apostoli Szék döntésének méltó tiszteletét várja el. Végül Mindszentyt további nagyrabecsüléséről biztosította és rá apostoli áldását adta.⁴³

E levél átadásának körülményeiről Mészáros Tibor napi jegyzeteiben számol be 1974. január 21-én, hétfőn:

... megérkezik Csertő Sándor Rómából... Be akart menni a primáshoz. Bevezettem, de előtte annyit mégis mondott, hogy holnap, kedden, azaz 22-én jön majd König kardinálissal. Levelet hozott Rómából, aminek a tartalmát ő sem ismeri. Minden írást megmutattak neki: a Szentatyának a levelét, a sajátkezűleg írottat és a dekrétumot, amit a primás írt, és amit én vittem személyesen a Szentatyának. De ennek a levélnek a tartalmát nem ismeri. Oda kellett adnia König bíborosnak, és König bíboros fogja majd átadni.”⁴⁴

Majd 1974. január 22-én:

Szól a telefon, hogy König kardinális érkezik. Pontosan érkeztek... Három órától fél ötig voltak itt. A levelet megbeszélték, s úgy látszik, sok mindent felemlített még a bíboros...⁴⁵

⁴³ ADRIÁNYI, 2004. 161–162.

⁴⁴ MÉSZÁROS T., 2000. 176.

⁴⁵ Uo., 178.

1974. január 24., csütörtök:

Este felé bejött hozzám a primás és mondja, hogy mikor König bíboros és Csertő itt voltak, nem volt ideje, mert nem akarta őket várakoztatni, hogy elolvassa mind a négy oldalát az újabb leiratnak, amit én nem láttam, és amiről nekem úgy számolt be, hogy az bár fenntartja a dekrétumot, de mégis elhalasztja a huszonötödik évfordulóra való tekintettel az új érsek kinevezését, és csak adminisztrátort nevez ki Esztergomba. Most aztán elolvasta, ma délután, mert választ akar adni, és megdöbbenéssel vette észre, hogy abban a négy oldalas írásban erről egy szó sincs. Se arról, hogy a huszonötödik évforduló miatt halasztják el, se arról, hogy nem neveznek ki új érseket, csak apostoli adminisztrátort. Négy oldalon keresztül mindig ugyanazt írja a Szentszék a Szentatya aláírásával, hogy bár tudják, hogy fájdalmat okoznak a primásnak ezzel, de mégis kitartanak álláspontjuk mellett. Ennyi van benne, semmi más. A huszonötödik évfordulóra való hivatkozás és az érsek kinevezésének késleltetése csak szóbeli üzenet volt, amit König bíboros és Csertő adott át. Ezt is úgy csinálták, hogy abba [sic!], amibe később bele lehetne kapaszkodni, csak szóban legyen adva, ne írásban, hogy ne lehessen rá hivatkozni.⁴⁶

Adriányi közli Csertő olasz jelentését fénymásolatban,⁴⁷ illetve saját magyar fordításában.⁴⁸ Ez megerősíti a titkár napi jegyzeteiben található megállapításokat. Csertő a jelentés 5. pontjában ezt írja: Mindszenty „azonnal megértette a levél lényegét: a pápai döntés végérvényes igazolását az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításáról. Úgy tűnt, az első pillanatban számára mindennemű megjegyzés fölösleges.”⁴⁹ Majd a 6. pontban König bíboros magyarázatát hozza:

König bíboros a valósághoz hűen megmagyarázta a Szentatya felfogását, amiről mi az érseki székházban Bécsben intenzíven beszélgettünk. Kollégáját biztosította a Szentatya változatlan nagyra értékeléséről. Őszentsége nem kívánja többé a bíboros hozzájárulását megkapni, hanem tekintettel annak belső lelki harcára átvállalja a teljes felelősséget az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánításával [kapcsolatban]. Ebben a nagyon fontos döntésben őt nem politikai reflexiók irányították, amelyek számára jól ismertek, hanem kizárólag lelki okok, azaz ennek a nagyon idős [ősi] érsekség drága híveinek 25 év árvasága után egy igazi pásztort adni. Akkor is, ha ez hősi elődjéhez nem elég méltónak mutatkozik.⁵⁰

46 MÉSZÁROS T., 2000. 191.

47 ADRIÁNYI, 2004. 237–241. A jelentés Rómában kelt, 1974. január 25-én.

48 Uo., 162–169.

49 ADRIÁNYI, 2004. 163–164.

50 Uo., 164.

A Csertő-jelentés 10. pontja König bíboros további magyarázatát tartalmazza, ismét Adriányi fordításában:

Őeminenciája König bíboros kihangsúlyozza, hogy a Szentatya mint a legfőbb pástör felelősséggel tartozik Isten egész népéért és legfontosabb feladatában a Szentlélek segítségét bírja. A jelen esetben is a teljes felelősséget magára veszi. Ezzel a szuverén cselekedettel akarja a neki oly kedves nemzet egyházi újjászületését, még ha lassan is, lehetővé tenni. Egy ilyen újjászületés érdekében minden utat ki kell próbálni, még akkor is, ha ezek keveset ígérnek. [Csertő végül a 11. pontban] kihangsúlyozza a pápai titok fontosságát. A Nyilvános Ügyek Tanácsa nem akarja, hogy a titkárok ismerjék a pápai levél tartalmát. Ennek a dikasztériának [helyesen: dikasztériumnak] a levelei Őeminenciájának a páncélszekrényében vannak [helyesen: legyenek] és ezek kizárólag az ő személyes használatára szolgál[ja]nak.⁵¹

Csertő jelentésének 14. pontjában fontos információt kapunk arról, hogyan értékelte mindezt maga Mindszenty:

1974. január 24. Őeminenciája Mindszenty bíboroshoz mentem, hogy a pápai kézirat átadása után történt eseményeket megtudjam. Őeminenciája a bíboros egész éjjel a pápai levél következményeiről gondolkodott. Azt mondta, világos, hogy ez Kádár személyes diadala. Kádár a Nagy Imre-kormány tagja volt a felkelés alatt, és mint ilyen, ő is Mindszenty teljes rehabilitációja mellett volt... Ezt az embert egy bíborossal szemben előnyben részesítették – mondja szó szerint Őeminenciája –, mint ahogy a Szentírásban Barrabás Jézus előtt előnyben részesült. ...Kádár Mindszentynek, mint esztergomi érseknek erkölcsi alapját akarta megsemmisíteni. Megvonva ezt a címet, egyúttal a bíboros szavahihetőségét is összetörte, hiszen mondhatja: Látjátok, a bíborost még Rómában sem becsülik. Ez [egy] fontos dolog, mielőtt a bíboros emlékiratai megjelennek.⁵²

Mint már a bevezetőben jeleztük, e tanulmány feladatának a szövegek közlését tekintjük. Elidőztünk a január 14-i pápai levél átadásának körülményeinél, továbbá fontos személyek, így az érintett, a levelet átadó König bíboros értelmezésénél, a Csertő-jelentés és a Mészáros-féle napi jegyzetek alapján. Véleményünk szerint a január 14-i pápai levél többet tartalmaz, mint azt a kortársak gondolták, ezért szükség van utólagos elemzésére. Erre azonban majd akkor vállalkozunk, ha már ismertettük Mindszenty további három (a magyar fogalmazvánnyal

⁵¹ ADRIÁNYI, 2004. 166. Olaszul: „Dicastero”, „siano”, „servino”. Lásd uo., 2004. 239.
⁵² Uo., 167–168.

együtt négy) elküldetlen levelét is; ezek 1974 február-márciusában keltek, latin, német és angol nyelven a Mindszenty Archívumban olvashatók. Ezekben a levelekben álláspontjának összefoglalását fogjuk megtalálni, s egyben hivataláról vallott felfogásának kulcsát is.

Megjegyezzük, hogy – Adriányi Gábor véleményével ellentétben – nem tartjuk bizonyítottnak, hogy lett volna még egy pápai levél, mégpedig egy saját kezű kézirat.⁵³

A január 14-én kelt levél átadásának körülményei, a Csertő-misszió, valamint a König-látogatás részleteinek ismertetésében a Mészáros-féle napi jegyzetek tanácsstalanságról árulkodnak.⁵⁴ Mészáros ismételten dekrétumról ír, sőt egyszer olyan értelemben, hogy az a Mindszenty-levéllel kapcsolatos,⁵⁵ többször pedig VI. Pál december 18-i levelével összefüggésben.⁵⁶ Az előző fejezetben is idézett „declarare decrevimus, quedmadmodum in facto declaramus” szavak utólag dekrétumként rögzültek Mindszenty és környezete emlékezetében. Ugyanakkor a pápai titokról a Csertő-följegyzés és a König-látogatás is kifejezett említést tesz, s ezt a titkot a január 14-i levéllel kapcsolatban olyanmilyira szentnek tekinthették, hogy szövegét a bíboros környezete nem is ismerhette meg, így arról emlékirataiban sem tesz említést. Ezek a januári hetek mély benyomást tehettek Mindszentyre és környezetére, az *Emlékirataim* vonatkozó része is hatásuk alatt készülhetett. A tanácsstalanság kiterjedt a közzététel időpontjára is, amelyet a Csertő-misszió és az ismételt König-látogatás nem tisztázott. A hivatalos közzététel időpontját Rossi nuncius, illetve Quilici uditore látogatása tisztázza,⁵⁷ eszerint a római bejelentés éppen a kirakatper 25. évfordulójára lett időzítve – mint ahogy a december 18-i levél átadása a le tartóztatás 25. évfordulója környékére. Hogy nem pontosan a napjára, az mind a január 6-án kelt Mindszenty-levél, mind a Mészáros-féle napi jegyzetek vonatkozó helyei alapján eldöntöttnek tekinthető. Ez az utólagos optika volt az, amelynek fényében a december 26-i évforduló dátum rögzülhetett az *Emlékirataim* szerzőjének emlékezetében.

53 „VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt levelén kívül még egy sajátkezű kéziratot is küldött Mindszentynek.” ADRIÁNYI, 2004. 169.

54 Adriányi egyik művében sem tett említést Mészáros Tibornak a Hetényi Varga Károly által gondozott második, 2000-ben megjelent napi jegyzeteiről.

55 Amint fentebb is idéztük: „a dekrétumot, amit a prímás írt, és amit én vittem személyesen a Szentatyának”, lásd MÉSZÁROS T., 2000. 176.

56 Uo., 138. 144. 191.

57 Uo., 201.

VI. Pál pápa 1974. január 30-án kelt levele Mindszenty Józsefhez⁵⁸

Szövegét a római *Katolikus Szemle* fordításában közöljük.⁵⁹

Tisztelt és szeretett Testvérünk, köszöntünk és apostoli áldásunkat küldjük.

Hamarosan közzéteesszük azokat a fontos intézkedéseket, amelyeket a körülmények hosszú mérlegelése után hoztunk, egyes-egyedül Magyarországon néhány egyházmegyéjének lelkipásztori érdekeire való tekintettel. Ezek között az első helyet az esztergomi egyház foglalja el. Ezért nagyon szeretnénk újra kifejezni, szeretett és tisztelt Testvérünk, irántad érzett nagy jóakaratomkat és atyai megbecsülésünket.

Lelkipásztori szolgálatodat először mint veszprémi püspök, nem sokkal később pedig mint a híres esztergomi metropolitai szék érseke igen nehéz, aggodalmakkal és felelősséggel teli időkben gyakoroltad. Mélyen lelkünkbe vésődött annak a még elevenen élő fájdalmas emléke, hogy éppen huszonöt évvel ezelőtt pert indítottak ellened és elítéltek. Ebben érték el tetőpontjukat azok az egyre növekvő támadások, amelyeket személyed ellen intéztek. Pered és elítélésed magára vonta az egész világ figyelmét és mindenkinben döbbenetet keltett. Ilyen súlyos szenvedésekből készült az a fejedre tett töviskorona, amely nem kevésbé értékes, mint a Krisztus egyháza iránt tanúsított hűség.

Mély tisztelettel hajlunk meg előtted és szívünk mélyéből megköszönjük neked, hogy hosszú évek során az egész katolikus családnak az erény oly sok példáját adtad. Biztosak vagyunk abban, hogy továbbra is felajánlod szeretetedet és imádságodat azért az egyházért, amely büszkeséggel és dicsőséggel, de amely miatt annyit kellett szenvedned.

58 AAS 66 (1974) 63; olaszul: *L'Osservatore Romano*, 1974. február 6., 2. o.; továbbá: *L'Attività della Santa Sede nel 1974*, Tipografia Poliglotta Vaticana, 48–49 és *La Civiltà Cattolica*, 1974. március 2. 2969. sz. 467. (CAPRILE, G., *A proposito del Card. Mindszenty*); lásd még: MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1974 latinul; Bgy Priv. Lev. 60. sz. Papstbriefe, latin fénymásolata, német fordítás. Adriányi hozza a *L'Osservatore Romano* német heti kiadásának adatait: Jg. 4. Nr. 7. 1974. február 15., továbbá megjegyzi: „nyilvánvalóan avval a céllal, hogy a német katolikusokat megnyugtassák.” Lásd ADRIÁNYI, 2004. 170. 31. j. – 1974-ben a következő heti kiadások jelentek meg: francia, angol, spanyol, portugál és német. Még nem volt lengyel havi kiadás. A következő helyeken találjuk meg mindegyik további heti kiadásban: *francia* – 1974. február 15. 3. (Lettre du Souverain Pontife au Cardinal Joseph Mindszenty); *spanyol* – 1974. február 10. 5. (Carta del Papa al Cardenal József Mindszenty, arzobispo de Esztergom [Hungria]); *angol* – 1974. február 21. 4. (Holy Father's Letter to the Cardinal Mindszenty); *portugál* – 1974. február 10. 2. (Carta do Santo Padre ao Cardeal Mindszenty). – Az *Emlékirataim* nem tesz róla említést. – Franciául megjelent még in: *La Documentation Catholique*, 56. évf. 1649. sz., 1974. március 3. 206. (olaszból újrafordítva.)

59 *Katolikus Szemle* (Róma), 26 (1974) 71–72. – „Mindszenty sorsa és az új magyar püspökök” című összefoglalás a Szemle rovatban. A Mindszenty Archivumban megtalálható a Vatikáni Rádió magyar adásában elhangzott szöveg, amely lényegében ezzel azonos, lásd MA Bgy Priv. Lev. 1. sz. 1974. – Ezt használta fel Csonka Emil is, de elhagyta az utolsó két bekezdést, lásd CSONKA, i. m., 151.

Ne feledd, hogy ezekben az érzésekben szoros egységben vagyunk veled, és Krisztustól, az egyház pásztorainak vezetőjétől és örök jutalmától, az ég vigasztalását kérjük számodra, hogy hited próbája, mely értékesebb a tűzpróbát kiállott aranyból, méltó legyen a dicséretre, dicsőségre és tiszteletre (vö. 1Pét 1,7).

E kívánságaink zálogaként és jóakaratom tanúsítására testvéri szeretettel szívből adjuk rád apostoli áldásunkat.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1974. január 30-án, pápaságunk 11. évében.

VI. PÁL PÁPA

Összegzés

Ebben a fejezetben közöltük a VI. Pál pápa és Mindszenty József közti levélváltás, nevezetesen az 1973. november 1.–1974. január 30. közötti időszakban kelt nyolc levél szövegét úgy, amint azokat a Mindszenty Archívumban megtaláljuk. A magyar változat közlésénél törekedtünk arra, hogy az eddig nyomtatásban elérhető szövegeket hozzuk. E levelezés tartalma Mindszenty bíboros lemondása, illetve az esztergomi érseki székhely megüresedését nyilvánítja. Tekintettel arra, hogy e levelezés ismerete mindeddig hézagos volt, úgy véljük, hasznos szolgálatot tettünk a kutatás számára.

A közvélemény számára elsőként az 1974. január 30-án kelt pápai levél vált elérhetővé, előbb a *L'Osservatore Romano*-ban, majd a *L'Attività della Santa Sede* kötetében, illetve a hivatalos latin szöveg az *Acta Apostolicae Sedis*-ben. Ez magyar fordításban már 1974 tavaszán elhangzott a Vatikáni Rádió magyar nyelvű adásában, nyomtatásban megjelent Rómában, a *Katolikus Szemlé*-ben. Emlékirataiban Mindszenty említést tesz a november 1-jén kelt pápai levélről, december 8-án kelt, dél-afrikai útjáról való visszatértét követő hosszú levélről és a pápa december 18-án kelt leveléről, valamint tévesen 1974. január 7-re keltezett válaszáról.

Huszonnégy év szünet után, 1997-ben, Hetényi Varga Károly közzétette Mészáros Tibor napi jegyzeteiben az 1974. január 6-án kelt Mindszenty-levelet (nevezetesen Mészáros Tibor mindkét kötetében, így 1997-ben és 2000-ben egyaránt). Az 1973. november 1-jén kelt, kézzel írt pápai levél, amellyel ez a levelezés kezdetét vette, szintén Mészáros Tibor napi jegyzeteiben jelent meg 2000-ben. 2003-ban (illetve 2004-ben) Adriányi Gábor tette közzé az 1974. január 14-én kelt

pápai levelet, végül, az *Emlékirataimban* is említett 1973. december 18-i pápai levelet nemrég, 2007-ben volt alkalmam közzétenni.

Mindmáig ismeretlen maradt az 1973. november 15-i kézzel írt, első felindulásban fogalmazott Mindszenty-válasz, az 1973. november 21-én kelt második válasz, végül az 1973. december 8-án kelt harmadik Mindszenty-válasz teljes szövege (bár utóbbinak részletes ismertetése megjelent az *Emlékirataimban*, mint fentebb említettük). Az 1974. január 14-i pápai levél magyar fordítása tanulmányunk része.

Itt vetjük föl, hogy a Hetényi Varga Károly-hagyatékban őrzött Mészáros Tibor-kézirat tüzetes vizsgálata további eredményeket hozhat, ugyanis bőven tartalmaz kiadatlan forrásokat. Így a Mindszenty Archívumban őrzött dokumentációt – amelynek ismételt felülvizsgálatára és bővítésére szükség volna – szerencsésen ki lehetne egészíteni ezzel az anyaggal.

Ugyanakkor ennek az eddig csak töredékesen ismert levelezésnek egy helyen való tárgyalása és magyar fordításának közlése, úgy véljük, nagyban elősegíti a további munkákat a Mindszenty-kutatás egyik alapvető témájával, az esztergomi érseki székhely megüresedettnek nyilvánításával kapcsolatban. Az itt ismertetett levélváltás elemzésétől e helyen eltekintünk, hiszen ez majd akkor válik minden részletében lehetségessé, ha a vonatkozó forrásanyag teljességét megismerjük.

III.

Mindszenty József és a Magyarország Prímása cím

Ami az emlékiratokból kimaradt

Előző két fejezetünkben Mindszenty József és VI. Pál pápa 1973. november 1. és 1974. február 5. közötti levelezését ismertettük, amely alapvető jelentőségű az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánításának megértéséhez.

Az első fejezetben felhívtuk a figyelmet arra, hogy VI. Pál pápának 1973. december 18-án kelt, sorrendünkben második levele az *Emlékirataim* óta mint Mindszenty hivatalból való letételének dátuma él a köztudatban, ám ezt szándékunk szerint helyesbíteni kívántuk. VI. Pál pápa ugyan eldöntötte a kérdést, de döntését magánlevélben tárta Mindszenty elé, reménykedve egyetértésében. Ebben a levélben azt írja, hogy döntése akkor lép életbe, amikor az utód nevét megjelölve ki is hirdeti. Ennek dátuma: 1974. február 5. Mivel ezt a levelet teljes terjedelmében sehol sem találtuk az irodalomban, idézett tanulmányunkban alighanem elsőként közöltük.

A második fejezetben e periódus levelezését közöltük, összesen nyolc levelet, magyar fordításban. Megállapítottuk, hogy VI. Pál pápa 1974. január 14-én kelt, e sorrendben harmadik levele további elemzést igényel. Jeleztük, hogy erre az elemzésre egy későbbi írásunkban vállalkozunk.

Ebben a fejezetben közöljük Mindszenty József három (a magyarral együtt négy), 1974 februárjában kelt, VI. Pálhoz címzett, de el nem küldött levelét, amelyből a Magyarország Prímása címről alkotott felfogását ismerhetjük meg. Ezt követően e teljes periódus levelezésének első értékelésére vállalkozunk.

Amint az előző két fejezet forrásközlése esetén, most is a Mindszenty Archívumban őrzött leveleket vizsgáljuk úgy, ahogyan azok ott fellelhetők.

Három (valójában négy, de a magyar fogalmazvány a latin levéllel majdnem azonos) el nem küldött levélről van szó, ebből egy tiszta, a másik kettő fogalmazvány. E tervezetek megtalálhatók ma-

gyar, német, latin és angol nyelven. Az első hármat a bíboros nem írta alá, az utolsó címeres levélpapíron olvasható, letisztázva, aláírva, de végül a feladónál maradt. A levélen a megjegyzés kézírással: „Primácia ügye, nem ment el.”

A levél tervezeteit Mészáros Tibor napi jegyzetei szerint Harangozó Ferenc, Cser-Palkovics István és maga Mészáros Tibor készítette, a bíboros felkérésére.¹

Az el nem küldött levelek közlése

Az első levéltervezet a pápa január 14-i levelére szánt válasz. Magyarul és latinul áll rendelkezésre.² A magyar szöveg így hangzik:

Beatissime Pater!

Szentséged január 14-i válaszát a személyes követektől január 16-án délután 3 órakor vettem át és ezt a legfőbb Egyházi Méltóságnak kijáró tisztelettel olvastam át.

Eddigi leveleimben mindannyiszor konkrét tényeket és aggodalmat tártam fel, de ezekre csak általános megnyugtatókat kaptam. Ezért most lelkiismeretben úgy ítélem, eljött annak az ideje, hogy súlyos aggodalmaimat, amelyek elsősorban nem személyemet, hanem magyar Egyházamat és népemet érintik, őszintén tárjam Szentséged elé.

Több, mint két éve hagytam el hazámat engedelmeskedve Szentséged akaratának. Bízom abban, hogy sajátjaim közé jöttem el, akik minden tárgyalásnál mérlegre teszik majd több, mint 25 éves küzdelmemet Egyházam és hazám emberi jogaiért.

Nem így történt. Alig jöttem ki a szabad világba, a Szentszék próbálta megakadályozni azt, hogy az életfogytiglanra elítélt és örök némaságra kárhoztatott esztergomi érsek emlékirataiban ő maga mondja el a világ-nak az igazságot. Pedig ezeket Szentségednek be is mutattam és abban nem találtatott kivetni való.

Magam is és sokan Egyházunk és népünk hű fiai közül föltettük magunknak ezek után a kérdést: Miért és kinek a javára történt ez? (cui bono). Mert szeretetünk és hűségünk az Anyaszentegyház iránt nem hagy-

1 1974. január 29., kedd: „Délután 5 órakor a primás összehívott bennünket..., hogy megbeszéljük a pápának adandó választ arra a levélre, amit König bíboros és a Csertő hoztak Rómából.” Majd Mészáros Tibor (egyoldalúan) összefoglalja a pápa levelét, továbbá: „...abban állapotunk meg, hogy Harangozó, Cser-Palkovics meg én elkészítjük a választ, amely már nagyjából meg is van magyarul és latinul piszkozatban, de amelyet még nem küldtünk el, mert szeretném megbeszélni Vecseyvel is...” Mészáros T., 2000. 196–197.

2 MA 1. sz. 1974, magyarul, latinul. Más változatban: 60. sz. Papstbriefe, magyarul. A tervezethez csatolva az 1974. február 7-i sajtónyilatkozat fogalmazványa. A kézzel írt javítások között Mindszenty kézírása is.

hatott kétségben afelől, hogy magasabb érdekből kíván a Szentszék így cselekedni.

Mindszenty József személye tudom itt másodrangú. Az első áldozat után meg kell hozni a másodikat is: a végleges visszavonulást és a némaságot. De lelkiismeretem parancsa, Egyházam és nemzetem iránti szeretetem és elkötelezettségem nem engedik meg, hogy fel ne hívjam Szentséged figyelmét – talán utoljára – arra, hogy milyen végzetes tévedést jelent ma a Szentszék ún. keleti politikája, amelynek útjában áll úgy látszik nem csak az én személyem, hanem a leigázott Magyar Egyház és népem szabadsága és igazsága is.

Ennek a politikai iránynak lett a következménye máris, hogy a Szentszék hallgatott – pedig hangosan szót kellett volna emelnie –, amikor főleg a történelmi Magyarország területén élő, Rómához hű görög katol. Egyházat teljesen megsemmisítették.

Ez a politika szó nélkül volt kénytelen eltérni azt is, hogy az istentelen bolsevista rendszer Közép- és Kelet-Európában 120 millió embert – az ázsiai népekről nem is beszélve – politikai és erkölcsi terror alatt tartson, és amióta Róma is tárgyal vele és engedményeket tesz neki, a teljes reménytelenségbe döntsön.

Ami pedig az én népemet illeti, ez a politika nem csak türte, de aszisztált is abban, hogy a magyarországi rendszer az ún. békepapok és békepüspökök segítségével végrehajtsa az otthoni vallásos életet, főleg a hitoktatást megbénító rendeleteit. A kapcsolat óta pedig 10 éven át hallgatott a nemzetirtó abortus-törvény dühöngése idején is, amely pedig több mint 3 millió életet pusztított el a háború által amúgyis meggyengült nemzettestből 1½ évtized alatt.

Mindez a Szentszék előtt ismert dolog. Jól ismert az a tény is, hogy a Vatikán megértő és engedelkeny politikája ellenére újabb akciók indulnak a vallásszabadság és a kommunista alkotmányban biztosított iskolai hitoktatás ellen. 9 magyar püspöki székhelyen nincs iskolai hitoktatás, nemcsak párttagok és állami hivatalnokok, de azok családtagjai számára is tilos minden vallásgyakorlat. Hogy sikerült feltölteni az egyházi hierarchiát Magyarországon, igen ez is fontos, de sokkal fontosabb az, hogy milyen papokkal és püspökökkel és hogy mer-e és tud-e ez a püspöki kar érvényt szerezni a nép legelemibb jogainak Magyarországon. Nincs tizednyi bátorsága a jugoszláv és lengyel püspöki karokhoz képest.

82 éves koromban nem a saját sorsom aggaszt, de Egyházamé, népe-mé. Hiszen egész életem e kettő szolgálatában telt el. Kijöveletem után is csak ezeknek akartam szolgálni: tartani a hitet, ápolni a reményt hazájuktól messze sodort híveimben. Kértem Szentségedet, adjon ennek a szétszóródott és a honvágytól sokszor kínzott 1 és fél milliós magyar népnek 2 segédpüspököt, mint kisebb emigrációknak már vannak. Csak 5 hónapra rá kaptam elutasító választ. Az elutasítás bürokrata érvekre hivatkozott és teljesen ignorálta az „Exul Familiae” pasztorális szempontjait.

(A papi utánpótlás kérdése is aggasztott. Volt tervem erre is. Csak szóbeli válasz jött rá: „Ma úgyszincsenek papi hivatások.”)

(A II. vatikáni zsinat egyik alapelve a papi kollegialitás. – A békepapok és békepüspökök után nem kérdezték meg a sokakat, a hűségeseiket. Igaz nem is felelhetek volna szabadon. De nem kérdezték meg a „cura animarum” szellemében az emigrációs magyar papságot sem [1/5-e az összmagyar papságnak]. A másfél millió emigráns magyar és a papsága mégiscsak fontos szegmentuma egy nép életének. Az emigrációjuk okait sem lehet ignorálni.)

(Ezek után mit tettem, amit ne kellett volna megtennem és mit nem próbáltam meg, amit meg kellett volna próbálnom? – Lelkiismeretem nyugodt. Deus scit, Deus iudicabit... és a történelem.)

A történelem, a magyaré még inkább, ismétli magát. 1551 egyik zivataros éjszakáján (intempesta nocte) György esztergomi érseket, Magyarország bíboros hercegprímását, Erdély kormányzóját, Lipppa városában breviáriumozás közben szúrták le I. Ferdinánd császár bérgyilkosai. Egyetlen bűne az volt, hogy szerencsétlen népe sorsán akart enyhíteni a szörnyű török és az érdektelen álnok német között...

A Szentszék akkor a gyilkosokat kiközösítette. – Ma hol vagyunk? (hodie ubinam sumus?) A mai esztergomi érsek milyen érdekből kerül el az útból 2 évre a püspöki zsinat után? – Hallgassak bár mint a sír, a világ közvéleménye elmozdításomat a 25. évfordulón elítélésem megpecsételésének a római Szentszék által fogja tartani.

Bármilyen is történik, imádságom az eddigi marad: Mentse meg az Úristen az Egyházat minden jóvátehetetlen hibától, szegény hazámat, Mária országát pedig a pusztulástól.

A levelet átnyújtók Szentséged azon szóbeli ígéretét is közölték velem, hogy elítéltetésem 25. évfordulójára való tekintettel, az esztergomi érseki szék egyelőre csak adminisztrátort kap. – Ezért a legtiszteltebb kérésem lenne Szentségedtől közölni velem, hogy miért nem került ez be a levélbe is. Továbbá azt is, hogy mi áll az új esztergomi adminisztrátor kinevezési okiratában?

(Mi, akiket az Isten Lelke rendelt a hit és az igazság megvallására a világ színe előtt, miért vagyunk mi olyan félénkek, a világ és diplomácia szemében „okosak és körültekintők”, mialatt sok világi hitvalló, egyszerű és tanult – lásd Szolzenyicin, Szacharov és a rengeteg névtelen, – életével, állásával, családjá boldogságával, börtönnel és lelki gyötrellemmel, fenyegetések zuhatagával fizet hitvallásáért. Nem vigyáz rájuk senki, bent vannak az oroszlán torkában. Isten és hitük a pajzsuk.)³

3 Zárójel utólag áthúzva. A másik fogalmazványban ez a rész nincs meg.

A latin fogalmazvány így hangzik:⁴

Beatissime Pater!

Responsum tuae Sanctitatis, datum Romae die 14 Ianuarii 1974, traditum erat mihi Vindobonae, die 16 Ianuarii 1974, per manus archiepiscopi Vindobonensi et Monsignoris A. Csertö. – Litteras cum reverentia tuae Sanctitatis debita iterum et iterum perlegi.

In omnibus meis litteris ad tuam Sanctitatem hunc-usque datis tantum facta concreta et angores vehementer me prementes descripsi; responsa Sanctae Sedis erant tamen tantum generaliter concepta: ut videtur ad consolandam animam meam. Ideo me nunc in conscientia coactum puto curas meas gravissimas, quae in primis non meam personam, sed statum Ecclesiae et gentis meae attinent, omnino aperte tibi comittere [sic!].

Ante plus quam duo annos, obediens voluntati Tuae Sanctitatis reliqui patriam, confidens inter suos me venturum esse, qui in omnibus deliberationibus meam personam attinentibus memores erint luctae annorum 25 quam habui in conservandis iuribus elementaribus Ecclesiae et nationis Hungaricae.

Non ita evenit. – Vis perveneram in mundum sic dictum »liberum«, ipsa Sancta Sede conabatur impedire archiepiscopum Strigoniensem, ad vincula sempiterna et ad taciturnitatem condemnatum in edendis commentariis, quibus demum ipse enarraret toto orbi quid esset veri in sua causa.

Ipse me iterata vice interrogavi: cur et in cuius favorem accidunt talia? Amor enim et fides erga Sanctam Matrem Ecclesiam nullum dubium relinquerunt in me, Sanctam Sedem ad assequendum aliquod maius bonum ita egisse.

In confrontationis talium rationum est persona Josephi Mindszenty secundi ordinis, post sacrificium „primum” ab eo praestatum est et „secundum” praestandum: scilicet recessus et taciturnitas finalis.

Sed vox conscientiae meae, amor erga Ecclesiam et patriam meam, vehementer me cogunt attentionem tuae Sanctitatis iterum ad illa magna pericula dirigere, quae illa illusio: sic dicta „politica orientalis” Sanctae Sedis, in se continet. Persuasus sum enim, unice huius rationi politicae stat in „via” mea persona salusque Ecclesiae et libertas populi in patria nostra.

Prima exitialis sequela huius »orientationis novae« fuit quod Sancta Sedes acceptare debet illud factum, quod in Europa orientali et centrali illa systema atheo-comunistica 120 decies centena millia hominum non Russicae nationis in servitutem redegit. Christiani fideles harum nationum sunt praesertim ex eo tempore quo et Sancta Sedes cum hac systema tractat et ei concessionem praestat, totaliter desperati.

4 MA 1. sz. 1974, magyarul, latinul. 60. sz. Papstbriefe, magyarul.

Quod nominatim meam nationem attinet, haec nova orientatio Sanctae Sedis non solum toleravit, sed per colportationem episcoporum pertinentium ad opus pacis, etiam indirecte assistebat in opressione vitae religiosae in Hungaria.

Haec nova orientatio tacuit etiam illis temporibus dum seiret contra nationem nostram illa lex abortus, qua exterminati sunt de corpore nationis tria decies centena millia foetorum.

Resultatum huius novi cursus diplomatie Vaticanae erat et illud lamentabile factum quod Sancta Sedes tacebat tunc, cum clamare debuisset, scilicet, cum Ecclesia Graeco Catholica in territorio praesertim historicae Hungariae, penitus extincta erat.

Omnia haec sunt Sanctae Sedis optime nota. Notum est etiam illud factum quod ipso tempore novi cursus reconciliationis cum regimine communistico, contra liberum exercitium vitae religiosae novae actiones immotae sunt, praesertim contra chatechesim iuventutis. (In omnibus novem sedibus dioecesanis Hungariae nullus ordinarius cursus scholaris chatecheseos existit, exercitium religionis est interdictum non solum membris partis communisticae et officialibus rei publicae, sed et omnibus membris familiarum eorum, etc. Sed dicitur e contra: Potuit tamen restitui hierarchia in Hungaria per ...sedium vacantium. Utique et hoc est magni momenti. Sed in actualibus circumstantiis nostris est adhuc maioris ponderis, qualibus episcopis. Audent ne et possint ne illi novi episcopi in casu concreto contradicere regimini et servare iura fundamentalis fidelium?

Anno octoginta-secundo aetatis meae non propria sors me sollicitat, sed Ecclesiae et patriae. Equidem tota vita mea est in servitio his duabus transacta. Post exitum ex patria hoc idem volui: conservare fidem, fovere spem in exulis confratribus toto orbe diffusis. Pro hac multitudine (1,500.000!) hominum, peregre portantium crucem exilii, petivi a Tua Sanctitate duos episcopos auxiliares. Post quinque menses accepi negativum responsum.

Valde inquietat me penuria vocationum sacerdotalium. Etiam in hac re recursum feci ad Sanctam Sedem, unde tantum verbale responsum pervenit ad me: „hodierna die ubicunque perpaucae sunt vocationes”. Post haec omnia, in tali miseria Ecclesiae et patriae difficile mihi resignare.

Quadam intempesta nocte annis 1551, confossus est a siccariis imperatoris Ferdinandi I. Frater György, archiepiscopus Strigoniensis, Cardinalis primas Hungariae, gubernator Transsilvaniae, in castello Alvinc tempore recitationis sacri officii.

Crimen eius unicum fuit ut tentaverit suam miseram gentem sub duplici iugo gementem: Turciaco et Austriaco paululum alleviare.

Sancta Sedes occisores eius excommunicavit... Sed hodie ubinam sumus? Hodiernus archiepiscopus Strigoniensis in favore cuius ex duabus partibus est exterminandus de via? – etsi tacerem ut in sepulchro, amotio

mea 25.-mo anniversario in oculo totius mundi erit consideratum ut sanctio per Sanctam Sedem, illius iniqui iudicii. – Oratio mea erit tamen in omni casu mihi iam adhuc consueta. Servet Omnipotens Deus in nostris temporibus ecclesiam a quolibet errore irreparabili, liberetque gentem meam miseram, B. Mariae Virgini oblatam a totali interitu physico et morali.

A német fogalmazvány szövege határozottabban cseng:⁵

Heiliger Vater!

Als Folge der vielumstrittenen Ostpolitik des Vatikans und auf Druck des kommunistischen Regimes in Ungarn, aber sich auf die pastoralen Nöte des Erzbistums von Esztergom berufend, hat man meine Absetzung vom erzbischöflichen Stuhl von Esztergom bewirkt. Das muß ich ohne Annahme der Gründe zur Kenntnis nehmen. Ich möchte aber die Aufmerksamkeit Eurer Heiligkeit auf die staatsrechtliche und konstitutionelle Rolle der ungarischen Primatia lenken.

Während unserer tausendjährigen Geschichte geschieht eine solche Absetzung das erstmal in einer Zeit, wo schon seit langem ein Gewaltregime an der Macht ist, das eine fremde Besatzung, die alles mit Waffengewalt unterdrückt und gegen das internationale Recht, de iure, alle Macht an sich zieht, in allem bedient wird, mit meiner Absetzung habe ich nicht aufgehört, Primas von Ungarn zu sein. Das Staatsrecht erlaubt es mir nicht, meine konstitutionelle Rolle aufzugeben, was, wenn ich es getan hätte, von der Nation mit vollem Recht gebrandmarkt worden wäre.

Nicht meine Person, sondern der Anspruch meiner Nation auf Unabhängigkeit und ihre Darlegung – denn dieser Anspruch ist Gottes Wille und unveräußerliches Naturrecht – zwingt mich zur klaren Abfassung dieser Frage und zur Beibehaltung meines Primasamtes.

Die tausendjährige ungarische Geschichte ist mit Tragödien und Stürmen beladen. Während diesen Zeiten bemühten sich so viele Vorgänger Eurer Heiligkeit, nicht nur den Glauben und die Kirche in der ungarischen Nation zu erhalten, sondern sie hielten oft, vor allem in äußersten Gefahren, die Erhaltung und die Unabhängigkeit des Volkes vor Augen. Innozenz IV., indem er sich auf das Recht stützte, der selige Innozenz XI. mit materieller Hilfe, mit Soldaten und mit persönlichen Bemühungen, Pius XII. mit dem ganzen Gewicht seiner Autorität verteidigten die Unabhängigkeit und Freiheit unseres Landes. Sie unterstellten all dies nicht kirchenpolitischen Interessen. Ich hoffe mit Zuversicht, daß Sie die Erhaltung meines Primasamtes als das letzte Zeichen der Selbständigkeit

⁵ MA 60. sz. Papstbriefe.

unseres Landes nicht weniger schätzen, als dies von Ihren Vorfahren getan wurde.

Rendelkezésünkre áll ennek magyar nyelvű eredetije, egy fogalmazványban és egy javított változatban.⁶ Szövege a következő:

Szentséges Atya!

A Szentszék vitatott keleti politikájának folyományaképpen és az otthoni kommunista rendszer nyomására, de az esztergomi egyházmegye lelkipásztori igényeire való hivatkozással történt elmozdításomat az esztergomi érseki székből tudomásul (veszem) kell vennem az indok elfogadása nélkül. Szeretném azonban Szentségednek a figyelmét a magyar primácia közjogi, alkotmányos jellegére és szerepére fölhívni (~~amely nem azonos az esztergomi érsekével~~).

Ezeréves történelmünk folyamán először történik egy ilyen elmozdítás olyan időben, amelyben már hosszú évek óta a magyar nemzeten egy idegen, fegyveres erővel elnyomó hatalmat mindenben kiszolgáló, a magyar és a nemzetközi jog értelmében de jure törvénytelen birtokló [bitorló], ~~kormány~~ erőszak-rendszer uralkodik; az elmozdítással nem szüntem meg Magyarország primása lenni. ([kiegészítés a lap alján]: A közjog nem engedi meg nekem a közjogi, elsődlegesen alkotmányos szerepemnek az elhagyását, amit, ha tennék, a nemzet joggal megbélyegezne érte.)

Nem személyem, hanem nemzetem függetlenségi igénye, annak demonstrálása – ez az igény Isten akarata és a természet elidegeníthetetlen joga – kényszerít e kérdésnek tiszta megfogalmazására és primási tiszttem megtartására.

Az ezeréves magyar történelem tragédiáktól és viharoktól terhes. Ennek folyamán Szentségednek annyi elődje igyekezett nemcsak a hitet és Egyházat a magyar népben megtartani, hanem sokszor, különösen végromlásban, nemzetünk fönmaradását és önállóságát tartották szem előtt. IV. Ince jogi támasszal, ~~III. Callixtus~~, XI. Boldog Ince anyagiakkal, emberrel és fáradsággal, XII. Pius tekintélye egész súlyával a nemzet függetlenségét és szabadságát védték. Ezt nem rendelték alá egyházpolitikai érdekeknek. Bizton remélem, hogy primási tiszttem megtartását, mint a nemzet önállóságának utolsó, megmaradó lángját és jelét, nem becsüli kevesebbre, mint elődei tették.

⁶ MA „Varia” feliratú dosszié.

Végezetül az angol nyelvű levél talán a legkiforrottabb:⁷

74 03 04⁸

CÍMER

Pannonia Sacra

Your Holiness:

It is not my aim to give an answer to the letter of February 5th, but I feel obliged to call the attention for a thousand years less a quarter of a century, the Archbishop of Esztergom ranked – after the King – as the first constitutional representative of the whole Hungarian Church and of the country's notables, – not excluding the Palatine and the Prime Minister. The sovereign sought the counsel of the primate even regarding the person of the prime minister.

Outside of the enslaved nation, I am the sole constitutional representative of Hungary today. It would devolve upon me, according to constitutional procedure, to name the new government, to summon and to dissolve the National Assembly. As the constitutional representative, I cannot resign, in the knowledge that – if God is merciful to us – there will be at least one to start a new life based on the constitution for the nation, after the actual existing gap.

The foundation for the preceding is the report of St. Stephen to Pope Sylvester II on his organization of the Hungarian Church with the role of the archbishop of Esztergom as the highest ecclesiastical and constitutional dignitary. The above-mentioned report was approved by the Pope who ratified it by giving to St. Stephen the crown originally intended for the Polish nation. The double function of the Archbishop-Primate has to be respected, – the archepiscopal one being the ground on which the primatial one is founded. The latter has a double origin: ecclesiastical and constitutional.

Of this duality, John Török, a classical writer of Hungarian Constitutional Law, wrote: “The dignity of the Primate, since the time of St. Stephen, has been closely knit with the institutions prescribed by the constitution of the nation.” The history of the primate's position is described by another classical writer in this field, Bishop William Fraknói, in his work “Hungary's Relations with the Apostolic See.” From the foregoing it is evident that during our history the kings and the two governors stressed not only the ecclesiastical role of the Archbishop of Esztergom but also his constitutional role as Primate. Of this the Popes were always aware.

⁷ MA 1. sz. 1974.

⁸ A dátum jelenthet 1974. március 4-ét, de 1974. április 3-át is.

The present regime in Hungary today is categorically illegal and unconstitutional. When another day dawns, the National Assembly will take up the 1974 decision and declare it anti-Constitutional, lawless and a violation of tradition, because the nation was not consulted at all in that which concerned it. If the situation continues so, the declaration of the future National Assembly will be even more condemnatory. This will be unparalleled in the life of the nation.

If Your Holiness does not wish your memory to be opposed to that of Innocent IV who, in defiance of Emperor Frederick II – with forceful means and threatenings – reinstated the independence of Hungary and its status as a great and independent power; if Your Holiness does not want to be confronted by Blessed Innocent XI who, with the potent instrumentality of diplomacy and financial assistance, freed the country from the frightful domination of the Turks, – then demand the return of Hungarian sovereignty.

It is desirable that Your Holiness should not permit the interruption of the practice of a millenium by the rule of despotism and godlessness, but ought rather to promote the nation's independence. I beg Your Holiness not to tarnish your historical memory with the withdrawal from the Faith and from Rome of the ever-loyal people of Mary, Hungary's Great Lady, and of their apostolic king, St. Stephen.

What has taken place so far in regard to Esztergom will greatly facilitate president Nixon's action in putting the Sacred Crown into godless hands. Up to the present time, the President has constantly reassured me that he continued to hold It in sacred trust, but lately he has made declarations to the news media that give me reason for disquiet.

What I have written is every Hungarian's opinion. If Your Holiness ignores this, dixi et salvavi animum [sic!] meam, ut non vituperetur ministerium nostrum: Quae enim participatio iustitiae cum iniquitate? Quae autem conventio Christi cum Belial; (Cor. II, 6, 15)

With profound respect,

+Joseph Mindszenty [s. k.]

Joseph Mindszenty

Az el nem küldött levelek elemzése

E három, illetve négy levéltervezet tartalmának vizsgálatánál anélkül, hogy teljességgel kimerítenénk az ott tárgyalt témákat, a következő négy nagy kérdéskörre figyeltünk fel: 1. Magyarország Prímásának közjogi-alkotmányos státusa, 2. miért nem mondhatott le, 3. mi a véle-

ménye a Vatikán keleti politikájáról, végül 4. javaslatai az Apostoli Szentzsék felé a követendő irányvonalat illetően.

1. Magyarország Prímásának közjogi-alkotmányos státusa

Magyarország Prímásának közjogi-alkotmányos szerepe van.⁹ Az esztergomi érsek, aki a precedenciában a király után következik, kettős szerepet tölt be: az egész magyarországi egyház, sőt az összes állami méltóság közül az első számú közjogi tényező – ideértve a nádort (kormányzót) és a miniszterelnököt is.¹⁰ A nemzet le van igázva, az alkotmány alapján ma a Prímás az egyetlen, aki Magyarországot képviseli. Az ő feladata, hogy kinevezze az új kormányt, megnyissa és bezárja a parlamenti ülést.¹¹ A pápák mindig tudomásul vették Magyarország Prímásának alkotmányos szerepét.¹² Amit itt ír, az minden magyar felfogása.¹³

2. Miért nem mondhatott le?

A sokat vitatott vatikáni „Ostpolitik” és a magyarországi kommunista rezsím nyomásának következményeképpen, de az esztergomi érsekség lelkipásztori szükségleteire hivatkozva, letették az esztergomi érseki székből. Ezt tudomásul kell vennie anélkül, hogy elfogadná az indokokat. De Őszentsége figyelmét fel szeretné hívni a magyar primácia államjogi és alkotmányos szerepére.¹⁴ A politikai helyzet illegitim,

9 „staatsrechtliche und konstitutionelle Rolle der ungarischen Primatia” – „a magyar primácia közjogi, alkotmányos jellege és szerepe”.

10 „The Archbishop of Esztergom ranked – after the King – as the first constitutional representative of the whole Hungarian Church and of the country’s notables, – not excluding the Palatine and the Prime Minister.”

11 „Outside of the enslaved nation, I am the sole constitutional representative of Hungary today. It would devolve upon me, according to constitutional procedure, to name the new government, to summon and to dissolve the National Assembly.”

12 „From the foregoing it is evident that during our history the kings and the two governors stressed not only the ecclesiastical role of the Archbishop of Esztergom but also his constitutional role as Primate. Of this the Popes were always aware.”

13 „What I have written is every Hungarian’s opinion.”

14 „Als Folge der vielumstrittenen Ostpolitik des Vatikans und auf Druck des kommunistischen Regimes in Ungarn, aber sich auf die pastoralen Nöte des Erzbistums von Esztergom berufend, hat man meine Absetzung vom erzbischöflichen Stuhl von Esztergom bewirkt. Das muß ich ohne Annahme der Gründe zur Kenntnis nehmen. Ich möchte aber die Aufmerksamkeit Eurer Heiligkeit auf die staatsrechtliche und konstitutionelle Rolle der ungarischen Primatia lenken.” – „A Szentzsék vitatott keleti politikájának folyományaképpen és az otthoni kommunista rendszer nyomására, de az esztergomi egyházmegye lelkipásztori igényeire való hivatkozással történt elmozdításomat az esztergomi érseki székből tudomásul (veszem) kellennem az indok elfogadása nélkül.”

a politikai hatalom katonai megszálláson nyugszik, elnyomó, és a nemzetközi jogot megcsúfolva, *de iure*, minden hatalmat magához ragadott. A primás az egyetlen olyan alkotmányos méltóság, aki felelősséget viselhet a Nemzet iránt.¹⁵ Elérkezik majd az a nap, amikor a nemzetgyűlés visszavonja az 1974. évi döntést, azt alkotmányellenesnek, törvényen kívülinek és a hagyomány megerősökölésének ítéli, mert a Nemzetet egyáltalán nem kérdezték meg egy olyan kérdésben, amely pedig órá tartozik.¹⁶ Letétele még nem jelenti, hogy megszűnt primásnak lenni.¹⁷ Nem személye, hanem a Nemzet függetlenséghez való joga ered az isteni akaratból és a természetjogból, s ez világos álláspont kinyilvánítására kényszeríti, valamint arra, hogy őrizze a primás hivatalát.¹⁸

Továbbá maga az államjog tiltja meg, hogy lemondjon alkotmányos szerepéről, mert ha ezt megtenné, a Nemzet teljes joggal megbélyegezné.¹⁹

3. Véleménye a Vatikán keleti politikájáról

Erre vonatkozó gondolatait a latin nyelvű fogalmazvány tartalmazza.

Lelkiismereti kötelességének érzi, hogy felhívja a Szentatya figyelmét az Apostoli Szenszék keleti politikájának illúziójára. Meggyőződése, hogy személye, az Egyház üdve és népének szabadsága csak ennek a politikai megfontolásnak áll útjában.²⁰

15 „wo schon seit langem ein Gewaltregime an der Macht ist, das eine fremde Besatzung, die alles mit Waffengewalt unterdrückt und gegen das internationale Recht, *de iure*, alle Macht an sich zieht” – „olyan időben, amelyben már hosszú évek óta a magyar nemzetet egy idegen, fegyveres erővel elnyomó hatalmas mindenben kiszolgáló, a magyar és a nemzetközi jog értelmében *de jure* törvénytelen birtokló, ~~kormány~~ erőszak-rendszer ural-kodik”; „The present regime in Hungary today is categorically illegal and unconstitutional.”

16 „When another day dawns, the national Assembly will take up the 1974 decision and declare it anti-Constitutional, lawless and a violation of tradition, because the nation was not consulted at all in that which concerned it.”

17 „mit meiner Absetzung habe ich nicht aufgehört, Primas von Ungarn zu sein.”

18 „Nicht meine Person, sondern der Anspruch meiner Nation auf Unabhängigkeit und ihre Darlegung – denn dieser Anspruch ist Gottes Wille und unveräußerliches Naturrecht – zwingt mich zur klaren Abfassung dieser Frage und zur Beibehaltung meines Primas-amtes.” – „Nem személyem, hanem nemzetem függetlenségi igénye, annak demonstrálása – ez az igény Isten akarata és a természet elidegeníthetetlen joga – kényszerít e kérdésnek tisztá megfogalmazására és primási tisztem megtartására.”

19 „Das Staatsrecht erlaubt es mir nicht, meine konstitutionelle Rolle aufzugeben, was, wenn ich es getan hätte, von der Nation mit vollem Recht gebrandmarkt worden wäre.” – „A közjog nem engedi meg nekem a közjogi, elsődlegesen alkotmányos szerepemnek az elhagyását, amit, ha tennék, a nemzet joggal megbélyegezne érte.” – „As the constitutional representative, I cannot resign.”

20 „Persuasus sum enim, unice huius rationi politicae stat in »via« mea persona salusque Ecclesiae et libertas populi in patria nostra.”

Az „új orientáció” mögött jelen van annak a ténynek az elfogadása, hogy Európa keleti és középső részén 120 milliós, nem orosz nemzetiségű népességet igaz le az ateista-kommunista rendszer. Éppen ezért a keresztények teljesen kétségbeestek, hogy az Apostoli Szentszék tárgyal ezzel a rendszerrel és engedményeket is tesz neki.

A magyar nemzetet illetően az Apostoli Széknek ez az új orientációja nemcsak eltúrta a vallási élet elnyomását Magyarországon, hanem az *Opus Pacis*hoz tartozó papság soraiból jelölt püspökök kinevezésével közvetlenül asszisztált is hozzá.

Ez az új orientáció nem emelte föl a hangját akkor, amikor meghozták az abortusztörvényt, amellyel kb. hárommillió magzatot pusztítottak el.

A vatikáni diplomácia új vonalvezetésének rovására írható az a sajnálatos tény is, hogy az Apostoli Szentszék hallgatott, amikor kiáltania kellett volna, ti. amikor a történelmi Magyarország egykori területén fölszámolták a görög katolikus egyházat.²¹

Két észrevételt kell itt beiktatnunk.

Ki kell térnünk e szavakra: „a történelmi Magyarország egykori területén.”

Mint ismeretes, a római szertartású Katolikus Egyhazzal unióra lépett görög rítusú egyházat Szlovákia (ez idő szerint Csehszlovákia), Kárpát-Ukrajna (a 2. világháború végéig Csehszlovákia, ezt követően Szovjetunió, majd Ukrajna) és Románia területén (Erdélyben) felszámolták. Nem történt meg a felszámolása (bár volt ilyen szándék) Magyarország (és Jugoszlávia) területén. Mindezek a területek az egykori történelmi, ún. Szent István-i országterülethez tartoznak (amely az I. világháború végéig állt fenn).

Mindszenty észrevételei figyelmet érdemelnek, továbbá az is, hogy nem említi ebben az összefüggésben a görög katolikus egyház felszámolását Belaruszban, Ukrajnában (a Kárpátokon túl, főleg Lemberg/Lvov/Lviv térségében, az egykori Galíciában), és általában a Szovjetunió területén.

Azért nem teszi, mert nem az ő – tehát nem Magyarország Prímásának – illetékessége szót emelni a felsorolt területekért. Ily módon is kifejezésre jut: a Magyarország Prímása címet a történelmi Magyarország határai között értelmezi. Hangját is azon népek érdekében emeli fel, akik az ő illetékességébe tartoznak.

21 „Resultatum huius novi cursus diplomatie Vaticanae erat et illud lamentabile factum quod Sancta Sedes tacebat tunc, cum clamare debuisset, scilicet, cum Ecclesia Graeco Catholica in territorio praesertim historicae Hungariae, penitus extincta erat.”

Egy másik ok miatt is el kell időznünk Mindszenty szemrehányása mellett. Amikor a görög rítusú egyházat felszámolták, XII. Piusz volt a pápa. A szemrehányás burkoltan XII. Piusz ellen irányul, noha a primás VI. Pállal vitatkozik, mintha a görög rítusú egyház fölszámolása „a vatikáni diplomácia új vonalvezetésének” számlájára lenne írható. Ez nyilvánvaló tárgyi tévedés, anakronisztikus problémafölvetés.

Mindez ismeretes, írja, az Apostoli Szentszék előtt. Ismeretes az ifjúság hitoktatását akadályozandó kampány is, amely időben egybeesik az „Ostpolitik”-kal.

4. Javaslatai az Apostoli Szentszék felé a követendő irányvonalat illetően

Magyarország felé:

Nem szabad elismerni az illegitim kormányt, még *de facto* sem;
el kell ismerni a primás alkotmányos szerepét, közjogi szempontból is;

II. Szilveszter, IV. Ince, Boldog XI. Ince és XII. Piusz pápák példája szerint védeni kell a magyar nemzet szabadságát és függetlenségét;

primási hivatalában meghagyni őt – mint országa függetlenségének utolsó zálogát –, hogy elődeihez hasonlóan ezzel is védelmezze a pápa a magyar függetlenséget;

ki kell nevezni két püspököt a diaszpórában élő magyarság lelkipásztori ellátására.²²

Az Ostpolitik összefüggésében:

Nem szabad beletörődni 120 millió ember elnyomásába;

nem szabad kinevezni olyan új püspököket, akik az *Opus Pacis*-hoz tartoznak, tehát kompromittált papokat, a kormány jelöltjeit;

nem szabad tétlenül nézni, hogy egész népeket pusztítanak ki az abortusszal;

²² „Post exitum ex patria hoc idem volui: conservare fidem, fovere spem in exulis confratribus toto orbe diffusis. Pro hac multitudine (1,500.000!) hominum, peregre portantium crucem exilii, petivi a Tua Sanctitate duos episcopos auxiliares. Post quinque menses accepi negativum responsum.”

nem szabad tétlenül nézni, hogy a kormányok egész egyházakat számolnak fel, mint a görög katolikus szertartású egyházat; oda kell figyelni a hitoktatás problémáira.

A prímási hivatal eredete

Figyelmet érdemel a Magyarország Prímása cím eredetével kapcsolatos felfogás. A prímás ugyanis pápai kinevezés eredményeképpen lép hivatalba. Ahogy ő írja: a prímási hivatal az érseki hivatalon alapul. Az utóbbinak kettős eredete van: egyházi és alkotmányos.²³

Környezetének véleményére jellemző a Mészáros Tibor napi jegyzeteiben található mondat:

...az osztrák televízióban ...a hírközlő ...kijelentette, hogy az esztergomi érseki széknél az elvesztésével Mindszenty József a magyar prímási rangot is elveszti. Csak hüledeztem, amikor hallottam, hogy ilyen tudatlanságban élnek Ausztriában Magyarország fölül.²⁴

Ugyanakkor feltűnő, hogy hallgat a *hercegprímási* cím fölül. Ezt a címet nem használta, bár jogosult lett volna rá. Ő újabban mindig a prímás címet használta, a herceg szó ebből következetesen kimaradt. Ez határozott jelzés, amelynek üzenet értékét egy hosszabb és kiterjedtebb elemzés tárhatná föl.

Az 1973. november 1. és 1974 márciusa közötti levélváltás elemzése

A VI. Pál és Mindszenty József között 1973 novemberétől 1974 tavaszáig zajlott levelezés olvasása kapcsán első érzésünk az lehet, hogy itt, ebből végre föltárul nem csupán egy új, hanem a lényegi folyamatokat generáló látószög, megismerjük a pápa alapvető érveit is, hiszen az eseményeket idáig mozzanatról mozzanatra, következményükben a bíboros hercegprímás álláspontjának ismeretében értelmeztük. Márpedig nem járunk jó úton, ha felcseréljük az okot és az okozatot.

23 „The double function of the Archbishop-Primate has to be respected, – the archepiscopal one being the ground on which the primatial one is founded. The latter has a double origin: ecclesiastical and constitutional.”

24 MÉSZÁROS T., 2000. 209.

Az esztergomi érseki szék megüresedettte nyilvánításával kapcsolatban gyakran idézett, az *Emlékirataimban* is hozott megállapítás – hogy Mindszenty „letétele” elfogatásának 25. évfordulójára esett – pontosításra szorul. Elfogatása 1948. december 26-án történt, VI. Pál „dekrétumát” – amely formálisan nem dekrétum, hanem egy pápai levél, de mivel utólag mind a pápa, mind a bíboros dekrétumként említi, fogadjuk el annak – König bíboros kézbesítette december 30-án történt személyes látogatása alkalmával. Mivel a megüresedettte nyilvánítás február 5-én történt, és ez egybeesett a kirakatper 25. évfordulójával, az *Emlékirataim* írójának emlékezetében mindkettő a 25. évforduló optikájában jelent meg. A pápa oldaláról tehát a 25. évforduló más összefüggésre hívja fel a figyelmet, nevezetesen arra, hogy az esztergomi főegyházmegye huszonöt éve nem rendelkezik aktív főpásztorral, s mivel itt a főváros, Budapest lelkipásztori helyzetéről is szó van, a döntést nem lehetett tovább halogatni.

A negyedszázados évfordulónak ekképp két olvasata van, más-képp értelmezte azt a pápa, és másképp Mindszenty. Amíg a hangsúly a pápánál a lelkipásztori probléma megoldatlanságára, addig a primásnál elfogatására és elítélésére tevődött. Amikor VI. Pál egy újabb áldozatra kéri a bíborost, arra is felhívja a figyelmét, hogy ezzel megnyílik az út az emlékiratok közzététele felé.

Mindszentyben ez azt az érzést kelti, hogy állami elítélése után most az Egyház is cserbenhagyja – ennek burkolt kifejtése a Martinuzzi Fráter György meggyilkolására tett történelmi hivatkozás.²⁵

Előbbi észrevételünktől nem választható el második megállapításunk: miért nem ismertük eddig VI. Pál álláspontját, miért csupán Mindszentyé vált köztudottá. A január végi Csertő-látogatás kapcsán fölhívták Mindszenty és környezete figyelmét a kötelező titoktartásra. Ezért VI. Pál 1974. január 14-én kelt levelének eredeti szövege 2003-ig ismeretlen maradt, fordításban pedig még nem jelent meg.

E szövegek együttes olvasása kapcsán feltárult a VI. Pál-féle érvelés logikája is, ez pedig kiegészíti a Mindszenty-féle érvelést. A kettő alighanem együtt érvényes. Összefüggésük elemzése nem kerülhető meg, itt fontos kérdések merülnek föl, amelyek túlmutatnak a konkrét helyzeten, és általános érvényű megállapításokhoz segíthetnek.

25 Fráter Györgyre lásd MÉSZÁROS T., 2000. 203. Csertő följegyzésében egy másik, egy biblikus párhuzam található: „Kádárt... egy bíborossal szemben előnyben részesítették – mondja szó szerint Öeminenciája –, mint ahogy a Szentírásban Barrabás Jézus előtt előnyben részesült.” Vö. ADRIÁNYI, 2004. 167–168; lásd még Mészáros Tibor napi jegyzeteit, MÉSZÁROS T., 2000. 177. 210.

VI. Pál november 1-jén kelt, végig saját kezűleg írott (!) levelében a fölfeszített Krisztusra kéri a bíborost, hogy mondjon le hivataláról, lelkipásztori érveket hoz fel, a dicső, ám elbágyadt esztergomi főegyházmegyére hivatkozik, jól megfontolt tervet tár elő, sőt jövátételten kárt jósol, ha a jelenlegi helyzet továbbra is fennáll. Hivatkozik Mindszenty nagylelkű Egyház-szeretetére, lelkipásztori buzgóságára és hazaszeretetére, amelyek segítik őt „annak megértésében, hogy a jelenlegi körülmények között a lelkek üdvösségének értékét eléje kell helyezni minden más, megfontolásra érdemes szempontnak”.

Ez a levél megrendíti a bíborost, s három választ is küld. Először egy rövidet, dél-afrikai útja előtt, s ígéri a részletesebb kifejtést. Második válaszát szintén még a dél-afrikai út előtt, mellékelve – bizonyítéku és megfontolásra – készülő emlékiratainak részleteit, különös tekintettel a békepapokra; végül december 8-án kelt (harmadik) részletes válaszában határozott nemet mond. Nem létező, mert egyházjogilag 1950 óta felfüggesztett jurisdikcióját említi,²⁶ amelyet nem adhat vissza Őszentsége kezébe. Nem válhat tettestárssá, nem vállalhat felelősséget a kialakult helyzetért. A külföldi magyarság helyzetére és emlékiratai kiadásának újabb nehézségeire is hivatkozik, amelyek lemondását követnék. Nem mondhat le a Kádár részéről tapasztalt megalázó bánásmód miatt sem, és azzal érvel, hogy lemondása miatt a Szentatyát is támadnák. Végül, miközben alázatosan bocsánatot kér, ha érvei előadásával megbántotta volna a Szentatyát, mint „esztergomi érsek és Magyarország Prímása” írja alá a levelet, hivatkozva az 1971. október 23-án kimondott pápai szavakra – egyben hazája elhagyásáért cserébe kapott ellentételezésre.

Mindezek ismeretében a pápa december 18-i válaszlevelében arra kényszerült, hogy – burkoltan – az I. Vatikáni Zsinat dogmatikai döntésére, a pápai joghatóság egyetemességére és közvetlenségére hivatkozzék, továbbá így ír: „nem az a szándék vezérel Minket, hogy letegyünk egy... főpásztort, hanem hogy őt... helyettesítsük”, „egyes-egyedül azon súlyos megfontolás vezérel Minket, amely az Egyház javát keresi”, s „dekretálja” (illetve, mivel szándéknyilatkozatról van szó: az eljövendő közzététellel érvénybe lépően dekretálja) az érseki székek megüresedtségét. Erre a január 6-i, második részletes válasz is: *non possumus*, nem tehetjük meg. Mindszenty az eddigi érvek mellé felsorakoztatja a magzatgyilkosság súlyossá vált helyzetét.

26 Mint láttuk, a „sede plena” apostoli kormányzó kinevezésének dátumával, nevezetesen Hamvas Endre 1950-ben bekövetkezett kinevezésével elveszítette jurisdikcióját. Lásd még a Függelékben közölt táblázatokat.

A levél elején is, végén is sértő hangot üt meg. Az elején ismét VI. Pál pápa szavaira hivatkozik, a végén a XII. Piusz által neki adott bíbor visszaadásáról ír. Nem veszi figyelembe azt, hogy a november 1-jén keletkezett levélben VI. Pál már jól megfontolt tervről írt – az az „letétele” már akkor eldöntött volt –, Mindszenty egy megmásíthatatlan döntés ellen hadakozott november és december folyamán is. Stepinac és Beran bíborosokkal érvel: őket nem mozdították el székből.

A pápa kifejti végül, január 14-én kelt harmadik levelében, hogy a január 6-i levél nagy fájdalmat okozott neki, ugyanakkor hosszú és fájdalmas mérlegelés után, amelyben kizárólag a természetfeletti és lelkipásztori szempontok vezérelték, mivel Mindszenty beleegyezését nem tudta megszerezni, s megosztani vele a fájdalommal együtt a – már korábban meghozott – súlyos elhatározás terhét, fájdalommal és aggóató félelemmel magára veszi a felelősséget, reménykedve a Péternek és Utódainak ígért isteni segítségben, mely – még ha méltatlan is rá – apostoli küldetésének előfeltétele. Stepinac és Beran bíborosok lehetséges magatartását hasonló helyzetben Mindszenty véleményétől eltérően ítéli meg: ők nem riadtak volna vissza egy hasonló áldozattól. A levelet személyes megbízottja, Mons. Csertő hozza Bécsbe, és König bíboros adja át személyesen. VI. Pál végül értesíti a bíborost január 30-án kelt levele döntésének közeli nyilvánosságra hozataláról: ebben a levélben kifejezetten, fájdalommal említi a 25. évfordulót, február 5-én pedig, a döntéssel együtt, maga a levél is megjelenik. Mindszenty és környezete ismét megbántódik, mert ebben a levélben a pápa a személye elleni támadásokról ír, nem az Egyház elleni támadásokról, amelyek inkább az ő személye ellen irányultak.

A pápa érveit a bíboros nem tartotta meggyőzőnek, politikai tere terelte a válaszadást, azaz, a pápa szavaival: „minden másra, ami megfontolásra érdemes.” Az Egyház helyzetének rendezetlenségén túl a primási hivatal közjogi kötelességeire hívná fel a Szentatya figyelmét, – ám ezek a levelek elküldetlenek maradnak. Ezekben a februárban kelt és el nem küldött válaszlevelekben – vagy inkább: egy el nem küldött válaszlevél több nyelven fogalmazott tervezeteiben – a primási hivatalról alkotott felfogás részletezését (is) megtaláljuk, egyben fellebbezését egy jövőendőbeli parlamenthez.

Mindebben az Egyház által már jóval korábban elítélt neo-gallikanizmus egy elemét véljük fölfedezni: a nemzetgyűlés ítél a pápai döntés fölött. Mint ismeretes, a neo-gallikanizmus eretnkségét az Egyház elítélte.

Mindszenty álláspontja koherens, egy ponton mégis következetlen marad: a prímási hivatal betöltése az esztergomi érsek kinevezésével történik, ez pedig pápai kinevezés. Amennyiben az esztergomi érseki szék megüresedik, annyiban a prímási hivatal is megszűnik. Ez az az ok, amiért Mindszenty nem küldte el ezeket a leveleket, és ez az a pont, ahol gyökeresen eltér a véleményük.

A helyzet minden szempontból rendkívüli, de itt a prímási illetékesség határai is beláthatókká válnak.

Az Apostoli Szentszék keleti politikája, az „Ostpolitik” számos kritikát érdemel, mégis túllendülés azon a holtpontra, amelyen a Mindszenty-féle intranzigens magatartás megmerevült, az idő tájt beláthatatlannak tűnő következményekkel. Az utókor már tudja, hogy 1989-ben gyökeresen új helyzet állt elő, ami nem a Mindszenty-féle magatartásból fakadt, de el kell ismernünk a prímás igazát is. Ám a korábbi negyven esztendőre sem állhatott meg az élet, és az Apostoli Szentszék egyik fő, mindig fontosnak tartott feladata a „provisio ecclesiarum”, az egyházak püspökökkel való ellátása. Erről nem mondhat le, rendkívüli helyzetben sem, mert léteelve sérül meg, illetve az Egyház java károsodik.²⁷

Fölmerülhet bennünk a kétely: vajon Mindszenty, amikor következetesen ragaszkodik rehabilitálásához és emlékiratainak kiadásához, nem ragaszkodik-e túlságosan a földi elégtételhez; nem lett volna-e szentebb magatartás, ha az elégtétel kérdését a jó Istenre és az utókorra hagyja – parlament nélkül?

Ez a kérdés mindaddig időszerű marad, amíg következetesebben meg nem tudjuk vizsgálni elégtételt követelő magatartásának alakulását. Előzetesen annyit megkockáztathatunk, hogy forrásaink szerint ez a következetesség – jelleméből fakadóan is – végig töretlen maradt. Ugyanakkor idekívánczozik még egy megfontolás a pápai érveléssel kapcsolatban. VI. Pál a „lelkek üdvösségének az értékére” hivatkozik, amelyet „eléje kell helyezni minden másnak, ami megfontolásra érdemes”. A lelkek üdvösségének a szolgálata az Egyház létalapja: „Salus

27 Van még egy elvi szempont az Apostoli Szentszék püspökkinevezési kötelezettségével kapcsolatban. Az Apostoli Szentszék részéről kényszer volt a keleti politikában az, hogy kihaltak a püspökök, sok szék üres volt. Ha nem nevezett volna ki püspököket, ezzel éppen a kommunisták által akart nemzeti egyház megvalósítását szolgálta volna. A kompromisszumos püspökkinevezés, minden hibájával együtt, aláhúzza azt a tényt, hogy a kormány elismerte a Szentszék illetékességét a magyar egyházi ügyekben. Lásd Mons. Zágón Józsefnek 1965 februárjában elhangzott beszédét a nyugat-európai magyar főlelkészek előtt: SZABÓ Csaba, *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005. 73. sz. dokumentum, 240–248. Itt: 241. – Lásd még ZÁGON József, *A magyar egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*, in: *Távlatok*, 73 (2006/3) 314–333. Itt: 316. – Ez az előadás szintén 1965-ben hangzott el, a magyar papok bécsi összefüvetelén.

animarum suprema lex esto.” Az Egyház érvelésrendszerében ez az elsődleges szempont. A lelkek üdvösségének szolgálata a hitletétemény megőrzésével, a hittartalom kifejtésével és hirdetésével, továbbá a szentségek kiszolgáltatásával történik. A szentségeket érdemtelen szolgák is kiszolgáltathatják, mert azok „ex opere operato” hatnak, lehetnek akár békepapokból is püspökök, méltatlan szolgákból is a szentségek kiszolgáltatói, az Egyház még ebben az esetben is végzi küldetését. Ezek biztosítása pedig végső soron az Apostoli Szentszék, azaz a mindenkori pápa feladata.

Mindszenty, a fölmentésének nyilvánosságra hozatalát követő napon, a világsajtóban elterjedt vélemények cáfolása céljából megtartott sajtókonferencia keretében, majd emlékirataiban is közzétette hat pontját, amelyben kifejtette álláspontját, miért nem mondhat le: „Az Egyház nem szabad.”²⁸ Nem vált tettestárssá, lelkiismerete tiszta maradt, a kompromisszumos megoldástól végig ódzkodott. Ennek felelősségét másra hárította.²⁹

A fölmentést elfogadta, de nem értett vele egyet, a prímási hivatalhoz pedig mindvégig ragaszkodott. Azt a kérdést, hogy a közjogi kérdések szabályozását hogyan lehet megoldani történetesen bekövetkező halála után, a dolog természete szerint nem vetette föl, de azért ez bennünk hiányérzetet okoz.

VI. Pál pápa hivatkozott legfőbb pásztori felelősségére, apellált Mindszenty egyházszeretetére és hűségére, az egyedülálló alkalomra, amely most kínálkozik, hogy a helyzetet megoldja. A 82. életévében járó bíboros főpásztor beleegyezését nem nyerte el jól megfontolt szándékának kivitelezésére. Saját legfőbb pásztori felelősségtudatából kifolyólag kellett döntenie, a lelkek üdvösségének érdekében, még akkor is, ha az Egyház nem szabad.

E levélváltásból az az összbenyomás szűrődhet le, hogy VI. Pál érvelése nem érkezik meg a címzetthez, Mindszenty álláspontja más kategóriák jegyében alakult ki, érdemben pedig nem bontakozott ki dialógus kettejük között.³⁰

28 E 496–497. Mészáros Tibor napi jegyzeteiben hoz még egy utolsó pontot is a tiltakozás és szemrehányás jegyében, amelyet kihúztattak vele, lásd MÉSZÁROS T., 2000. 216–217.

29 Mészáros Tibor ezt így fogalmazza meg: „VI. Pál... miután... dekretálta, és a prímás megírta a maga levelét, hogy ne csinálja ezt a magyar egyház és a magyar nemzet érdekében, nehogy a jövőben azzal vádoljanak bennünket, hogy megint kooperáltunk egy istentelen nemzetgyilkos rendszerrel.” Lásd MÉSZÁROS T., 2000. 180. Lásd még Uő, 2000. 119.

30 A két álláspont közti távolság sajátos megfogalmazását találjuk Mészáros Tibornál: [Mindszenty] „Nyugodtan, higgadtan azt mondta: Miután az elveket föladták, és belebocsátottak egy ilyen megalkuvásos, hínáros politikába, ugyanakkor ennek arányában a másik oldalon az engedékenységekben és a dolgok elpalástolásában annál szilárdabbak, keményebbek és makacsabbak lettek.” Lásd MÉSZÁROS T., 2000. 208.

Epilógus

A fejezetünkben közölt kétféle szempontrendszert Mindszenty környezetében Mészáros Tibor így foglalta össze:

Az, ami 1945 óta történik Magyarországon, annak része az, amit Eminenciáddal most tesznek, mert az ilyen meg nem alkuvó emberek nem illenek bele az ő rendszerükbe. Aztán még egyszer elmondtam neki, amit nekem Csertő mondott..., hogy a pápa körül lévő embereknek... sőt magának a Szentatyának fogalmuk sincs arról, ami ma Magyarországon történik. Nem kötik össze a magyar nép legbenső vágyát és követelését, ami a függetlenségre irányul, az egyház sorsával. Ők csak „egyházat” akarnak menteni, és ahogy Csertő maga mondta: hogy ez a kategória, a népnek a függetlensége, nem szerepel az ő felfogásukban. Ezt nevezem én erkölcstelenségnek. Mit ér nekem, hogyha megmentettem egy külső egyházi szerkezetet, püspökséget, irodát, papírokat, rangokat, de közben az embernek mint embernek, az embernek mint magyarnak, egy bizonyos néphez tartozónak a legbensőbb vágyával, követelésével, amihez joga van, azzal egyáltalán nem törődöm. Hát ezt hívom én erkölcstelenségnek, mert az embernek sem a nemzetiségi hovatartozását, sem a hitét nem veszi komolyan. Prímásunk végighallgatta, majd megjegyezte: igen, de ezt nem szabad leírni.³¹

³¹ Mészáros T., 2000. 195–196.

Függelék

Az *Annuario Pontificio* az esztergomi érseki székről

Az *Annuario Pontificio* az Apostoli Szentszék hivatalos évkönyve, az *Acta Apostolicae Sedis* mellett forrás lehet – többek között – az egyes püspöki kinevezésekre vonatkozóan is.

Az esztergomi főegyházmegyét előbb az olasz *Strigonia* (latin *Strigonium*), majd a magyar *Esztergom*, végül a német *Gran* megjelenés alatt, az S betűnél találjuk, a megyéspüspöki székek ábécérendjében. 1958-tól az E betűnél, 1959-től megszűnik a német *Gran* megnevezés, marad a magyar *Esztergom* és az olasz *Strigonia*.

Az alábbi listán az *Annuario Pontificio* tárgyévében az oldalszámot közöljük, majd a megnevezést. A rövid életrajzi adatokat minden évben újra közlik. 1950-től a főpásztor neve után az *impedito*: 'akadályoztatva' kifejezés kerül, zárójelben. 1951-től: *in carcere*, azaz 'börtönben'. 1952-től: *in carcere per la Fede* – 'hitéért börtönben'. 1956-ban: *relegato, impedito*, azaz: 'száműzve, akadályoztatva'. 1957–1958-ban nincs zárójeles közlése. 1959-től visszatér az 'akadályoztatva' jelzés. 1972-től *fuori sede* – 'székhelyén kívül'. Ezt Isten Szolgája Mindszenty József minden alkalommal szóvá tette, olyannyira, hogy az Államtitkársághoz írt, kórházi ágyon kelt utolsó levele – amely aláírásának körülményeit Mons. Mészáros Tibor napi jegyzeteiben részletesen leírja – a megjegyzés elleni tiltakozásának kifejezése volt.³² Álláspontja szerint *impeditus* – 'akadályoztatva' – volt.

1975-ben az 1917-es egyházjogi kódex volt érvényben. A *Codex Iuris Canonici* 1917, can. 316 § 1 előírja: „Si Administrator Apostolicus dioecesi, sede plena, praeficiatur, iurisdictio Episcopi eiusque Vicarii Generalis suspenditur” – amellyel a kódex már egy 1580-as szentszéki döntést ismétel. Magyarul: Ha az egyházmegye élére *sede plena* apostoli kormányzó helyeztetik, a püspök és általános helynökének jurisdikciója felfüggesztetik. Az *Annuario Pontificio* 1951. évi kiadástól kezdődően jelezve van *sede plena* apostoli kormányzó, Hamvas Endre csanádi megyéspüspök személyében. Így Mindszenty József

³² 1975. május 6: „Annuario Pontificio... non possum et non potueram... Számoltam azzal, hogy ez lesz az utolsó aláírása... Utolsónak éléje tettem, és nem szóltam semmit. Nagyon lassan, úgy láttam, kétszer is elolvasta. Nem szólt semmit. Fogta a golyósírónját és aláírta. Aztán visszaadta.” In: MÉSZÁROS T., 2000. 650–651.

jurisdikciója Hamvas Endre kinevezését követően felfüggesztésre került. A teljesség kedvéért a táblázatban közöljük a mindenkori apostoli kormányzó és általános helynök (*vicarius generalis*) nevét, ahogyan az az *Annuario Pontifici*óban megtalálható. Megjegyezzük, hogy 1958-tól feltűnik a *delegatus specialis* tisztsége, majd annak akadályoztatását követően, 1960-tól ismét az apostoli kormányzóé, de ettől kezdve egészen Lékai László 1974. évi kinevezéséig nem *sede plena*, hanem *ad nutum Sanctae Sedis*.

Mint ismeretes, az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánításának kihirdetése 1974. február 5-én történt, ekkor hirdették ki Lékai László *ad nutum Sanctae Sedis* apostoli kormányzói kinevezését, aki 1976-ban lesz Esztergom érseke.

A bíborosok az *Annuario Pontificio* elején külön, név szerinti felsorolásban találhatók. Itt a Mindszenty József nevénél szereplő bejegyzések megegyeznek az Esztergomnál található bejegyzésekkel, kivéve az 1975. évit, amelyben az 59*. oldalon ezt találjuk: Mindszenty, Giuseppe – rinunciato 2 feb. 1974. Azaz: lemondott 1974. február 2-án.

1. táblázat: SEDI RESIDENZIALI

Az első helyen megadjuk az életrajzi adatokat, amelyeket ugyan minden évben újra megtalálunk, de – értelemszerűen – itt újra nem közünk.

Strigonia – Esztergom – Gran

1949. 353. – E.mo e R.mo Sig. Card. Giuseppe **Mindszenty**, n. in Csehimindszent, dioc. di Sabaria, 29 mar. 1892, ord. 12 giu 1915, el. a Veszprimia, **4 mar. 1944**,³³ cons. 25 mar. 1944, pr. 2 ott. 1945 (impedito)
1950. 367. – Giuseppe Mindszenty (**in carcere**)
Vic. Gen. Giovanni Drahos
1951. 383. – Giuseppe Mindszenty (**in carcere**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas **Hamvas**, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. Giulio Mátrai
1952. 388. – Giuseppe Mindszenty (in carcere **per la Fede**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas Hamvas, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. – Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1953. 410. – Giuseppe Mindszenty (in carcere **per la Fede**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas Hamvas, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. – Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1954. 417. – Giuseppe Mindszenty (in carcere **per la Fede**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas Hamvas, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. – Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1955. 431. – Giuseppe Mindszenty (in carcere **per la Fede**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas Hamvas, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. – Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1956. 450. – Giuseppe Mindszenty (**relegato, impedito**)
Amm. Ap. sede plena: Andreas Hamvas, Vescovo di Csanád
Vic. Gen. – Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1957. 486. – Giuseppe Mindszenty (hiányzik a többi adat, mint például
Amm. Ap., Vic. Gen.)

Esztergom – Gran – Strigonia

1958. 230. – Giuseppe Mindszenty
Delegato speciale: Mihály **Endrey**, Vesc. tit. di Barota
Vic. Gen. Artur Schwarcz-Eggenhoffer

Esztergom – Strigonia

1959. 230–231. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Delegato speciale: Mihály Endrey,
Vesc. tit. di Barota (**impedito**)
Vic. Gen. Artur Schwarcz-Eggenhoffer
1960. 216. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Delegato speciale: Mihály Endrey,
Vesc. tit. di Barota (**impedito**)
Amm. Ap. ad nutum Sanctae Sedis, Artur **Schwarcz-Eggenhoffer**
1961. 218. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer

33 1949–1970 között március 4-i, 1971–1974 között március 3-i dátum van megadva.

1962. 140. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
1963. 144. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
1964. 146. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
1965. 146. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
Vic. Gen. Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1966. 149. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Artur Schwarcz-Eggenhoffer
Vic. Gen. Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1967. 149–150. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
Vic. Gen. Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1968. 152. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
Vic. Gen. Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1969. 157. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Artur Schwarcz-Eggenhoffer
Vic. Gen. Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
1970. 159. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Ausiliare György Zemplén, Vesc. tit. di Arena
1971. 159–160. – Giuseppe Mindszenty (**impedito**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Ausiliare György Zemplén, Vesc. tit. di Arena
Vic. Gen. István Vajay – László Semptey
1972. 170. – Giuseppe Mindszenty (**fuori sede**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Imre Kisberk, Vesc. tit. di Cristianapoli
Ausiliare György Zemplén, Vesc. tit. di Arena
Ausiliare Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey
1973. 170. – Giuseppe Mindszenty (**fuori sede**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Imre Kisberk, Vesc. tit. di Cristianapoli
Ausiliare György Zemplén, Vesc. tit. di Arena
Ausiliare Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey
1974. 174. – Giuseppe Mindszenty (**fuori sede**)
Amm. Ap. a. n. S. S., Imre Kisberk, Vesc. tit. di Cristianapoli
Ausiliare Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey
1975. 175–176. —
Amm. Ap. a. n. S. S., László Lékai, Vesc. tit. di Giro
di Tarasio
Ausiliare Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira
Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey

1976. 177. —

Amm. Ap. a. n. S. S., László Lékai, Vesc. tit. di Giro di Tarasio

Ausiliare Imre Szabó, Vesc. tit. di Tiatira

Ausiliare Iván Pálos, Vesc. tit. di Isola

Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey

1977. 178–179. László **Lékai**, el. 8 feb. 1972, cons. 16 mar 1972,

pr. 10 feb. 1976. Ausiliare Iván Pálos, Vesc. tit. di Isola

Vic. Gen. Mons. István Vajay – Mons. László Semptey

2. táblázat: *CARDINALI – MINDSZENTY, GIUSEPPE*

Az első helyen megadjuk az életrajzi adatokat, amelyeket minden évben újra megtalálunk, de – értelemszerűen – itt újra nem közlünk. 1952-től jelenik meg zárójelben: *in carcere per la Fede*, azaz: 'hitéért börtönben'. A zárójeles megjegyzések azonosak az előző táblázatban közöltekkel, kivéve az utolsó, az 1975. évi megjegyzéssel: „lemondott 1974. február 2-án.” A csillaggal jelölt oldalszámok az eredeti kiadványban is így szerepelnek.

1949. 59. Giuseppe **Mindszenty**, n. in Csehimindszent, dioc. di Sabaria, 29 mar. 1892, ord. 12 giu 1915, el. a Veszprimia, 3 mar. 1944, cons. 25 mar. 1944, pr. a Strigonia 2 ott. 1945, della Santità del Nostro Signore creato e pubblicato nel Concistoro 18 febb. 1946 del Titolo di S. Stefano sul Monte Celio, Arcivescovo di Strigonia.

1950. 58.

1951. 58.

1952. 57. (in carcere per la Fede)

1953. 56. (in carcere per la Fede)

1954. 56. (in carcere per la Fede)

1955. 54. (in carcere per la Fede)

1956. 55. (relegato, impedito)

1957. 58.

1958. 56.

1959. 55. (impedito)

1960. 51. (impedito)

1961. 48. (impedito)

1962. 48* (impedito)

1963. 48* (impedito)

1964. 47* (impedito)

1965. 47* (impedito)

1966. 49* (impedito)

1967. 49* (impedito)

1968. 47* (impedito)

1969. 73* (impedito)

1970. 62* (impedito)

1971. 59* (impedito)

1972. 58* (fuori sede)

1973. 59* (fuori sede)

1974. 60* (fuori sede)

1975. 59* rinunciato 2 feb. 1974.

IV.

Kronológiai áttekintés

Mindszenty József Bíboros Hercegeprímás
és VI. Pál Pápa, illetve a Vatikáni Államtitkárság
kapcsolattartása, 1971 júniusa–1975 tavasza

Ez a kronológia először az előző fejezetek alapjául szolgáló három tanulmányunkhoz – forrásközlésünkhöz – készült, az áttekintés megkönnyítésére. Ezt kibővítettük az általunk fénymásolatban tanulmányozott anyaggal,¹ majd összevetettük az elmúlt években megjelent publikációkkal. Végül pedig a Mindszenty Archívum jegyzékét is tanulmányoznunk kellett – ez a Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia² – a menet közben fölmerült számos bizonytalanság miatt.³ Amint már e tanulmányainkban – főként a harmadikban – is fölismertettük, a szakirodalomban részben megjelent anyag pontosítása és tanulmányozása eminens földadat, amely Mindszenty József felfogásának, és így magatartásának és konfliktusainak alaposabb megismerésére vezet.

A Mindszenty Archívum (MA) általunk használt dossziéinak jelzetei: Bgy Priv. Lev. 1., 2., 10., 60. (utóbbi még: Papstbriefe) jelzetű, illetve a „Varia” feliratú dosszié, ez az ún. bécsi levelezési anyag.⁴ A Mindszenty Archívum további anyagokat tartalmazhat, ezek körültekintő vizsgálata bizonyára rejteget még meglepetéseket. Kronológiánk ily módon nem tart igényt a teljességre. A „MIB” és a „MA” rövidítések értelmezéséhez fontos, hogy előbbi az utóbbi jegyzéke, de kronológiánkban más jelentése is van: „MA” gyakorlatilag az általunk fénymásolatban tanulmányozott anyagot jelenti. Ezért a jegyzetekben vizuálisan is elkülönítjük a kétféle forrásmegjelölést. Az egyes dokumentumok tételes felsorolásánál csak akkor hozzuk a „MIB” oldalszámát,

1 Ezúton köszönöm meg Szőke János SDB atya szívességét, hogy ezt az anyagot 2000 őszén fénymásolatban rendelkezésre bocsátotta.

2 Idézzük még Mészáros István összeállítását: MÉSZÁROS I., 1997, amely válogatás a MIB-ből és fordítja a MIB-ben található latin idézeteket.

3 Mivel ez a jegyzék fontos, de kéziratos, ismerete nem feltételezhető a témával kapcsolatos publikációk szerzői részéről. Ugyanakkor számos pontatlanságot találtunk, csak az általunk ismert néhány dosszié anyagának pontosítása kapcsán. Ezért kiadása előtt szükséges lehet egy alapos revízió.

4 Lásd MIB 5. A MIB, ill. MA jelzetek pótolják a Bgy, ill. Bgy Priv. Lev. jelzeteket (lásd kötetünk Rövidítésjegyzékét), ezért közlésüktől a jegyzetekben általában eltekintünk (kivéve, ha a MIB adatközlése vagy más körülmény ezt kifejezetten megkívánja).

összefoglalását és jelzetét, ha azok ott megtalálhatók.⁵ A jegyzetekben első helyen megadjuk a forrás lelőhelyét, második helyen a MIB – adott esetben ismételt – közlését, harmadik helyen pedig publikálását, ill. jelezzük annak hiányát. Szögletes zárójelben helyesbítéseinket, NB. jelzéssel rövid kommentárunkat különítjük el.

Kronológiánk első három levele az Amerikai Nagykövetségen, Budapesten kelt, illetve a válasz oda érkezett, a Zágon-följegyzések is ottani találkozások kapcsán készültek. Az október 19-i Pro Memoria a Vatikánban kelt. A többi levelet Bécsből, a Pázmáneumból, egy táviratot Kanadából küldtek el.

⁵ A MIB-ben is van bizonytalanság. A bennünket érdeklő periódusra az anyag szétszórva található a következő alcímek alatt: I. Mindszenty József bíboros könyvei, levelei, egyéb írásai és nyomtatásban közreadott megnyilatkozásai; 2. levelek, a) Hivatalos személyekhez, 12–165; II. Mindszenty József bíborosról szóló főbb megnyilatkozások, 1. Vatikáni megnyilatkozások, 312–325; III. Kiegészítés, 350 skk. Ezenkívül további hasznos információk a következő fejezetekben: I. 3. Körlevelek, f) Körlevelek Bécsből, 239 skk; I. 4. Nyilatkozatok, üzenetek, 242 skk.; I. 5. Följegyzések, tervezetek, 261 skk.

1971

BUDAPEST

1971. jún. 25–26–27. – Mons. Zágon József pápai meghatalmazott Pro Memoriája. Olasz, magyar.

MIB 266. 40/a.

Közzétette: E 474–476 (részletek); Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 56. 274/b. sz. (részletek); ADRIÁNYI, 1995. 81–85. (jún. 25–26.); MÉSZÁROS T., 2000. 181–184 (jún. 25–26.); ADRIÁNYI, 2003. 70–74. (jún. 25–26.); Uő, 2004. 89–95. (jún. 25–26.); SOMORJAI, *Sancta Sedes* (jún. 25–26.), 159–164. (olaszul), 102–105. (magyarul).

NB. 1995 óta egyik közzététel helyén sincs feltüntetve, hogy csak a június 25–26-i rész lett közölve.⁶ MÉSZÁROS T., 2000. közli még a július 14-én és 16-án kelt kiegészítéseket fakszimilében, lásd ott.

1971. jún. 28. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Transacta sunt iam quinque lustra”, latin.

MA Priv. Lev. 1. 1971, fogalmazvány magyarul, latinul; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), fogalmazvány magyarul, latinul.

MIB 106: Bgy 20/a – szeptember 20. körülre teszi. Összefoglalását így adja meg: „Bejelenti: elhagyja az amerikai követséget. »Magamra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.«” Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 56. 275. sz.

MIB 354. oldalon 1971. évszám alatt, hónap, nap megadása nélkül a következőt írja: „2 oldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápához. Amelyben kifejezi az egyház iránti hűségét és közli a pápával, hogy elhagyja az amerikai követséget és Magyarországon óhajt élni. Priv. Lev. 1. dossz.”

Részletet hoz E 476., MÉSZÁROS I., 1997. 56. 275. sz.; ezt idézi ADRIÁNYI, 2003. 76; Uő, 2004. 97.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 165–166. (latin), 106–107. (magyar).

1971. júl. 10. – VI. Pál Mindszentyhez, „Animo penitus commoto tuas obsequii plenas litteras accepimus,” latin.

⁶ Lásd SOMORJAI, *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia*, 72 (2007/9) 711–713.

MA Priv. Lev. 1. 1971, latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, ford. németre.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 157–159; Uó, 2004. 226–228; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 166–167. (latin), 168–169. (német ford.), 107–108. (magyar).

1971. júl. 13. – Villot bíboros államtitkár Mindszentyhez, „Pergratum mihi est ad Te transmittere hic adnexas Summi Pontificis Litteras”, latin.

MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, ford. németre.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 169. (latin), 170. (német ford.), 109. (magyar).

1971. júl. 14. – Mons. Zágón József pápai meghatalmazott Pro Memoriája.
„Mons. G. ZÁGON átadja, Mons. G. Cheli jelenlétében, MINDSZENTY JÓZSEF bíboros, prímás esztergomi érseknek VI. PÁL PÁPA ŐSZENTSÉGE levelét, valamint J. VILLOT bíboros-államtitkár sorait.” Kiutazása feltételeiről.

Fénymásolatban közzétette: MÉSZÁROS T., 2000. 185–187. (magyar); lásd még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 110–112. (magyar); SOMORJAI, lásd 6. jegyzet, 712–713. (magyar).

1971. júl. 16. – Mons. Zágón József pápai meghatalmazott Pro Memoriája. A kiutazás részleteiről (Az emlékiratok átszállítása Bécsbe, a kiutazás időpontja).

Fénymásolatban közzétette: MÉSZÁROS T., 2000. 187; lásd még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 112–113. (magyar); SOMORJAI, lásd 6. jegyzet, 712–713. (magyar).

1971. szept. 9. – Megegyezés az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság kormánya között, Mindszentynek külföldre távozásáról. Aláírják: Mons. Giovanni Cheli és Miklós Imre. (Ez az anyag jelentősége miatt ide tartozik.)

Nyomtatásban megjelent: ÓLMOSI, 1991. 170–173; ADRIÁNYI, 2003. 84–86; Uó, 2004. 110–114; BALOGH–GERGELY, 2006. II. 228. sz. 1119–1121.

1971. szept. 28. – VI. Pál pápa köszöntője Mindszenty bíboros Rómába érkezésekor.

MIB 317: idézi E 482–483-t.

1971. szept. 29. – *L'Osservatore Romano*.

MIB 317. [NB. Bgy lelőhelyet nem ad meg. Téves a szept. 28-ra datálás, még akkor is, ha a *L'Osservatore Romano* másnapai dátummal jelenik meg.]

Közzétette még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 170–172. (olasz), 113–115. (magyar).

1971. szept. 30. – Szinódusi megnyitó szentmise a Szixtusz-kápolnában. Mindszenty az első koncelebráló VI. Pál pápa mellett.

VATIKÁN

1971. okt. 1. – *L'Osservatore Romano*. Az Apostoli Szentszék Sajtóirodájának közleménye: cáfolja a sajtóértesüléseket, hogy a Szentszék amnesztiát kért volna Mindszenty számára a magyar kormánytól. A Szentszék arra szorítkozott, hogy a bíboros szabadon elhagyhassa Magyarországot. Ezért a kegyelem megadása a magyar kormány döntése.

MIB 317. [NB. Bgy lelőhelyet nem ad meg.] Okt. 7-i dátumra teszi. Közzétette még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 172. (olasz), 115. (magyar összefoglalás).

1971. okt. 19. – Mindszenty Pro Memóriája, latin.

MA Priv. Lev. 1. címeres papíron tisztázott, aláírt; MA Priv. Lev. 2. címeres papíron tisztázott, aláírt. Lásd még: MA Priv. Lev. 60. (Papst-briefe), fogalmazvány németül.

MIB 108. Bgy 20/a: „Róma; 3 gépírástól oldal, másolat, latin. Feljegyzés a bíboros államtitkárnak. »Neque silentio praeterire modum procedendi certorum organorum Sanctae Sedis, cuius consequentiae nocivae non tantum meam tangunt personam, sed et ipsam Ecclesiam.«”

MIB 353. Priv. Lev. 3. „Róma; 3 gépírástól oldal, latin nyelvű. Hűségét fejezi ki a Szentatya iránt és kifogásolja, hogy a Szentszék nem tartotta be a neki tett ígéretet. A Szentszék június 27-én ígérte neki, hogy a bécsi Pázmáneum lesz a végső szállása. A bíboros hallott az osztrák kormány aggodalmáról is és fájdalmát fejezi ki, hogy az ügyről direkt vele nem tárgyaltak, hanem a médiákból kellett az eredményt megtudnia.” NB. Utalás a *L'Osservatore Romano* szept. 29-i számára.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 173–175. (latin), 250–252 (fakszimile), 116–118. (magyar); lásd még a Szabó Ferenc SJ által javított magyar szöveget: SOMORJAI, *Mindszenty bíboros 1971-es memorandumja és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 76 (2007/2) 226–231.

1971. okt. 23. – Mons. Zágon följegyzése a Matild-kápolnában bemutatott szentmise után⁷ elhangzott pápai szavakkal kapcsolatban. Aznap este Mindszenty repülővel Bécsbe utazik.

MIB 317: idézi E 484-et.

MIB 354. Priv. Lev. 3. „Róma, egy gépírásos oldal, magyar nyelvű. Zágon József prelátnak följegyzése, melyben leírja, hogy a szentmise után Őszentsége négy szemközti fogadta Mindszenty bíborost, ahol közölte, hogy a Szentatya biztosította, hogy mindenkor őt tekintik esztergomi érseknek és az ország prímásának.”

MÉSZÁROS T., 2000. 675.

BÉCS

1971. nov. 24. – Memorandum-tervezet, magyar.⁸

MA Varia

MIB 248. Bgy 58; lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 61. 299/b. sz.

⁷ Az irodalomban pápai magánkápolna vagy Szixtus-kápolna. A pápai magánkápolna neve: Matild-kápolna, újabban Redemptoris Mater kápolnának hívjuk, az Apostoli Palota II. loggiáján található. Ennek a kérdésnek alaposabb vizsgálatára vissza kell majd térnünk. Előjáróban jegyezzük meg, hogy a Szixtus-kápolna volt a helyszíne annak a szentmisének, amelynek keretén belül a Rómába érkezett Mindszenty bíboros első koncelebráló volt a szinódusi atyák közül, VI. Pál pápa oldalán, lásd szeptember 30. Az október 23-án este Bécsbe távozó bíboros hercegprímást búcsúztató szentmise helyszíne a pápai magánkápolna, ez idő szerint a Matild-kápolna. Lásd még: NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975)*, in: *Magyar Sion. Új folyam, I. / XLIII.* (2007/1) 64–98. Itt: 95. 182. j.

⁸ Ez a Memorandum, amelyet Mészáros István közlése óta Pro Memoriának is neveznek, nem azonos az 1971. október 19-én kelt Pro Memoriával, amely latin nyelvű tisztázott példány. A tévesen 1971. november 24-re keltezett magyar nyelvű tervezetre lásd MÉSZÁROS I., *Pro Memoria. Az Apostoli Szentcsisz és a magyar kommunista rendszer kapcsolatairól. Mindszenty bíboros az Ostpolitikról. Helyzetértékelés 1971 őszén*, in: *Távlatok*, 23–24 (1995/3–4) 404–411; újraközl: Uő, *Mindszenty és az „Ostpolitik”*, Budapest 2001. 135–144; továbbá ADRIÁNYI, 2003. 93–99; Uő, 2004. 125–134. Erre a Memorandumra utal KAHLER Frigyes, *Tempora mutantur... avagy gondolatok a Vatikán új keleti politikájáról (Ostpolitik)*, Mindszenty bíboros igazságáról és engedelmségéről, in: *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90. esztergomi székhelyének 60. halálának 30. évfordulóján*, szerk. KAHLER, Budapest 2005. 91–125, itt: 163. 162. j. (Kahler nem említi a Távlatokban közölt szöveget, lásd alább.)

Mészáros István a Memorandum dátumaként 1971. november 24-ét adja meg, a szerzőséget Mindszentynek tulajdonítja, lelőhelyét a Távlatokban az MA 58. sz. dossziéjában adja meg, és láthatóan ismeri az ezt kísérő Zágon-levelet. A Mindszenty Archivum „Varia” felíratú dossziéjában szintén megvan mind a Zágon-levél, mind a Memorandum szövege. 1971. november 24. a Zágon-levél dátuma, és a Memorandum, mint írja, az általa írt változat, amelyet átnézésre, kijavításra szán, ezt követően – e levelében – Zágon visszakéri, hogy fordításáról gondoskodhasson. Eszerint tehát – Mindszenty felkérésére – Zágon elkészít egy tervezetet, amelyet megküld Mindszentynek Bécsbe, de nincs nyoma annak, mi történt vele utólag: készült-e javított, fordított és tisztázott változat, és elküldték-e a Vatikáni Államtitkársághoz, illetve megérkezett-e oda.

1971. Advent – Lelkipásztori körlevél a nyugati magyarsághoz.

MIB 239: Hird 188–191.

MIB 254. Bgy 7.

Közölve: E 487-ben csak az inkriminált mondat: „Hittel, Istenbe vetett reménnyel léptük át a börtön küszöbét és az ideiglenes, de életírtó országhatárt.” A körlevél kinyomtatva szétküldésre és a magyar szentmiséken felolvasásra került.

Nyomatásban megjelent még: Hird, 188–191; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 119–121. (magyar).

NB. Ez a lelkipásztori körlevél nagy politikai vihart váltott ki Ausztriában, a vasfüggöny elítélésének eltérő értelmezése miatt, mintha Mindszenty nem fogadná el a trianoni határokat. Emiatt VI. Pál pápa cenzúrát vezet be vele szemben, vö. dec. 14. – A kérdés tisztázása fontos, hogy tisztázzuk a vendégbarátság megsértésének vádjá alól (így a burgenlandi Landeshauptmann a bécsi parlamentben).

1971. dec. 14. – VI. Pál Mindszentyhez, „Gaudemus sane, quod nunc, in novo domicilio convenienter collocatus”, latin.

MA Priv. Lev. 1. 1971. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), ford. németre.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 160–161 (latin); Uő, 2004. 229–230 (latin); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 176–177. (latin), 177–178. (német ford.), 122–123. (magyar).

Adriányi azt írja: „Iratát 1971. november 24-én hozta latin nyelven a bíboros államtitkár és a ‘Consilium pro Ecclesiae Publicis Negotiis’ bíboros tagjai tudomására.” ADRIÁNYI, 2004. 125. Ez azonban nem befejezett tény, hanem, mint Mészáros István is írja a *Távlatok*ban (405), Zágon javaslata. Adriányi a 125. oldal 118. sz. jegyzetében további megfigyeléseket tartogat: „A Mindszenty-Alapítvány Levéltára Budapest. Mindszenty iratkatalógus és bibliográfia. Budapest 1995.” irodalom megadásánál nem ad oldalszámot és hivatkozik Mészáros I., 2001-re, ahol viszont Mészáros nem ad meg Bgy gyűjtőt. Az Adriányi által itt megadott Bgy 58. a Mészáros István által a *Távlatok*ban, 1995-ben közzétett dosszié adata. Kérdés tehát, hogy Adriányi milyen régi feljegyzéseire támaszkodott, amikor ezt a jegyzetet írta. Lásd még: ADRIÁNYI, 2003. 93. és 267. j. – Ebben a német nyelvű változatban az iratgyűjtő számát helyesen adja meg: 58, de tévesen hozza az évszámot: 1972. (Helyesen: 1971.)

Mészáros I., 2001. a szöveggéközlés bevezetőjében a Memorandumot 1971 tavaszára datálja, mintha azt még az amerikai nagykövetségen készítette volna el: „1971 tavaszán készült Mindszenty bíboros alábbi helyzetértékelése »Az apostoli Szentsek és a magyar kommunista rendszer kapcsolatairól« címmel, amelyet eljuttatott a Vatikánba, atyai-testvéri jó tanácsként, segítő információként, felvilágosításképpen.” I. m., 135.

Lásd még: SOMORJAI, *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memória-ja*, in: *Távlatok*, 76 (2007/2) 226–231. Mészáros István megjegyzéseit lásd e közlés végén, 231–232. Itt jegyezzük meg, hogy Mészáros István észrevételeiből a legfontosabb információ számunkra az volt, hogy ő annak ellenére is ragaszkodik ahhoz, hogy Mindszenty bíboros „saját gondolatmenetének”, „saját véleményének”, „saját egyéni véleményét pontosan kifejező dokumentumnak” tekintse e szöveget, hogy a forrás mást jelez; továbbá számára „mellékes”, hogy Mindszenty ezt végül is nem küldte el Rómába. Mészáros István továbbá állítja, de nem bizonyítja, hogy Mindszenty ezt a szöveget „kétségtelenül átolvaszt” volna.

Egyik kritikus bekezdését fordította: ADRIÁNYI, 2003. 102. (német); Uó, 2004. 136–137. (magyar). E bekezdés Adriányi fordításában így hangzik: „Mivel valóban súlyos károktól lehet tartani, amelyek nemzedek katolikus egyházát mintegy politikailag magyarázott szavaid következtében érhetik, esdekelve kérünk téged, hogy mielőtt egy beszédet mondasz a nyilvánosság előtt, vagy valamit nyilatkozol, vagy kommentálsz, a szöveget előbb az Apostoli Széknek mutasd be és döntését fogadd el. Az Apostoli Szék gondoskodik róla, hogy a döntésről hamar értesülsz.”

1971. dec. 16. – Mindszenty VI. Pálhoz, latin, karácsonyi jókívánságok, megköszöni a január 1-i béke világnapi üzenet szövegének megküldését.

MA Priv. Lev. 1. 1971. latin fogalmazvány.

1971. dátum nélkül – Rev. Vecsey József olasz nyelvű pro memoria tervezete, bíborosi illetményről, egy titkár és két titkárnő fizetéséről.

MA Priv. Lev. 2.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 179. (olasz), 125–126. (magyar).

1971. dátum nélkül – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 110. Bgy 45: „Bécs; másfél gépírással oldal, fogalmazvány VI. Pál pápának. Újra kéri, mint 1969. november 22-én is tette: »a nagyszámú külföldi katolikus magyarság számára püspököt kinevezni kegyeskedjék.«” – Lásd még MÉSZÁROS I., 1997. 61. 303. sz.

1971. dec. 31. – Mindszenty Vilott bíboros államtitkárhoz, latin, felsorolja sérelmeit és lemond a bíborosi illetményről (ún. *piatto*): „Liceat mihi praesentibus litteris Eminentiae Tuae communicare me cuilibet praestationi materiali mihi a parte Sanctae Sedis promissae renuntiare.”

MA Priv. Lev. 1. 1971 latin fogalmazvány; MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fogalmazvány.

MIB 111. Bgy 42: „Bécs; egy gépírással oldal, másolat, latin. A bíboros-államtitkárnak, Vatikán. Az emlékiratok kiadásának problémáiról, a Szentszék hozzá küldött megbízottjáról; kéri az 1971-i budapesti követségi tárgyalások feltételeinek megtartását.” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 62. 310. sz.

MIB 354. Priv. Lev. 2: „Mindszenty bíboros nem fogadja el az anyagi támogatást. 1. Az elmúlt nyáron a Szentszék küldötte az amerikai követségen önként kijelentette, hogy eltartással és a nyomdai kiadással kapcsolatban támogatást kapok. Megjegyzem, ezt én nem kértem, önkéntes felajánlás volt. 2. A bíborost az ezzel kapcsolatos huzavona szomorúsággal töltötte el. 3. A bécsi nuncius közölte, hogy egy megoldás van készülöben, amely azonban az előzetes megbeszéléstől teljesen távol van.”

NB. Mindszenty, miután megfogalmazza sérelmeit, ellenintézkedést tesz, mintegy szankciót alkalmaz: lemond a neki járó bíborosi illetményről. Ennek pontos tisztázása fontos, hiszen arról van szó, hogy visszautasítja azt a járandóságot a pápától, amely jogos, amelyre szüksége van, amint az ő és környezete előző leveleiből is kitűnik, ám a cenzúrára és más indokokra való hivatkozással most visszautasítja azt.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 180–181. (latin), 124. (magyar).

1972

1972. jan. 1. – Villot bíboros államtitkár Mindszentyhez, „Egregium plane solacium percepit Beatissimus Pater”, latin.

MA Priv. Lev. 2. latin.

1972. jan. 8. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Audiens rumore tractationis Romae inter Ecclesiam et regimen Hungariae”, latin. Információt kér a tárgyalásokról, különös tekintettel korábbi egyházmegyéjére, Veszprémre.

MA Priv. Lev. 1. 1972.

MIB 355. Priv. Lev. 1. „Féloldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. Amelyben a magyar egyház helyzetéről írását ajánlja.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 181–182. (latin).

1972. jan. 20. – Mons. Zágón följegyzése.

MIB 355. Priv. Lev. 3: „Egy gépírásos oldal, magyar nyelvű. Feltételezhetően Zágón József kihallgatásának összefoglalója, VI. Pál pápánál. A Szentatya kijelenti, hogy levelével nem akarta Mindszenty bíborost érzékenyen érinteni. Kifejezetten közölte a Szentatya, hogy intézkedése nem jelent semmi megalkuvást a kommunizmussal.”

1972. jan. 25. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Sanctitatis Tuae epistolam de die 14. Decembris 1971 debito cum honore filiali, verumtamen magno cum dolore accepit”, adventi lelkipásztori körleveléről, amelyet a külföldi magyarsághoz intézett. Mons. Zágón visszaküldte, nem kézbesítette VI. Pálnak. E levél egyes bekezdései visszaköszönnek a hosszabb március 10-i levélben.

MA Priv. Lev. 1 (1972), latin.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 182–184. (latin), 253–255. (fakszimile), 126–128. (magyar).

1972. jan. 31. – Mons. Zágón magyar nyelvű levele Rev. Vecseyhez, nem adhatja át a Szentatyának a levelet, hangvétele miatt.

MA Priv. Lev. 2. magyar.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 129. (magyar), 256. (faksimile).

1972. febr. 5. – Mons. Zágónnal folytatott megbeszélés.

MIB 355. Priv. Lev. 3: „Bécs; egy gépírásos oldal, feljegyzés. Dr. Zágón József megbeszélése Mindszenty bíborossal, hogy az emlékirataival kapcsolatban az önéletrajzot a bíboros kiadhatja. A Vatikán nem óhajtja ezt a kéziratot kiadni.”

1972. márc. 10. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Delegatus personalis Sanctitatis Tuae, R. mus D. Josephus Zagon, in his diebus me certiore fecit Beatissimum Patrem mihi revocationem censurae Romanae petenti non potuisse satisfacere”, latin.

MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fogalmazvány.

MIB 355. Priv. Lev. 1. „4 oldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. Kéri, hogy a rávonatkozó cenzúrát oldja föl.”

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 162–165. (latin), 102–106. (német); Uó, 2004. 231–234. (latin), 137–142. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 185–188. (latin), 130–133. (magyar).

1972. ápr. 12. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 113. Bgy 44: „Bécs; egy gépírásos oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. Megköszöni 80. születésnapjára küldött jókívánságait és áldását.” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 66. 332. sz. [ápr. 2-ra teszi a dátumot, alighanem elütési hiba.]

1972. ápr. 18. – VI. Pál Mindszentyhez, „Allata est ad Nos epistula, abs te die 10 mensis Martii hoc anno data”, latin.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 166–167. (latin), 106–107. (német); Uó, 2004. 235–236. (latin), 142–143. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 188–189. (latin), 133–134. (magyar).

1972. jún. 20. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 115. Bgy 44: „Bécs; egy gépírásos oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. [Latin idézet]” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 68. 347. sz. latin idézet fordításban: „Szentséged megkoronázása évfordulójának ünnepe a legjobb alkalmat nyújtja, hogy kinyilvánítsam fiúi tiszteletemet a Szentatyá, Krisztus helytartója előtt...”

1972. jún. 29. – Mindszenty Villot bíboros államtitkárhoz, kézíratos tervezet a bíborosi illetménnyel kapcsolatban, latin.

MIB 355. Priv. Lev. 2. A nehezen olvasható kézírás dátumát június 29-nek olvassa, majd: „Egyoldalas latin nyelvű levél a[(z) bíboros] államtitkárnak. Mindszenty bíboros megismétli, hogy az anyagi támogatás ügyében leadott aláírása csak azt jelenti, hogy tudomásul vette a pénz elhelyezését.”

1972. júl. 18. – Mindszenty VI. Pálhoz. Kéri közbenjárását Rev. Tabódy István szabadon bocsátása ügyében.

MIB 116. Bgy 33. Hosszú latin idézetet közöl. – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 68. 350. sz. fordításban hozza.

1972. szept. 6. – Villot bíboros államtitkár Mindszentyhez, megköszöni a római bíboros vikárius halála miatti kondoleáló levelet, latin.

MA Priv. Lev. 2. latin.

1972. szept. 25. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 118. Bgy 42: „Bécs; 2 gépírással, eredeti, latin. VI. Pál pápának. Tájékoztatta a Szovjetunió által irányított békemozgalmakról, felhívja a figyelmet káros tevékenységükre. [Latin idézet]” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 71. 368. sz. fordításban hozza ugyanazt a szöveget: „Megtörténik ugyanis, hogy papok és világiak – akik nincsenek figyelmeztetve és tájékoztatva – együttműködnek a kommunista vagy rejtett kommunista propagandával. Veszélyes ez, mert így az egyházba is behatol, s ennek romboló hatásai felmérhetetlenek.”

1972. okt. 5. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Abhinc, cum patriam infelicem meam... dereliqui... annus completus transivit”, latin, a külföldi magyarok lelkipásztori ellátásáról.

MA Priv. Lev. 1 (1972) latin, magyar fogalmazvány; MA Priv. Lev. 10. kézíratos fogalmazvány.

MIB 118. Bgy 54: „Bécs; egy gépírással, fogalmazvány, latin, VI. Pál pápának. Beszámoló a külföldi magyarság pasztorációjáról. Kéri, hogy – Bécs és New York székhellyel – nevezzen ki magyar segédpüspököket.” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 72. 371. sz.

MIB 355. Bgy Priv. Lev. 1. „Mindszenty bíboros vázolja a külföldön élő katolikus magyarok helyzetét, és lelkipásztori megfontolásból két segédpüspököt kér.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 190–193. (latin), 139–141. (magyar).

[1972. okt. 10. – Nagysikerű látogatásai, nyilatkozatai után (Rossi) bécsi nuncius közli vele, hogy Róma 1971 nyarán garanciát adott az ő nevében a magyar kormánynak, miszerint semmi olyat nem tesz vagy mond, ami a magyar kommunista rendszert „ingerelhetné”.]

E 489 nyomán közli LIPTHAY, 1995. 184. Mivel Mindszenty érvelésében visszatér, fontosnak tűnt fölvenni e kronológiába. Lipthay tévesen Cheli bécsi nunciusról ír.

1972. okt. 20. – Benelli szubsztitutus latin nyelvű levele, megküldi egy New Jersey-i adományozó misestipendiumait.

MA Priv. Lev. 2. latin.

1972. okt. 22. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 119–120. Bgy 213. – Javított változatát hozza: MÉSZÁROS I., 1997. 73. 377. sz.: „Bécs; másfél kézírásos oldal, magyarul, másfél gépírásos oldal, latinul, fogalmazvány, VI. Pál pápának. Szeptember 17-én részt vett Mariazellben az ausztriai magyar katolikusok zárándoklatán. Erre a jugoszláviai Bácskából is jöttek magyarok: 250 hívó, 5 pap. Ők panaszolták a jugoszláviai magyar katolikusok nehéz helyzetét. A szabadkai egyházmegye 10 plébániája horvát, 45 plébánia magyar, 57 plébánia pedig vegyes anyanyelvű, de többségében magyar. Szabadka város nagyjából magyar. Ennek ellenére a liturgiában nem érvényesül kellőképpen a magyar nyelv; a papképzésben csakis a horvát nyelvet használják, a magyar anyanyelvű papjelöltek sem beszélhetnek magyarul. Elképzelhető lenne egy magyar segédpüspök. »A panaszt Szentséged atyai szívébe ajánlom. Kötelességem, hiszen 1918 óta hat szomszéd ország nyomja és irtja a magyarságot, amelynek sehol egyetlen szerv nem kel oltalmára.«”

1972. okt. 26. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 120. Bgy 90: „Bécs; fél kézírásos oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. Mellékeli az Egyesült Államok elnökének írt levelét, amelyben kéri, hogy a magyar Szent Koronát vigyék a Vatikánba.” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 73. 379. sz.

1972. nov. 5. – Mindszenty Benelli szubsztitutushoz, latin, megköszöni a misestipendiumokat, lásd okt. 20.

MA Priv. Lev. 2. latin.

1972. nov. 7–10. – Mons. Csörtő Sándor pápai meghatalmazott látogatása.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 108–112. (német); Uő, 2004. 146–153. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 193–197. (olasz), 142–146. (magyar).

1972. nov. 9. – Mindszenty levéltervezete.

MIB 355–356. Priv. Lev. 3: „Többoldalas kézirat, valószínűleg Rómába. A bíboros felsorolja 7 pontban sérelmeit: 1. A feltételekről a Vatikán kiküldötté nem szólt neki semmit. 2. Valószínűleg azért, mert attól tartottak, hogy a feltétel tudatában nem akarja Magyarországot elhagyni. 3. Mindszenty fájlalja, hogy az 1971. december 14-i levélnek az egyház ellenségeitől irányított sajtótámadás szolgált alapul, és az ő meghallgatása nélkül ítélték. 4. A bíboros fájlalja, hogy a levelet rideg és megalázó körülmények között juttatták el hozzá. Később enyhülést fedezett fel az üzenetekből és a levelekből. 5. A Vatikán kiküldöttének őszintén meg kellett volna mondani a feltételeket. 6. A Szentatya szándékait a régi tisztelettel fogadja. Nem ért egyet az előtte nem ismertetett és titokban tartott meg egyezési pontokkal. 7. Ezekre való tekintettel kéri az 1971. december 14-i levélben elrendelt cenzúra törlését.”

Közzétette: fénymásolatban MÉSZÁROS T., 1997. 220. Átgépelve: i. m., 215–217; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 146–147. (magyar).

1972. dec. 30. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Si non sint falsi rumores, Sanctitas Tua in Chechoslovacchia (sic!)...”, latin. A szlovákiai egyházmegyek rendezéséről.

MA Priv. Lev. 1. (1972) latin.

MIB 123. Bgy 44: „Bécs; egy kézírásos oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. Csehszlovákia számára – tudomása szerint – püspököket készülni kinevezni a Szentatya. A szlovákiai területekkel kapcsolatban kéri, [latin idézet]” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 77–78. 405. sz., amely a latin idézet fordítását hozza: „hogyan e kinevezés során a magyar hívek érdekeire figyelemmel lenni és számukra a magyar nemzetiségű alkalmas papok közül jó főpásztorokat választani kegyeskedjék.”

MIB 356. Bgy Priv. Lev. 3: „Bécs; egy gépírásos oldal, magyar nyelvű. Levél Zágón Józsefnek, 1. Szlovákiában a 6-700 ezer magyar nyelvű katolikus hívőnek okvetlenül kell magyar nyelvű püspök. 2. A külföldi magyar lelképásztori problémák megoldásának mielőbbi lebonyolítását [megoldását] kéri. Ugyanezt a levelet elküldte latin nyelven VI. Pál pápához is.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 198. (latin).

1972. dec. 30. – Mindszenty Mons. Zágón Józsefhez.

MIB 124. Bgy 58; Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 78. 406. sz.

„Kéri, hogy vesse latba befolyását a szlovákiai püspöki kinevezéseknél. »A betöltésre kerülő püspökségek közt több olyan van, melyek területén egy tömbben sok magyar él«, ezért kívánatos, hogy a Szentszék ezt figyelembe vegye magyar nemzetiségű főpásztorok kinevezésével. Segítséget kér egyes nyugati magyar lelkészek ügyében is. A felettük való joghatóság a helyi ordináriusokat illeti, akik »nem ismerik, de nem is

ismerhetik a mi sajátos körülményeinket, melyeket gyakran még a kommunisták ágensei is összekuszálnak».”

1973

1973. jan. 23. – Mindszenty Mons. Zágon Józsefhez.

MIB 124. Bgy 38; lásd még: MÉSZÁROS, I., 1997. 78. 407. sz.

„A nyugati emigráció számára kért két segédpüspökről. »Nem gondoltam arra, hogy a jelenlegi jogi berendezés megváltoztatását kérem. De ami a litvánoknak jutott ugyanebben a helyzetben, azt kérnök mi is. De mi két segédpüspökre gondoltunk. Az Ó- és Újvilág teljesen különbözik. Az Újvilág nem akar a tönkrement, öreg Európától függni. Társadalmi berendezkedésünk is egészen más, benne a magyar hívek élete is.»

1973. jan. 31. – Mindszenty Benelli szubsztitutusához, olasz nyelvű (+ tervezet olasz nyelven). Megköszöni a pápaság VI. évi értelmét. Kéri, hogy az *Annuario Pontifici*óban változtassák a „fuori sede” megjegyzést „impedito”-ra.

MA Priv. Lev. 2. olasz fogalmazvány.

MIB 357. Priv. Lev. 2. „Egy oldalas olasz nyelvű levél Benelli államtitkársági titkárnak [szubsztitutusnak]. Az *Annuario Pontifici*óban a 'fuori sede' helyett 'impedito' a helyes. Ezzel kapcsolatban a bíboros kijelenti, hogy levélben kérte a Szentatyát, de attól tart, hogy kérését nem továbbították.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 199. (olasz).

1973. febr. 5. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Etsi ex rebus nuperrime factis concludere potuerim”, „questionem distributionis dioecesium Slovachiae (Hungariae Superioris) ex ordine tractandorum auferre dignetur”, latin.

MA Priv. Lev. 10. kéziratos fogalmazvány.

MIB 357. 1. „Mindszenty bíboros külföldön tartózkodásának egyik jelentős okát [célját] abban látja, hogy külföldi magyarok lelki gondozásáról gondoskodjék.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 200–201. (latin).

1973. febr. 8. – Villot bíboros államtitkár válasza Mindszentynek, tájékoztatás Tabódy István (valamint Katona István, Rózsa Elemér és Regőczy István) szabadulásáról).

Bgy 33-ra hivatkozik: MÉSZÁROS I., 1997. 79. 414. sz.

1973. febr. 24. – Villot bíboros államtitkár Mindszentyhez, „Quaestiones, quas Eminentia Tua Reverendissima Beatissimo Patri admovent litteris datis die 5 Octobris anni elapsi”, latin.

MA Priv. Lev. 2.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 201–203. (latin).

1973. márc. 25. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 129. Bgy 90. „Bécs, egy gépírásos oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. A Szent Korona ügyében. [latin idézet].” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 82. 428. sz., mely hozza a latin rész fordítását: „A magyar marxisták, a Szovjetunió vazallusai azért akarják visszakérni a szent koronát, hogy népünk lelkét meglágyítsák, és terrorral megszerzett és megszilárdított saját uralmukat így is erősíthessék. Azonfelül a szent korona, ha az ateisták visszakapják, nagy veszélybe kerül. Egyedül csak mi, magyarok tudjuk, hogy a kommunisták már 1919-ben Magyarország szent koronáját holland kereskedőknek el akarták adni.”

1973. aug. 30. – VI. Pál König bíboroshoz, chirográf, megköszöni Mindszenty emlékiratai kéziratának megküldését és kifejezi kétségeit a közzététel aktualitását illetően.

MA Priv. Lev. 1. (1973) olasz.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 204–205. (olasz), 257–259. (fakszimile).

1973. szept. 1. – Villot bíboros államtitkár König bíboroshoz, olasz nyelvű. Megköszöni Mindszenty bíboros emlékiratainak megküldését.

MA Priv. Lev. 2.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 205–206. (olasz).

1973. szept. 15. – Mindszenty König bíboroshoz, emlékirataival kapcsolatban.

MIB 357. Priv. Lev. 3. „Bécs, 2 gépírásos oldal, német nyelvű. Felvilágosító levél König bíboroshoz, amelyben a pápa aggodalmára utal, ha megjelenik az emlékirat.”

1973. okt. 7. – Mindszenty König bíboros közvetítését kéri emlékiratai ügyében.

MIB 357. Priv. Lev. 3. „Bécs, 4 gépírásos oldal, német nyelvű. König bíboros közvetítését kéri, közölje a Szentatyával, hogy emlékirata hamarosan megjelenik. A kiadásra számos személyiség kéri fel. A Szentatya aggodalmára vonatkozóan megjegyzi: 1. A kommunizmus támadása és a személyét ért rágalom nem lepi meg. 2. Megjegyzi, hogy ha a könyv kiadása esetén a kommunisták bosszút akarnak állni: a. az egyház helyzete jelen pillanatban rosszabb nem lehet; b. a rafinált egyházüldözést semmi nem akadályozhatja meg. 3. »Nekem senki nem tiltotta meg, hogy

az *Emlékirataimat* kiadjam. Kiutazásommal kapcsolatban az egyik biztatás az volt, hogy külföldön az *Emlékirataimat* kiadhatom.«” Vö. E 493–494.

1973. okt. 7. – Mindszenty Villot bíboros államtitkárhoz.

MIB 136. Bgy 61/a. „Bécs, 2 gépírásos oldal, fogalmazvány, német. A bíboros-államtitkárnak, Vatikán. Tájékoztatás emlékiratairól, külföldi útjairól, a magyarországi egyházi-vallási helyzetről.”

1973. nov. 1. – VI. Pál Mindszentyhez, chirográf, „*Noi le scriviamo davanti a Cristo Crocifisso*”, olasz.⁹

MA Priv. Lev. 1. (1973) olasz, chirográf; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), olasz, chirográf, fordítás magyarra, németre.

MIB 318. „Levél VI. Pál pápától: felszólítja Mindszenty bíborost, hogy mondjon le esztergomi érseki tiszteréről. Idézi: E 494[–495]-t.”

Közzétette: az első oldalt fénymásolatban MÉSZÁROS T., 2000. 139 (olasz), teljes szöveg fordítását UÓ, 2000. 140–141; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 206–207. (olasz), 28–29. (magyar), 260–262. (faksimile); Giovanni BARBERINI, *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. (La Santa Sede e politica nel novecento, 6.), Bologna 2007. 194d–f (faksimile).

1973. nov. 15. – Mindszenty VI. Pálhoz, „*Gravissime commotus*” kezdettel, latin.

Fénymásolata a szerző birtokában.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 208. (latin), 31. (latin, faksimile), 30. (magyar).

1973. nov. 21. – Mindszenty VI. Pálhoz, „*Humillime peto Sanctitatem Tuam has paginas sumptas de «Mémoires»*”, latin.

MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), fogalmazvány latinul, magyarul. Melléklet az *Emlékirataim* következő fejezeteiből: *A magyar Egyház kálváriája, Intézkedéseim és rádiószózatom*, továbbá *A békepapok visszatérnek*.

MIB 357. Priv. Lev. 60. „Egyoldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. Felhívja a pápa figyelmét a békepapok gyászos tevékenységére Magyarországon.” NB. Ez a második válasz VI. Pál pápa nov. 1-i chirográf levelére, amelyben lemondásra kéri föl.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 208–209. (latin), 30. (magyar), 52. (magyar tervezet, faksimile).

9 NB: Itt kezdődik az előző három fejezetben tárgyalt levelezés kronológiai sorrendje.

1973. dec. 8. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Litteris Beatissimi Patris die 1. novembris 1973 datis humillime et responsabilitatem quoque in me recipiens sequentia respondere velim”, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1973) latin; MA Priv. Lev. 60. fogalmazvány németül. Ezzel a dec. 8-án kelt harmadik válasszal MIB háromszor is foglalkozik:

MIB 141: Bgy 45. latin idézetet hoz belőle, elejét, végét. – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 485/b. sz., ahol hozza a latin idézeteket magyarul: „Szentséged kérésének, hogy az esztergomi érseki joghatóságot szentséged kezébe tegyem le, igen nagy fájdalomra, a következő okok miatt nem tudok eleget tenni... Ha Szentségedet ezen okok felsorolásával megbántottam, a legalázatosabban kérem bocsánatát.”

MIB 318: Idézi E 495-öt.

MIB 357–358: Bgy Priv. Lev. 1: „3 oldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. I. A Szentatya kérését, hogy az esztergomi jurisdiktiót a következő okok miatt nem tudná teljesíteni [sic!]: 1. Nem bízik a kommunisták ígéreteiben. 2. A tízéves vatikáni kapcsolat nem hozott pozitív eredményt az egyház életében, hanem erősítette a békepapok befolyását. 3. Ha lemondana, részes lenne abban, hogy a kiépült békepapi rendszer megerősödjön. A helyzetet jól ismerők tudják, hogy milyen nagy kárt okozott a békepapi mozgalom. II. Lemondása a magyar emigráció körében is súlyos károkat szenvedne [okozna]. Nem tudna gondoskodni a[z] másfél millió külföldön élő katolikus magyar lelki gondozásáról. III. Az emlékirataiban lefektetett tények, amelyek közlését a Szentatya sem kifogásolta, szavahihetlenné tennék.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 209–211. (latin), 263–265. (latin, faksimile), 32–34. (magyar).

Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 271. sz., 1966. nov. 14-én VI. Pál pápához írt leveléből idéz: A következő év márciusában 75 éves lesz. „Nem személyem miatt, de a magyar egyház és a magyar haza érdekében merülhet fel a kérdés: nem az szolgálná a közösség hasznát, ha az maradna továbbra is érsek és prímás, aki eddig volt?” – Bgy 61/a.

1973. dec. 18. – VI. Pál Mindszentyhez, „Perlegimus et coram Deo Nobiscum reputavimus... litteras quas, ad Nostras respondens Kalendis Novembris datas”, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1973) latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fordítás.

MIB 318–319: idézi E 495-öt.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 212–214. (latin), 266–270. (latin, faksimile a bíboros aláírásaival), 214–217. (német ford.), 35–37. (magyar).

1974

1974. jan. 6. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Haud exprimere possum quantopere commotus sum litteris Sanctitatis Tuae die 18 Decembris 1973 datis”, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1974) latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, német fordítás.

MIB 319: E 495 alapján jan. 7-re datálja. Idézi E 495-öt.

MIB 358: MA Priv. Lev. 1 alapján jan. 6-ra datálja: 1. „Mindszenty bíboros latin nyelvű levele VI. Pál pápának, amelyben a magyar katolikus egyház siralmas helyzetéről számol be.”

Közzétette: MÉSZÁROS T., 1997. 238–240; MÉSZÁROS T., 2000. 142–143; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 217–219. (latin), 271–272. (latin, faksimile), 37–39. (magyar).

Itt jeleztük, hogy az esztergomi érseki székről való lemondás volt a tét, ezt utasította el, sőt e levelében említette a bíborosi címről való lemondás gondolatát is.

1974. jan. 14. – VI. Pál Mindszentyhez, „Litterae, quas die VI huius mensis ianuarii ad Nosmet Ipsos perferendas curavisti”, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1974) latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, német fordítás.

Közzétette: ADRIÁNYI 2003. 168–171. (latin); Uő, 2004. 222–225. (latin); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 219–221. (latin), 39–41. (magyar).

1974. jan. 25. – Mons. Csertő Sándor pápai meghatalmazott följegyzése látogatásáról.

Közzétette: ADRIÁNYI 2003. 172–176 (olasz), 119–123 (német); Uő, 2004. 237–241 (olasz), 162–169. (magyar).

1974. jan. 30. – VI. Pál Mindszentyhez, „Cum illa magni momenti decreta iam iam evulganda sint”. Közzétéve február 5-én, megjelent február 6-án.

MA Priv. Lev. 1. (1974) latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fordítás.

MIB 319. [Bgy lelőhelyet nem ad meg.] Hosszú idézetet hoz, de nem abban a fordításban, amit a római *Katolikus Szemle* közölt.

NB. Ez az egyetlen pápai levél, amelyet publikáltak a világnyelveken, lásd kötetünk második fejezetét. Ennek oka az, hogy az eddigi levelezés, mint a Csertő-látogatáskor is kiderült, pápai titok alá esett.

1974. febr. 5. – Az esztergomi érseki szék megüresedetté nyilvánítása.

MIB 267. Bgy 62: „Feljegyzések – kéziratból gépiratba áttéve – az esztergomi székesegyházról »Február 5. Teljes számkivetés« címmel.”

MIB 320. Bgy 62: „A Szentszék nyilvánosságra hozta: a pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. [Idézi] E 495–496[–ot:] Kirakatperem 25. évfordulóján, 1974. február 5-én, szinte az egész keresztény világ megütközésére, nyilvánosságra hozták érseki székemből történt eltávolításomat.”

1974. febr. 6. – *L'Osservatore Romano*, címlapon. Az esztergomi érseki székesegyház megüresedettnek nyilvánítása, az új főpapi kinevezések.

Közzétette még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 26 (olasz, fakszimile).

1974. febr. 7. – Mindszenty nyilatkozata.

MIB 254: E 496–497. alapján értelmezi az eseményeket. – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 95. 497. sz.

MIB 320: E 496–497. alapján: „Mindszenty bíboros nyilatkozata. Nem mondott le esztergomi érseki székéről, s részletesen kifejtette ennek okait. »A döntés kizárólag a Szentszék határozata.«”

1974. február 7. után – Mindszenty VI. Pál pápához, német nyelvű választervezet (magyar fogalmazvány), nem küldte el.

MA Priv. Lev. 1. (1974) magyar; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), magyar, német; MA „Varia”.

Közzétette: lásd kötetünk harmadik fejezetét. SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 226. (német), 57. (magyar).

1974. dátum nélkül – Mindszenty VI. Pálhoz, latin, valamint magyar nyelvű választervezet(ek), nem küldte el.

MA Priv. Lev. 1. (1974) magyar, latin; más változatban: MA Priv. Lev. 60. sz. (Papstbriefe), magyar.

MIB 358. Priv. Lev. 1.

Közzétette: lásd kötetünk harmadik fejezetét; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 223–225. (latin), 273–276. (latin, fakszimile), 226. (német), 57. (magyar).

1974. febr. 8. – Az Apostoli Szentszék sajtóirodájának nyilatkozata.

MIB 320. [Bgy lelőhelyet nem ad meg]: „A Szentszék sajtóirodájának nyilatkozatából: »Mindszenty József bíboros tiszteletreméltó személyét méltán övezi mély megbecsülés és alázatos tisztelet az egyházban és a közvélemény tekintélyes részében. Ez megnehezíti azt, hogy kommentáljuk a bíboros titkársága által tegnap kibocsátott nyilatkozatot. Nem szeretnénk ugyanis semmi olyasmit mondani, amit bármi módon is úgy le-

hetne magyarázni, mint tapintatlanságot egy olyan kiváló főpásztor személye iránt, akinek megcsodált és rendíthetetlen szenvedésekkel átszótt tanúságtétele annyira él mindenki gondolatában és szívében.«”

1974. febr. 9. – Mons. Mester István följegyzése Villot bíboros államtitkárhoz.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 178–185. (olasz), 126–132. (német), Uó, 2004. 243–250. (olasz), 173–182. (magyar).

1974. márc. 22. – Mindszenty VI. Pálhoz, „Pro Litteris Sanctitatis Tuae die 18. Martii huius anni datis, in quibus Vicarius Christi occasione Sollemnitatis Sancti Joseph mei commorare dignatus est, gratias ago”, megköszöni a névnap-i jókívánságokat, latin.

MIB 358. Priv. Lev. 60. (latin fogalmazvány, német fordítás).

1974. márc. 4.? (74 03 04) – Mindszenty VI. Pálhoz, angol nyelvű, a prímási hivatalról.¹⁰ Magyar nyelvű kézírásos följegyzés: „*Primácia ügye, nem ment el*”, aláírt példány, címeres papíron.

MA Priv. Lev. 1.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 227–228. (angol), 277–278. (angol, fakszimile).

1974. tavasz – Feljegyzések.

MIB 267. Bgy 61/b: „12 gépírással oldal, kéziratról. »Időben változó helyzetek« címmel feljegyzések az esztergomi székesegyház kapcsolataiban.»

1974. júl. 6. – Mindszenty Mons. Zágon Józsefhez.

MIB 152–153. Bgy 58; Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 101. 531. sz. „A külföldi magyaroknak szánt püspökök kinevezési ügyéről, tekintettel az »instrukció és ellenőrzés nélküli« emigrációs pasztorációra. Fájó példája: Pittsburg[h]ben van olyan plébánia, ahol a magyar pap egyetlen misét sem mond számos magyar hívőjének. Az összes magyar hitbuzgalmi egyesületet fölsozlatta, mert magyarok. Nem plébániájáról származó magyarnak, aki gyermekét a templom magyar szent patrónusa miatt nála akarta kereszteltetni, a keresztelést megtagadta. A magyar hétvégi iskolát természetesen megszüntette.»

1974. szept. 24. – Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 156. Bgy 44: „Toronto; távirat VI. Pál pápának. »Ante mille annos indeque semper donum fidei largitum Dei misericordia inclytae

10 NB.: Itt végződik az előző három fejezetben tárgyalt levelek kronológiai sorrendje.

Hungaricae genti cum coterraneis in Canada conpatrique meo per dilecto archiepiscopo Philippo celebrantes tuae Sanctitati vitam longam eique dona copiosa exoptamus.«”

1975

1975. márc. 18. – VI. Pál Mindszentyhez, távirat névnap (Szent József ünnepe) alkalmából, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1975).

1975. márc. 31. – Mindszenty VI. Pálhoz, megköszöni a jókívánságokat, latin.

MA Priv. Lev. 1. (1975).

A kronológiai áttekintés tanulságai

Kronológiai áttekintésünk tanulságainak összefoglalására a következőkben teszünk kísérletet.

Első megjegyzésünk óvatosságra int: túl messzire vezető következtetéseket még nem vonhatunk le, az 1971–1975 közti periódus alapos vizsgálata ezután következhet. Mindenesetre néhány felismerésre szert tehettünk.

1. *Az első felismerés a forrásközlés esetlegessége.* Az egyik forrás az *Emlékirataim*, a másik forráscsoport a Mészáros Tibor mindkét napi jegyzeteiben, 1997-ben és 2000-ben Hetényi Varga Károly által közölt szövegek, a harmadik egység a Mészáros István által publikált Memorandum (Pro Memoria), a negyedik csoportba az Adriányi Gábor birtokába jutott iratok tartoznak.

Tanulságos tehát a továbbiakra nézve annak összefoglalása, mely dokumentumokat milyen dátummal közöltek először az elmúlt mintegy harminchárom évben.¹¹

Időrendben az első VI. Pál 1974. január 30-i levele, amely először a *L'Osservatore Romano* olasz nyelvű napi kiadásában jelent meg, majd annak mindegyik akkor létező nyelvi változatában, végül a hivatalos *Acta Apostolicae Sedis*ben is. Megtaláljuk még a *L'Attività della S. Sede* című évkönyvben, valamint a francia *Documentation Catholique* havilapban.

¹¹ Ebben az összefoglalásban nem hozzuk újra a megjelenés helyét, amely könnyen megtalálható a kronológia jegyzeteiben. Lásd a kötet végén a táblázatokat.

A második elterjedt és olvasott, vonatkozó publikáció Mindszenty könyve, az *Emlékirataim*, amely 1974-ben magyarul, 1974 októberétől németül, 1975 januárjától olaszul is olvasható volt. Az *Emlékirataim* a bíboros értelmezésében számos vonatkozó dokumentumrészletet közöl. Nevezetesen:

- 1971: Mons. Zágon június 25–26–27-én kelt följegyzésének bő részleteit;
 a június 28-án kelt Mindszenty-levél részletét;
 VI. Pál pápa szeptember 28-i köszöntésének részletét;
 a Matild-kápolna sekrestyében október 23-án elhangzott pápai szavakat idézi, de ezek hitelessége megvizsgálandó.
- 1973: Emlékiratai ügyében ez év nyarán-őszén írt levél bő részleteit (alighanem ez az, amit König bíboros által küldött október 7-én: E 493–494);
 VI. Pál pápa november 1-jén kelt chirográfjának bő részletét;
 Mindszenty VI. Pálhoz írt december 8-i levelének bő részletét;
 VI. Pál december 18-i „dekrétumának” lényegi mondatát.
- 1974: Mindszenty január 6-án (és nem 7-én: E 495) kelt levelének részletét, valamint február 6-i nyilatkozatának teljes szövegét.

Az *Emlékirataim* e közlései sokáig szinte kizárólagos forrásként szolgáltak e periódus eseményeire. Mintegy negyedszázadig kellett arra várni, hogy további publikációkat lehessen tanulmányozni. 1991-ben jelent meg az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság meg egyezésének szövege Mindszenty József kiutazását illetően, ez azóta visszaköszön Adriányi Gábor újabb publikációiban, és megtalálható a Balogh Margit–Gergely Jenő szerzőpáros által közreadott szöveggyűjteményben is.

Újabb lépés a Zágon József-féle Pro Memoria teljes szövegének közlése, amelyet 1971. június 25–26–27-én készített az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetségén, s amely a bíboros kiutazásának feltételeit rögzítette. Ez először Adriányi 1995. évi publikációjában jelent meg, majd Mészáros Tibor napi jegyzeteiben, illetve Adriányi újabb két monográfiájában (előbb németül, majd magyarul).

A Mindszentynek tulajdonított és 1971. november 24-re datált Memorandum-tervezet megjelenése Mészáros István nevéhez fűződik,

először 1995-ben, a *Távlatokban*, majd 2001-ben, monográfiájában; ezt hozza újra Adriányi is.

Az 1972. novemberi Csertő-misszió anyagáról előbb Mindszenty november 9-én kelt följegyzése, levéltervezete állt a kutatók rendelkezésére Mészáros Tibor napi jegyzeteinek első, 1997. évi kiadásában, majd ezt hozza Adriányi két monográfiája. A Csertő-misszió följegyzésének (jegyzőkönyvének) magyar fordítását Adriányi két monográfiája tartalmazza.

Szintén Mészáros Tibor 1997-es kiadásához fűződik Mindszenty 1974. január 6-án (és nem január 7-én) kelt levelének közlése, amelynek átadása Mészáros Tibor római missziójának célja volt, itt találjuk e római út részletes leírását is. Ezt közölte újra Mészáros Tibor napi jegyzeteiben, majd ezt használta Adriányi két monográfiája.

VI. Pál pápa chirográf, 1973. november 1-jén kelt levelét teljes egészében Mészáros Tibor közölte napi jegyzeteiben, 2000-ben.

Mindszentynek VI. Pálhoz írt, 1972. március 10-én kelt, részletes indoklását, amelyben kéri a cenzúra kötelezettsége alóli fölmentését, Adriányi közölte két monográfiájában csakúgy, mint VI. Pál ugyanezen év április 18-án kelt válaszát, amelyben a cenzorokat konzultorokkal helyettesíti, és gyakorlatilag nem alkalmazza.

VI. Pál 1974. január 14-i levelét, amelyben magára veszi a felelősséget az esztergomi érseki szék megüresedésének kihirdetéseért, Adriányi jelentette meg latin nyelven.¹² Mons. Csertő Sándor 1974. január 25-i jelentését Adriányi két monográfiája közli, fordítást is nyújtva. Ugyanígy Mons. Mester István 1974. február 9-én kelt följegyzésének szövegét.

Mindszentynek a lemondásra felkérő pápai chirográfra adott három válaszát kötetünk második fejezetében közzeltük.¹³ Ugyanígy VI. Pál 1973. december 18-án kelt levelét, amelyet az *Emlékirataim* publikálása óta, de mindkét magas fél levelezésében is mint a letétel dekretumát rögzítette a szakirodalom.

Úgy tűnik, hogy a szakirodalmi bizonytalanságok a tárgyalt dokumentumok közlésének esetlegességéből is adódnak, lévén hogy hosszú időn át az *Emlékirataim* szerzője szabta meg e periódusról alkotott képünket. Részletes elemzésre vár tehát ez az időszak, különös tekintettel az eddig ki nem adott levelekre.

12 Fordítását lásd SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 39–41. (magyar).

13 Lásd még november 15-i rövid levél: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 208. (latin), 31. (latin, fakszimile), 30. (magyar); november 21-i rövid levél: *uo.*, 208–209. (latin), 30. (magyar), 52. (magyar tervezet, fakszimile); december 8-i hosszú levél: *uo.*, 209–211. (latin), 263–265. (latin, fakszimile), 32–34. (magyar).

Éppen ezért a forrásközlések hiányosságai hívják fel a figyelmet arra, hogy – érzékelvén az esztergomi érseki szék megüresedésének dátuma körüli bizonytalanságot – közzé kell tenni a fénymásolatban birtokunkba került levelezés anyagát, mind az eredeti olasz és latin nyelven, mind magyar fordításban, az 1973. november 1. és 1974 márciusa közötti periódusra.

Mivel a fénymásolatok a Mindszenty Archívumban őrzött anyag-ról készültek, szükségszerű volt az ott őrzött további levelek és egyéb dokumentumok tételes felsorolása az Archívum jegyzéke alapján, részben annak rövid ismertetésére támaszkodva. A forrásközlés folytatására bizonyára szükség van, egészen addig, amíg el nem jutunk a Mindszenty Okmánytár egy újabb, eljövendő kötetének publikálásáig, az általunk vizsgált 1971–1975. évi periódusra.¹⁴

2. *A második felismerés a Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia (MIB) nehezen kezelhető és hiányos mivolta.* Ez a jegyzék kéziratos, csak néhány fénymásolt példányban forog a témával foglalkozó és a Mindszenty Archívumba bejáratos kutatók kezében. Az a tény, hogy az általunk vizsgált periódusra szétszórta, több fejezetben és alfejezetben található meg az irodalom, arra utal, hogy a jegyzék folyamatosan készülhetett, és az iratanyag feldolgozását kísérte. Számos dokumentum hiányzik ebből a jegyzékből, bár az általunk fénymásolatban őrzött dossziékban megtalálhatók. Ezért a jegyzék alapos felülvizsgálata – és publikálása a megfelelő időpontban – nagyban elősegítené a kutatást.

A következő, általunk ismert és használt dokumentumokat nem találtuk meg a MIB-ben:

- 1971. júl. 10. – VI. Pál Mindszentyhez (közölte Adriányi);
 júl. 13. – Villot Mindszentyhez;
 dec. 14. – VI. Pál Mindszentyhez (részben közölte Adriányi);
 dec. 16. – Mindszenty VI. Pálhoz;
 dátum nélkül – Vecsey tervezete.
- 1972. jan. 1. – Villot Mindszentyhez;
 jan. 25. – Mindszenty VI. Pálhoz, amelyet Zágon nem kézbesített, hanem visszaküldött;
 jan. 31. – Zágon levele Vecseyhez, amelyben kifejti szempontjait;
 ápr. 18. – VI. Pál Mindszentyhez, „Allata est ad nos...”;
 szept. 6. – Villot Mindszentyhez, kondoleáló levélért köszönet;

¹⁴ *Mindszenty Okmánytár, I–III. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek, s. a. r., az összekötő szöveget írta VECSEY József, München 1957; németül: Mindszenty-Dokumentation, I–III., Bearb. und übersetzt von Josef VECSEY und Johann SCHWENDENMANN, Sankt Pölten 1956. 1957. 1959.*

- okt. 20. – Benelli Mindszentyhez, misestipendium ügyben;
nov. 5. – Mindszenty Benellihez, lásd okt. 20.
1973. febr. 24. – Villot Mindszentyhez a külföldi magyarság pasztorációját illetően;
aug. 30. – VI. Pál Könighez, az emlékiratok közzététele körüli kétségei;
szept. 1. – Villot Könighez, az emlékiratok ügyében.
1974. jan. 14. – VI. Pál Mindszentyhez, fölmentése ügyében
(közölte Adriányi, fordította Somorjai – lásd kötetünk második fejezetét);
febr. 7. – Mindszenty VI. Pálhoz, német, magyar választervezet, nem küldte el (lásd kötetünk harmadik fejezetét);
dátum nélkül, Mindszenty VI. Pálhoz, latin, magyar választervezet, nem küldte el (lásd kötetünk harmadik fejezetét).
1975. márc. 4.? ápr. 3.? (74 03 04) – Mindszenty VI. Pálhoz, angol nyelvű, a primási hivatalról, nem küldte el (lásd kötetünk harmadik fejezetét);
márc. 18. – VI. Pál Mindszentyhez, távirat, névnapi jókívánságok;
márc. 31. – Mindszenty VI. Pálhoz, megköszöni a névnapi jókívánságokat.

Vajon mi az oka ennek a pontatlanságnak? Az anyag összeállítása valószínűleg folyamatos volt, és mennyisége igen tekintélyes, e bibliográfia kéziratos oldalszáma 386 lap. Vannak ugyan benne kevésbé fontos dokumentumok is, de amelyek hiányzanak, azokban Mindszentyre esetleg negatív fényt vető információk találhatók. Mindebből fakad a kérdés: cui prodest?

3. *A harmadik felismerés a Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia jegyzéke (MIB) tendenciózusnak tűnő mivolta.* Azon túl, hogy nem sorol fel minden általunk ismert és Mindszenty Józsefnek VI. Pál pápához fűződő kapcsolatát megvilágító fontos dokumentumot, a konfliktusos helyzeteket az emlékiratokból vett idézetekkel írja le, illetve újrarendezi az 1974. január 30-án kelt és először hivatalosan is, (Rómában) magyarul is közölt pápai levelet. Problematikusak továbbá a MIB *belső ellentmondásai és következetlenségei*: véletlenül vagy szándékosan, de mindenképp összekeveri a bíborosi illetményt (*piatto*) az emlékiratok kiadására szánt esetleges támogatással, illetve eltérően ismerteti egyes tételeket, így nélkülözi a belső koherenciát. Ez a sorsa Mindszenty néhány kritikus levelének, amelyeket VI. Pálhoz ír: 1972. március 10-i négyoldalas latin levelét egy mondattal összefoglalja, csak a konklúziót emelve ki; ilyen az 1973. december 8-i levél háromféle módon történő, egymástól eltérő ismertetése, ugyanígy az 1974. január 6-i levélé is.

4. Negyedikként az egyes levélváltások által tárgyalt olyan témák, megoldatlanságok, problémák azonosítása jelentkezik, amelyek ismerete a szakirodalomban hiányzik, vagy nincs kellőképpen megvilágítva.

Így szükséges az 1971. október 19-én kelt Pro Memoria szövegének megismerése és elemzése, az október 23-án elhangzott pápai szavak helyszíne, a Matild-kápolna lokalizálásának tisztázása. Elemzésre várnak az 1971. adventi lelkipásztori körlevél és az osztrák–magyar határ elismerése körüli politikai vihar összefüggései, az ennek következtében a pápa által alkalmazott cenzúra, illetve enyhítésének kérdései. Mindeddig ismeretlen az 1971. december 31-i levélben tárgyalt anyagi támogatás elutasítása (a pápa minden bíborosnak ad havi juttatást, ez a *piatto*, s ezt az éppen szükségben lévő Mindszenty elutasítja), és mint látható, a kérdésre még 1972. június 28-án is visszatér (Mindszenty Villot-hoz), végül az 1972. január 25-én kelt, de Zágon által visszaküldött levél.

Ide tartozik még annak a „vádznak” vizsgálata is, miszerint Mindszenty a külföldi magyarság lelkipásztori igényeinek ügyében írt ismételt és sürgető leveleire nem kapott volna választ, hiszen rendelkezésre áll Villot bíboros államtitkár 1973. február 24-én kelt válasza, végül pedig az emlékiratok kiadásának problémaköre, a pápa és König bíboros, illetve Mindszenty és König bíboros vonatkozó levelezése 1973 nyarán-kora őszén.

Összegzés

A kronológia összeállítása során új felismerésekre jutottunk, új kérdéseket vetettünk föl. Ezekre kell választ keresnünk további kutatásaink során. Folytatnunk kell tehát a Mindszenty-levelezés közreadását és elemzését, hogy e fontos kérdésekben tisztábban láthassunk. A témákat maguk a kronológia kapcsán fölmerült ellentmondások jelölik ki.

Úgy véljük, hogy *sine ira et studio* folytatott tényfeltárásunk és ennek keretében végzett forrásközlésünk nem az egykor történetek összegabalyításához, hanem a tényleges mozgatórugók valóságghú bemutatásához vezethet el; az egymást követő mozzanatok – adott esetben levélváltások – tárgyyszerű, következetes érzékeltetése és értékelése sok vihart át- és túlélt Anyaszentegyházunk, benne a magyar római katolikusok múltjának nem csupán mikrotörténeteit, hanem valós folyamatait mutathatja be.

Lesznek, akik e tanulmányunkban, vagy forrásközléseink és elemzéseink olvasása kapcsán arra gondolnak, hogy az itt előkerülő dokumentumok és fölmerülő kérdések tisztázása késleltetheti Isten Szolgája Mindszenty József boldoggá avatását. Egy boldoggá avatás során azonban szükséges az igazság, mégpedig a teljes igazság kiderítése. Ha nehézségek merülnek fel az erények hősiek fokán való gyakorlásának kimutatása során, akkor ezeket a nehézségeket számba kell venni és meg kell oldani.

Ehhez segít hozzá e dokumentumok számbavétele, közzététele és elemzése. A boldoggá avatás során ugyanis tisztán kell látni Mindszenty József és Isten Szolgája VI. Pál pápa kapcsolatában. E tanulmányaink során arra a következtetésre juthattunk, hogy a sorrendet alighanem meg kell fordítanunk: tisztázandó tehát VI. Pál pápa és Mindszenty József kapcsolata.

Amennyiben az eredetileg Budapesten található levéltári anyag feldolgozása elkészült volna, már előbbre tarthatnánk a boldoggá avatás folyamatában.

Éltet bennünket a remény, hogy – ellentétben Adriányi végkövetkeztetésével¹⁵ – nem lesz szükséges hazugsággal vádolnunk az Apostoli Szentszék diplomatáinak keleti politikáját, mert ha ilyen áron akarnánk tovább vinni a boldoggá avatást, nem kizárt, hogy zsákutcába jutnánk.

*

Itt adjuk közre Mons. Zágon József prelátus 1971. november 24-én kelt levelét dr. Vecsey Józsefhez, Mindszenty József bíboros hercegprímás titkárához, amelyből megtudhatjuk, hogy 1971. november 24-én nem született Memorandum, csak egy tervezet, amelyet Zágon készített.

15 Adriányi igen erős szavakat használ a keleti politikára, illetve annak művelőire: „Végkövetkeztetés: Ezek a tények a Vatikánnak egy olyan nem őszinte – mondjuk ki nyíltan: hazug – keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa.” – ADRIÁNYI, 2004. 213.

CÍMER
SACRA CONGREGAZIONE PER I VESCOVI

PONTIFICIA COMMISSIONE
MIGRAZIONI E TURISMO

Vaticano, 1971. november 24.
Palazzo San Calisto

Prot. N. //

Eminenciás Uram,

csatoltan tisztelettel megküldöm a kért PRO MEMORIA-t. Igyekeztem úgy megírni, ahogyan lelkiismeretem szerint látom a helyzetet.

Ha Eminenciád a kifejtett elveket elfogadja, szíveskedjék a szükségesnek mutatkozó változtatások és kiegészítések után hozzám visszaküldeni, hogy a fordításról gondoskodjak. Nem lesz könnyű latinra fordítani. A használhatóság szempontjából is talán jobb volna olasz nyelven beadni.

A Pro Memoriát meg kellene küldeni a bíboros államtitkárnak, azzal a megjegyzéssel, hogy a Consilium pro Ecclesiae Publicis Negotiis bíboros tagjainak is megküldte. Ha csak az államtitkárság kapja, elsüllyed az akták között s nem lesz hatása.

Hódoló tisztelettel vagyok
Eminenciádnak

alázatos szolgálja
Dr. Zágon József [s. k.]

Csatolm.

Főmagasságú és Főtisztelendő
MINDSZENTY JÓZSEF bíboros, esztergomi
érsek, Magyarország prímása
WIEN

V.

Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata

1971. június–1972. április

Előző fejezetünkben¹ kronológiai áttekintést nyújtottunk Mindszenty József bíboros hercegprímás és a Vatikáni Államtitkárság kapcsolatairól, 1971. június 28-tól 1975 tavaszáig, elsősorban a Mindszenty Archivum anyagának egy részére² támaszkodva. Ezt összevetettük a Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia adatközlésével, amire azért volt szükség, hogy tisztán láthassunk az 1971. október 19-én kelt és (tévesen) 1971. november 24-ére datált két följegyzés³ körüli ellentmondások kérdésében. A kronológiai összeállítás elemzése kapcsán felsoroltuk a hiányokat, az ellentmondásokat, és röviden felvázoltuk a kutatás további feladatait. Majd megállapítottuk, hogy a forrásközlésre szükség van, hogy világosan láthassunk VI. Pál pápa és Mindszenty József – vélt vagy valóságos – konfliktusában.

A következőkben több dokumentumot bocsátunk közre, majd ezek rövid értékelését adjuk. Mons. Zágon József Pro Memoriájával kezdjük a sort és VI. Pál pápa 1972. április 18-án kelt válaszával zárjuk.

E levelezés fő témái: kiutazás az amerikai nagykövetségről, a rövid római tartózkodás, az adventi lelkipásztori körlevél és az arra következő pápai cenzúra, illetve annak értelmezése.

1 E tanulmányunknak az előző fejezetnél rövidebb címet adtunk, de itt megfordítjuk a sorrendet, híven eddigi tanulmányaink végkövetkeztetéséhez. Itt is beleértjük a címbe VI. Pál Pápát, viszont ugyanúgy, mint előző tanulmányunkban, kiszélesítjük a horizontot VI. Pál Pápa Titkárságára (Államtitkárság), és személyes meghatalmazottjára (*delegatus*, *delegatus personalis*, *delegatus specialis*, ilyen Mons. Zágon József), illetve, mivel indokolt, az Apostoli Szentszék felhivatalos lapjára, a *L'Osservatore Romanó*ra. Viszont elhagyjuk a más vatikáni dikasztériumokkal való levelezés jelzését.

2 MA Priv. Lev. 1., 2., 10., 60 (Papstbriefe) és „Varia” dossziék.

3 Az első Pro Memoriaának neveztük, a másodikat Memorandumnak, bár közlője, Mészáros István a Pro Memoria megnevezést használta. Erre a megoldásra azért gondoltunk, hogy a kettő különbségét érzékeltessük, s azért is, mert az irodalomban a *Memorandum* kifejezést az utóbbira találjuk.

FORRÁSKÖZLÉS

Mons. Zágón József emlékeztetője, 1971. június 25–26–27.

Lásd MIB 266. 40/a.

Közzétette: E 474–476 (részletek); lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 56. 274/b. sz. (részletek); ADRIÁNYI, 1995. 81–85. (jún. 25–26.); MÉSZÁROS T., 2000. 181–184. (jún. 25–26.); ADRIÁNYI, 2003. 70–74. (jún. 25–26.); Uő, 2004. 89–95. (jún. 25–26.); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, (jún. 25–26.) 159–164. (olaszul), 102–105. (magyarul).

PRO MEMORIA

Tárgy: Látogatás MINDSZENTY JÓZSEF bíboros, Magyarország prímása, esztergomi érseknél a budapesti amerikai nagykövetségen 1971. június 25–26–27-én.⁴

Mons. Giovanni CHELI átadja a bíboros úrnak a Szentatya ajándékát, az új breviárium első kötetét, tolmácsolja J. VILLOT bíboros-államtitkár és Mons. A. CASAROLI érsek tiszteletét.

Mons. Cheli rövid beszélgetés után eltávozik.

Mons. ZÁGON József, akinek küldetéséről KÖNIG bíboros útján értesülve volt, tolmácsolja a Szentatya szerető aggodalmát Mindszenty bíboros személyi sorsa miatt, melyet szeretne enyhíteni azzal, hogy az egész kérdéskomplexumot megoldáshoz segítse. A magas korral járó gyengeségek, esetleges betegségek, a szükséges kúrák, kezelések, operatív beavatkozások alig biztosíthatók a követség részéről, nem beszélve a politikai menedékjogból származható nehézségekről súlyos betegség vagy halál esetén.

A követség elhagyása új lehetőségeket adna arra, hogy Őeminenciája értékes szolgálatot tehessen a magyar egyház számára külföldi és belföldi viszonylatban; emlékiratainak megmentésével, ezek publikálásával előmozdíthatná a magyar egyház és nemzet sorsának jobb megértését, különös tekintettel a Szent István jubileumra és a magyar kereszténység ezeréves fordulójára.

Őeminenciájának immár nagyon hosszúra nyúló fogsága, főleg a mai helyzetében bekövetkező halála káros hatással lenne az egyház szempontjából is fontos prestige-re, mely személyét övezi. A világ feledékeny és a követségen való tartózkodást nehezen tudja az egyházért való szükséges áldozatként értékelni. Ezzel szemben a Szentatya olyan megoldásra gondol, mely Eminenciád áldozatát új fénybe helyezi, hogy a világ közvéle-

4 Az 1971. június 25–26-án kelt oldalakat közöljük, ahogyan megjelent az irodalomban.

ménye előtt erkölcsi jelentőségében még inkább növekedjék, érdemeiből semmit ne veszítsen, hogy példaképül szolgáljon az egész egyház számára.

MINDSZENTY bíboros fiúi hódolattal köszöni a Szentatya érdeklődését, jóakarátát személye és a magyar egyház iránt. Mint mindig, most is hajlandó személyi ügyét az egyház érdekeinek alávetni. Kéri a feltételek közlését, melyek mellett ügyének megoldása lehetséges volna.

ZÁGON: 1) Érintetlen marad Eminenciád primási és esztergomi érseki minősége. Az ezzel járó jogok és köteleességek gyakorlását Eminenciád függessze fel és ne foglalkozzék az ország vagy az esztergomi egyházmegye ügyeivel. Ez utóbbi – sede plena – apostoli adminisztrátort kap.

MINDSZENTY: A primási és érseki minőség meghagyásáért hálás köszönetemet fejezem ki a Szentatyának. Örömmel és megnyugvással vettem a lapokból a hírt, hogy a Szentatya ezt a magyar külügyminiszterrel is közölte.

A fenti joghatóságok felfüggesztését előszóval vállalom, írásban ezt ne kapja meg senki, még az új apostoli adminisztrátor sem.

A jogok felfüggesztése csak Magyarország területére vonatkozik, a bécsi Pázmáneum névleg is fennhatóságom alatt maradjon.

A „sede plena” megoldásnak ellene vagyok. Maradjon, ahogy volt. Ahogy 1948-ban, éppenúgy 1971-ben is impeditus vagyok és maradok.

ZÁGON: 2) Eminenciád hagyja el jelenlegi tartózkodási helyét és ha a körülmények úgy kívánják, magát az országot. Ezzel a helyváltoztatással kapcsolatban sem szóval, sem írásban nyilatkozatot ne tegyen (körlevél hívekhez, papokhoz, sajtónyilatkozat).

MINDSZENTY: A döntés alapos meditációt kíván részemről. Súlyos visszahatásai lehetnek belföldi és külföldi viszonylatban.

Ha a meditáció után az lesz az elhatározásom, hogy elhagyom az országot, a Pázmáneumban való tartózkodást tartom legmegfelelőbbnek.

Nem szándékozom nyilatkozni. Természetes azonban, hogy egy bíborost, főleg az egyházért viselt hosszú fogság és szenvedés után nem lehet szótlanul elsüllyeszteni. Az egyház érdeke és saját becsülete megkívánja, hogy a közvélemény helyesen legyen tájékoztatva ennek okairól.

ZÁGON:

A Szentszék nevében biztosíthatom Eminenciádat, hogy a közvélemény helyes tájékoztatása körül mulasztás nem fog történni. Ezért személy szerint is felelősséget vállalok Eminenciáddal szemben.

Ami a döntés nehézségét illeti, teljesen megértem Eminenciád nehézségeit. Biztosíthatom azonban, hogy a Szentatya hosszasan és lelkiismeretesen mérlegelte a tervezett megoldás előnyeit és hátrányait és arra a meggyőződésre jutott, hogy Eminenciád jobb szolgálatot tenne a magyar és az univerzális egyháznak, ha a követség elhagyására szánná rá magát. A Szentatya gondja lesz, hogy ilyen elhatározásnak negatív visszahatásait a minimumra csökkentse.

Több mint természetes, hogy Eminenciád egy levélben teljesen őszintén kifejtse a Szentatya előtt saját érveit, melyek hasznosak lehetnek arra, hogy a Szentszék még jobban lássa gondjait, megértse aggodalmait.

Ami a közvélemény tájékoztatását illeti, a Szentszék sajtószolgálat útján tájékoztatná a világ nagy hírügynökségeit, hogy elejét vegye téves interpretációknak.

MINDSZENTY:

A közvélemény jelzett tájékoztatása csak akkor nyugtat meg, hogy szövegezésében Prelátus urat is bevonják pozitív szerepre és a publikálás előtt Mons. Magyary Gyula és Mons. Cser-tő Sándor is megtehetik észrevételeiket.

ZÁGON: 3)

Új helyzetében Eminenciád ne tegyen olyan nyilatkozatot, sem szóban, sem írásban, mely az Apostoli Szentszéknek a magyar kormányhoz való viszonyát zavarná vagy a magyar kormányt és a Népköztársaságot sértené.

MINDSZENTY:

A kommunista magyar rendszert, mely a magyar egyház és nemzet romlását okozta, nem fogadom el tárgyalófélként, még kevésbé megnyilatkozásaim bírójaként, esetleges feltételeit visszautasítom. Az egyetlen igényem a rendszerrel szemben: teljes rehabilitációm a Justizmord után.

Annak elbírálása, hogy esetleges megnyilatkozásom árt-e a Szentszék és a magyar rendszer viszonyának, kizárólag a Szentzék illetékességébe tartozik.

A Szentszék gondoskodjék, hogy a másik fél is, azaz a magyar rendszer és szervei, valamint az elengedhetetlenül feloszlatható papi békemozgalmat, hasonló magatartást tanúsítson velem szemben és ne kényszerüljek valótlan vagy sértő megnyilatkozások cáfolatára.

ZÁGON: 4) Emlékiratait Eminenciád tartsa titokban, azokat ne publikálja és intézkedjék, hogy halála esetén azok a Szentszék birtokába jussanak, mely alkalmas időben gondoskodni fog kiadásukról.

Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalábbis jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak.

Az emlékiratokat magánál tarthatja vagy átadhatja olyan papi személynek, aki Eminenciád és a Szentszék bizalmát bírja.

MINDSZENTY: Már intézkedtem, hogy emlékirataim Mons. Szabó János pápai protonotárius kezébe kerüljenek. Kérem ennek elfogadását.

ZÁGON: Összefoglalólag szeretném biztosítani Eminenciádat, hogy az 1-4. pontok alatti feltételeken kívül szabad emberként jöhet külföldre. A Szentszék bizalommal, megértéssel és segítőkészséggel fog Eminenciád mellett állni. Hogy speciális helyzete fokozott felelősségérzetet és körültekintést kíván, a dolog természetéből következik.

Június 26., de. 10 óra.

ZÁGON: Eminenciád a tegnapi beszélgetés folyamán meditációs időt kért, hogy mindent lelkiismeretesen mérlegelve hozhassa meg döntését saját ügyében.

Nekem viszont referálnom kell a Szentatyának, aki a kérdés megoldását sürgősnek tartja s ezért küldött, a magyar szervekhez való személyi viszonylatom ellenére, Eminenciádhoz. Nyilvánvaló, hogy nem tenne kedvező hatást a Szentatyára, ha azzal térnék vissza, hogy Eminenciád a döntést bizonytalan időre halasztotta. Szükségesnek tartom ezért, hogy Eminenciád

adjon meg egy terminust, melyen belül a Szentatya várhatja döntését.

MINDSZENTY: Teljes tisztelettel vagyok a Szentatya kívánságával szemben. De úgy érzem, hogy tartozom neki, az egyháznak és a hazának, hogy döntésemhez kis gondolkodási időt kérjek. A lelkiismeretes megfontolástól nem menthetem fel magamat. A Szentatya bizonyára megérti egy öreg ember gondját, ha ilyen súlyos döntéshez időt kér. Ez nem ellenkezés akar lenni, csak az önmagamnak tartozó felelősségtudat jelentkezése. Tizenöt évi tartózkodás után nem lehetek közömbös vendéglátóimmal szemben. Illendőnek tartom, hogy őket a szóban lévő változásról kellően informáljam.

Holmijaim elszállítása, természetük és a külső körülmények miatt, szintén időt vesz igénybe és nem történhetik máról holnapra. De nem fogom a döntést egy évig elhúzni.

ZÁGON: A helyzetváltoztatás külföldön nem okozna nagy feltűnést, illetve meglepetést, mert évek óta visszatérő témája a lapoknak. Iratainak és egyéb holmijainak elszállítása könnyen megoldható technikai kérdés. Lehetne a döntést és a kivitelezést szét is választani. A döntés sürget, a végrehajtást egy-két hónapra is ki lehetne nyújtani, titokban tartva erre az időre magát a döntést is.

MINDSZENTY: Nem tudok most fent kifejtett álláspontomon változtatni. Kérem a Szentatya megértését.

Mons. Zágon József [s. k.]

*

Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1971. június 28-án, „Transacta sunt iam quinque lustra” kezdettel, amelyben közli döntését, hogy elhagyja az amerikai nagykövetséget, 2 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971 fogalmazvány magyarul, latinul; MA Priv. Lev. 60. (Papst-briefe), fogalmazvány magyarul, németül, latinul.

Közzétette: E (részlet); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 165–166. (latin), 106–107. (magyar).

A Mindszenty Archívumban őrzött fogalmazvány szövege (nincs aláírva):

Szentséges Atya,

Huszonöt éve, hogy az Apostoli Szentszék bizalma a magyar egyház élére állított. Ezt a küldetést kívántam hűségesen szolgálni, amikor az igazságot hirdettem, az Egyház jogait megalkuvás nélkül védelmeztem és amikor rámtört a fizikai és lelki szenvedések hosszú és sokszor gyötrelmes éjszakája. Mélységes hittel a szenvedés természetfeletti értékében hordoztam, szóltanul, a Gondviselés által nekem küldött keresztet.

Bár az utóbbi két évtizedben csak néma szemlélője lehettem Egyházam sorsa alakulásának, mégis, fájdalom, nem szűntek meg, néha még egyházi körökben is, azzal vádolni, mintha én volnék az Egyház és az állam közti normális viszony kialakulásának legfőbb akadálya. Maga a tény, hogy az Egyház súlyos sebei, jogainak korlátozása s az ebből származó, ma is megoldatlan kérdések zöme fogságom idejére esnek, felment az ilyen vád alól. Tartozom azonban az igazságnak és lelkiismeretemnek, hogy kifejezetten is leszögezzem: nem voltam és nem is lehettem az Egyház és az állam viszonya méltányos rendezésének akadálya, hacsak nem olyan értelemben, hogy az Egyház alapvető jogaihoz ragaszkodtam. Ez kötelességem volt. Ezeknek a jogoknak biztosítása nemcsak a normális viszony helyreállítását, hanem saját ügyem természetes megoldását is jelentette volna.

Hogy azonban ezt az ellenem hangoztatott ürügyet is kiküszöböljem és a tények igazságát még jobban megvilágítsam,⁵ szeretném biztosítani Szentségedet, hogy miként a múltban, most sem vonakodom saját sorsomat az Egyház érdekeinek alárendelni.⁶

Ennek szellemében,⁷ főpapi, bíborosi méltóságomból folyó kötelességem lelkiismeretes mérlegelése után, az Egyház iránt érzett önzetlen szeretetem tanúságtételeként is, arra az elhatározásra jutottam, hogy az amerikai nagykövetség épületét elhagyom.

[(Zárójel nincs bezárva] Életem hátralévő részét magyar földön, szeretett népem között kívánom leélni, függetlenül a külső körülményektől, melyek rám várnak.

Ha ~~(az ellenem táplált szenvedélyek vagy más)~~⁸ az Egyház szempontjából súlyosan latbaeső megfontolások⁹ ezt nem tennék lehetővé, magam-

5 (nem Mindszenty kézírásával) s hogy a hosszú, nagylelkű vendéglátással együttjáró terheknek és kényelmetlenségeknek véget vessék – ez kimaradt az Emlékirataimban közölt szövegből.

6 A *L'Osservatore Romano* 1971. szeptember 29-i számában közölt olasz szöveg visszafordítása: „Ha (azonban) az ellenem táplált szenvedélyek vagy más, az Egyház szempontjából súlyosan latbaeső megfontolások ezt nem tennék lehetővé, magamra vállalom életem talán leg-súlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.” – Az olasz szöveget lásd alább.

7 Ennek szellemében... innentől az Emlékirataimban közölt rész.

8 Az Emlékirataimban közölt szövegrészben benne van.

9 (Utólagos beillesztés Mindszenty kézírásával:) családunk és rokonságunk közül – ez kimaradt az Emlékirataimban közölt szövegből.

ra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.

Alázatosan teszem le ezt az áldozatomat is Szentséged lábaihoz, azzal a meggyőződéssel, hogy a legnagyobb egyéni áldozat is kicsinnyé törpül, ha Isten és az Egyház ügyéről van szó.¹⁰

Szándékaim tisztaságát, szavaim igazát, cselekedeteim helyességét Isten s a történelem ítéletére bízom. Szenvedéseimet engesztelő áldozatként ajánlom fel Egyházamért és hazámért. Földi igazságszolgáltatást nem várok, kegyelmet csak Istentől kérek. Imádkozom az igazság és a szeretet világáért. Ellenségeimnek szívből megbocsátok.

Mély hódolattal vagyok Szentségednek

alázatos szolgálja

M. J.

bíboros

esztergomi érsek, Magyarország
prímása.

*

VI. Pál pápa Mindszenty Józsefhez, 1971. július 10-én, „Animo penitus commoto tuas obsequii plenas litteras accepimus” kezdettel, 3 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971, latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, ford. németre.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 157–159; UÓ, 2004. 226–228; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 166–167. (latin), 168–169. (német ford.), 107–108. (magyar).

Magyar fordításunkban:

Tiszteletre méltó Testvérünknek,
Mindszenty Józsefnek, a Római Anyaszentegyház Bíborosának,
Esztergom Érsekének
VI. PÁL PÁPA

Tiszteletre méltó Testvérünk,
üdvösséget és Apostoli Áldást

Igen megrendült lélekkel vettük odaadással teli leveledet, amelyből megtudtuk, hogy elhatároztad, elhagyod jelenlegi tartózkodási helyedet.

Megfontolásaidat, ahogy illet, gondosan tanulmányoztuk, azokat jóváhagyjuk és azon megfontolásokról kívánunk értesíteni, amelyek által már

¹⁰ Eddig az *Emlékirataimban* közölt rész.

most érezzük azt az örömet, amely szívünket eltölti majd, amikor téged itt átölelhetünk és tiszteletünk és szeretetünk érzelmeit irányodban kimutathatjuk.

Legkevésbé sem kerül el figyelmünket, mily nehéz és fájdalmas számodra a távozás hazád földjétől, ahonnan származol és ahol vallási buzgalomban és kiváló kötelességtudatban osztottad papi életed kincseit, nem kímélve magad és nem tekintve a veszélyeket és nehézségeket, hogy munkálkodj Isten dicsőségén és a keresztyén nép lelki javán.

Amikor igen nehéz időkben a Magyar Egyház prímási hivatalát rád bízta, legkevésbé sem haboztál, hogy Isten segítségével bizakodva, egy ilyen nagy terhet nagylelkűen magadra végy, a rendíthetetlen hit és szeretet által vezérelve Krisztus és az Egyház iránt. Nagy vigaszunkra szolgál, hogy ismerve téged, elhatározásodban ugyanaz a hit, ugyanazon Krisztus és Egyház iránti szeretet vezet téged. Ami – és efelől bizonyosak vagyunk – minél nehezebb lesz számodra, annál értékesebb és kedvesebb lesz Isten előtt az Egyházért hordozott fájdalmaid áldozata, saját életedé is, amely az áldozati ostyához hasonlít.

Ez az Evangélium érdekében folytatott oly buzgó és hűséges munkáidnak nyilvánvalóan nem vet véget. Eddig Krisztus bajnokaként és az Egyház szolgálaként fáradoztál, ezentúl új lakóhelyeden, amelyet választani fogsz, az Egyháznak erényességed, tanácsod, munkád és tanításod példájával használhatsz.

Eközben azonban, míg mi jöttödet atyai szeretettel várjuk, imáinkban az Istenanya védelmébe ajánlunk, és szívesen adjuk, tiszteletre méltó testvér, az égi segítségben bizakodva, az Úr szeretetében, az Apostoli Áldást.

Kelt Rómában, Szent Péternél, 1971. július 10-én, pápaságunk 9. esztendejében.

VI. Pál pápa [s. k.]

Mivel ez a levél a későbbiekben fontos hivatkozási alap lesz, ezért itt közöljük a Mindszenty bécsi irodáján készült német fordítás szövegét is:

Unserem verehrten Bruder
Josef Sr. Eminenz Kardinal Mindszenty
dem Erzbischof von Esztergom
Papst Paul VI.
Unserem verehrten Bruder
Gruß und Apostol. Segen

In tiefster Seele gerührt, haben Wir Deinen Brief voll von Bereitwilligkeit erhalten, durch den Uns deutlich gezeigt worden ist, daß Unser

Beschluß, Deinen gegenwärtigen Wohnsitz zu verlassen, von Dir angenommen worden ist.

Was Dein Bedenken betrifft, das angemessen war, so haben Wir es sorgfältig betrachtet und Wir wünschen Dich von jenen Überlegungen und Beteuerungen zu benachrichtigen, durch die Wir schon jetzt die Freude vorwegnehmen, die Unser Herz erfüllen wird, wenn es Uns erlaubt sein wird, Dich hier zu umarmen und Dir die Gefühle Unserer Verehrung und Liebe gegen Dich, zu beweisen.

Es entgeht mir keineswegs, eine wie große Bürde und einen wie großen Schmerz Dir der Weggang vom Vaterland an sich zufügt, in dem Du Deinen Ursprung hast. Was umso schwerer ist, da Du in Deinem religiösen Eifer und Deinem ausgezeichneten Pflichtbewußtsein Deinen großen priesterlichen Reichtum verströmt hast und Dich keinen Sorgen, keinen Gefahren und Mühen entzogen hast, um die Ehre Gottes und das Wohl des christlichen Volkes zu fördern.

Obwohl Dir in außerordentlich schwierigen Zeiten, das Amt des Primas in der ungarischen Kirche übertragen worden war, hast Du nicht im geringsten gezögert, im Vertrauen auf die Hilfe Gottes, großmütig die Last einer so großen Aufgabe zu übernehmen, geleitet von unerschrockenem Glauben und von der Liebe zu Christus und zur Kirche. Jetzt aber gereicht es Uns allerdings zu großem Trost, zu wissen, daß Du bei der Fassung dieses Deines Vorsatzes durch denselben Glauben und dieselbe Liebe zu Christus und zur Kirche bewegt worden bist. Und um das, als Dir dies – wie Wir sicher annehmen – schwerer sein wird – um das wird das Opfer Deiner Schmerzen für die Kirche und für Dein eigenes Leben, das einer Opfergabe sehr ähnlich ist, vor Gott wertvoller und angenehmer sein.

Dies setzt offenbar den Arbeiten des so geschickten und treuen Arbeiter im Interesse des Evangeliums überhaupt kein Ende. Bisher hast Du Dir große Mühe gegeben als Streiter Christi und Diener der Kirche, der Du auch an Deinem neuen Wohnsitz, den Du wählen wirst, durch das Beispiel Deiner Tugendhaftigkeit, durch Deinen Ratschlag, durch Deine Arbeit und durch Deine Unterweisung nützen können wirst.

Inzwischen aber, während Wir für Deine Ankunft in väterlicher Liebe bereitstehen, empfehlen Wir Dich im Gebet dem Schutz der Gottesmutter und erteilen Dir, verehrter Bruder, im Vertrauen auf die Hilfe von oben in der Liebe des Herrn den Apostolischen Segen.

Gegeben zu Rom, bei St. Peter, am 10. Juli 1971,
im neunten Jahr Unseres Pontifikates
Papst Paul VI.

*

Villot bíboros államtitkár Mindszenty Józsefhez, 1971. július 13., „Pergratum mihi est ad Te transmittere hic adnexas Summi Pontificis Litteras,” 1 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), latin, ford. németre.
Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 169. (latin), 170. (német ford.), 109. (magyar).

Magyar fordításunkban:

Vatikánváros, 1971. július 13.

Eminenciás Uram!

Örömteli feladat számomra, hogy megküldjem a Pápa mellékelt levelét, melyben ő maga írt Önnek, miután megkapta a hírt elhatározásáról, hogy jelenlegi tartózkodási helyét elhagyja.

Miközben szívesen teszek eleget eme kötelességemnek, ki szeretném fejezni nagyrabecsülésem és szeretetem érzéseit, és teljes szívemből kívánom, hogy új életszakaszában derűsebb napokat éljen meg.

Ezenkívül Őszentsége nevében közlöm, hogy az Apostoli Szentszék mindenről gondoskodni fog, ami az Általa megválasztandó új lakóhelyre való átköltözésével kapcsolatos, valamint arról, ami élete méltó alakítása szempontjából szükséges.

Míg arra kérem, kedvesen fogadja legszívélyesebb jókívánságaimat, s imáimban kérem Önnek Isten gazdag kegyelmének teljességét, egyben kifejezem nagyrabecsülésemet.

Eminenciád iránti odaadással
J. Villot bíboros

A Mindszenty bécsi titkárságán készült német fordítás szövege:

Vatikanstaat, 12. (helyesen: 13.) Juli 1971

Zl. 4263/71

Hochwürdigster Herr!

Es ist mir sehr angenehm, Ihnen diesen beigeschlossenen Brief des Papstes zu übermitteln, in dem er selbst Ihnen schreibt, nachdem er die Nachricht von Ihrem Entschluß erhalten hat, Ihren gegenwärtigen Wohnsitz zu verlassen.

Während ich diese meine Pflicht gerne erfülle, wünsche ich, Ihnen auch zugleich meine Gefühle meine Hochschätzung und Liebe auszudrücken.

cken und wünsche aus ganzem Herzen, daß in Ihren alten Tagen Ihrem Leben ein neuer Ablauf beschieden werde.

Außerdem teile ich Ihnen im Namen Seiner Heiligkeit mit, daß der Heilige Stuhl für alles sorgen wird, was mit der Übersiedlung in Ihren neuen Wohnsitz, den Sie selbst wählen werden, zusammenhängt und was notwendig ist, um Ihr Leben entsprechend zu gestalten.

Inzwischen bitte ich Sie, meine innigen Wünsche für Ihr Wohlergehen entgegenzunehmen, während ich die reichste göttliche Gnadenfülle durch mein Gebet erbitte, wobei ich mich freue, zugleich meine Verehrung auszudrücken.

Euer Eminenz sehr ergebener
J. Kardinal Villot

*

Mons. Zágon József pápai meghatalmazott Pro Memoriája, 1971. július 14., július 16. 3 lap.

Fénymásolatban közzétette: MÉSZÁROS, T., 2000. 185–187; lásd még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 110–112. (magyar); SOMORJAI, *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia*, 72 (2007/9) 711–713.

Mivel a szakirodalom mintha megfeledkezett volna róla, szövegének újraközlése indokolt:

PRO MEMORIA

Felvéve Budapesten, az amerikai nagykövetség épületében, 1971. július 14-én, d.u. 7 órakor.

Mons. G. ZÁGON átadja, Mons. G. Cheli jelenlétében, MINDSZENTY JÓZSEF bíboros, prímás esztergomi érseknek VI. PÁL PÁPA ŐSZENT-SÉGE levelét, valamint J. VILLOT bíboros-államtitkár sorait.

Mindszenty bíboros érdeklődéssel olvasta a leveleket s kérte Mons. Zágot, hogy tolmácsolja hálás köszönetét Őszentségének és a bíboros államtitkárnak.

Rövid beszélgetés után Mons. G. Cheli eltávozik s Mindszenty bíboros kifejtí a következőket:

Amint a június 24–27-én felvett Pro-memoriában [sic! – Helyesen: június 25–27-én] már hangsúlyozta, a Szentatyával közölt elvi döntésének gyakorlati végrehajtására megfontolási időre van szüksége. Ennek célja, hogy jelenlegi lakhelyének feladásából a Szentszék

- a) minél nagyobb engedményeket harcolhasson ki az Egyháznak
- b) a minimumra csökkenthesse ennek a helyváltoztatásnak negatív hatásait.

A bíboros e célból átad egy Pro-memoriát, mely összefoglalja azokat a legfontosabb kérdéseket, melyeknek megoldását távozásával kapcsolatban elengedhetetlennek tartja, még a püspöki kinevezésekkel szemben is. A püspök jelentősége a vasfüggöny mögött nem azonos azzal a fontossággal, mellyel a világ többi részében bír. A Pro-memoriában foglalt kérdések gyors megoldása sietetheti a Szentatyával közölt elhatározásoknak végrehajtását. „Az én távozásom nagy valuta a rendszer részére, amit megfelelő ellenértékkel kell érvényesíteni.” A közvélemény csalódással látná, ha a bíboros távozásának ilyen szempontból való értékelését sem a Vatikán, sem ő nem kívánná. „Eddig mindig így cselekedtem, következetlenség volna, ha most nem tenném.”

Mindehhez járul, hogy húgának műtét utáni betegsége akadályozza, hogy tőle elbúcsúzzék. Meg kell várnia, amíg ez lehetővé válik.

ZÁGON: Az Eminenciád Pro-memoriájában említett kérdések jól ismeretek a Szentszék előtt s más ügyekkel együtt ismételten tárgyalás tárgyát képezték. Egyeseket sikerült megoldani, másokra ígéretet vannak egy közeli megoldásra, ismét mások az állam merev magatartása miatt egyelőre megoldhatatlannak bizonyultak. A Szentszék ezeket nem felejtette el s időnként visszatér tárgyalásukra, megoldásuk sürgetésére. Az Egyház, sajnos, kénytelen tudomásul venni, hogy a vasfüggöny mögött nem tud elveinek 100%-ban érvényt szerezni.

A megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként Eminenciád ügyének megoldásával kapcsolatban. Ebből a jelen helyzetben több hátrány származnék, mint előny. Ha a teljes kérdéskomplexum gyors megoldását conditioként fogjuk fel, ez hatálytalanná tenné a Szentatyához írt levelében kifejtett készségét, hogy jelenlegi tartózkodási helyét feladja.

Eminenciád úgy fogalmazhatná meg Pro-memoriáját, hogy tényként lezögezi a megoldatlan kérdések sorát, kifejti, hogy ezek megoldását elengedhetetlennek tartja és kéri a Szentatyát, hogy minden eszközzel sietesse ezek rendezését.

Kérheti továbbá azt, hogy a Szentszék megfelelő módon hozza a világ tudomására, hogy Eminenciád távozása nem jelenti azt, hogy a magyar egyház problémái rendeződtek, mert alapvető kérdések sora még megoldásra vár.

Eminenciádnak különben is módjában lesz a Szentszék figyelmét ezekre a problémákra felhívni, megoldásukat sürgetni, ehhez tanáccsal és felvilágosítással szolgálni.

Nem érheti tehát Eminenciádat az a vád, hogy mintegy megfélemlkezve az Egyház és a nemzet problémáiról, szó nélkül távozott. Ezeknek

megoldása azonban nem a Szentszéktől függ, ezért nem fogadhatja el megoldásukat feltételként, legfeljebb igényként.

MINDSZENTY: A rendszer ígéretei nem érnek semmit. Erről tapasztalataim vannak. Ígértek már 1964-ben engedményeket pl. a hitoktatás körül s azóta a hitoktatás meghalt!

A közvéleménynek tudnia kell azt, hogy a prímás távozásával kapcsolatban az összes megoldatlan kérdések előtérben voltak és a prímás mint mindig, azok megoldását az Egyház érdekében elengedhetetlennek tartja. „Lényegesnek és elengedhetetlennek tartom, hogy ez az egyházi helyzet napirendre kerüljön.”

ZÁGON: Ami a rokonoktól való elbúcsúzást illeti, ezt a Szentszék [áthúzott szavak] bizonyára megértéssel fogadja.

MINDSZENTY: Van még egy probléma: az emlékiratok biztonságos átszállítása Bécsbe. E célból a követség segítségére lenne szüksége.

ZÁGON: Érintkezésbe lépek a nagykövettel s holnap tájékoztatom Eminenciát az eredményről.

Az átköltözés módja ez lehetne: Eminenciád vatikáni diplomata útlevelet kap. A bécsi apostoli nuncius úr Mons. Cheli és az én kíséretemben két gépkocsival Budapestre jönne, hogy Eminenciát Bécsbe kísérjük. A holmik átszállítását akár egyszerre, akár részletekben nehézség nélkül lehet bonyolítani. Ennek módját a követséggel együtt tanulmányozni fogjuk. Az út állami biztosítása rendben lesz, gondoskodás történik, hogy Eminenciádnak ne kelljen a határon várakoznia vagy a kocsiról leszállnia. Bécsben egy nővér mint gépíróő Eminenciád rendelkezésére áll. Ugyancsak segítségére lesz egy pap is, aki a szükséges titkári teendőket látná el.

Az átköltöztetés idejére vonatkozólag a Szentszék szeretné, ha ezt augusztus utolsó vagy szeptember első hetében lehetne lebonyolítani, tekintettel arra, hogy szeptember második felében kezdődik a püspöki Synodus, mely a Szentatya idejét nagyon igénybe veszi.

Feltéve, hogy a három feltételt: a közvéleménynek az említett módon való tájékoztatását, a rokonoktól való elbúcsúzást s az emlékiratoknak a követség útján való biztonságos átszállítását meg lehet oldani, biztathatom-e a Szentatyát, hogy Eminenciád jelzett terminust elfogadja?

MINDSZENTY: Úgy remélem, hogy szeptember, legkésőbb október folyamán.

1971. július 16., de. 10 óra

ZÁGON: még tegnap este beszéltem a nagykövettel, aki biztosított, hogy az emlékiratokat diplomáciai kurír-postával, tehát hivatalosan lezárt diplomata-csomagban, részletekben átszállíttatja a bécsi amerikai követségre, ahol Eminenciád azokat átveheti. Ugyancsak segítségére lesz Eminenciádnak egyéb holmija elszállításánál.

Befejezésül még közölhetem, hogy az iskolai és iskolán kívüli hitoktatás, a kispapok katonai szolgálata, a szerzetesi numerus clausus megszüntetése egyéb kérdésekkel együtt a folyó tárgyalások napirendjén szerepelnek.

Hogy pedig a Szentatyának az átköltözés terminusáról legalább megközelítő időpontot jelentessek, legyen szabad megismételnem a tegnapi kérdést: feltéve, hogy a fent jelzett három feltételt sikerül teljesíteni, biztosíthatom-e Őszentségét, hogy augusztus végén vagy szeptember elején várhatja Eminenciádnak Bécsbe való átköltözését s hamarosan utána látogatását Őszentségénél?

MINDSZENTY: Mint fent, azaz úgy remélem, hogy szeptember, legkésőbb október folyamán.

Dr. Zágon József [s. k.]

*

L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29. 1. oldal

Közzétette még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 170–172. (olasz), 113–115. (magyar).

Magyar fordításunkban:

Mindszenty József Bíboros Rómában

Az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság Kormánya közti egyezmény következtében Mindszenty József Bíboros ma elhagyta a magyar (ország)területet és Rómába tart.

* * *

1956. november 4. óta Mindszenty József Bíboros menedéket talált az Egyesült Államok diplomáciai képviseletének székhelyén, Budapesten.

1949 februárjában egy magyar bíróság életfogytiglani börtönbüntetésre ítélte, amelyet 1956 októberéig töltött.

Ez nem változtatta meg helyzetét az Egyházban, amelyben megtartotta és megtartja 1945. október 2-i kinevezése értelmében az Esztergomi Érsek és Magyarország Prímása méltóságát, miután egy ideig Veszprém egyházmegyéjét kormányozta. Ugyanazon év decemberének konzisztóriumán XII. Piusz pápa a Bíborosi Kollégium tagjává jelölte ki.

Jól ismert Mindszenty Bíboros és az Apostoli Szentszék álláspontja azon fájdalmas történettel kapcsolatosan, amely megfosztotta az illusztris Bíborost szabadságától.

Az Apostoli Szentszék mindig pontosan tiszteletben tartotta a Bíboros döntését, hogy ne hagyja el menedékét és hazáját – akkor sem, amikor néhány évvel ezelőtt, úgy tűnt, ennek lehetősége nyílik –, amelyhez szent és szoros kötelékek fűzték és fűzik (ma is).

A Bíboros helyzete nem lett alárendelve az Apostoli Szentszék és a Magyar Népköztársaság Kormánya közt lefolytatott néhány évvel ezelőtti tárgyalásoknak.

Az ő sajátos és bizonyos szempontból nem normális életfeltételeinek folytatása azonban egyre növekvő problémákat okozott, nem az ő küldetésére, hanem személyére nézve.

A Szentatya egy ideje növekvő fájdalommal és aggodalommal figyelte a Bíborost, aki életét oly számos éven át súlyos elzárásban töltötte. Nem hétköznapi erősséggel és lelki békével viselte áldozatát. Az általa elviselt sok szenvedés és elérékezése az idős kor küszöbére nem szűnt meg áldozatának súlyosságát növelni.

A Pápa aggodalmának oka volt továbbá, hogy magas korának előrehaladtával elkerülhetetlenül növekedett a betegségek valószínűsége, azok gyógyításának esetleges szükségességével, s erre – magától értetődően – egy nagykövetség székhelye nem biztosíthatta a szükséges feltételeket.

A Szentatya különös módon is kötelezve érezte magát, hogy foglalkozék egy ilyen kiemelkedő és egyházi küldetése iránt olyannyira odaadó Főpásztor sorsával, aki ezenkívül még bíboros is, azaz egy olyan egyházi testület tagja, amely mindenkinél inkább szoros egységben van a pápával. Ezért – látva a bíboros személyes életfeltételei folytatásának lehetetlenségét, és tudatában annak a nagy áldozatnak, amelyet a tisztelendő Főpásztornak meg kellett hoznia, elhagyva Hazáját –, atyai érzékenységében arra érezte indítva magát, hogy méltó megoldást találjon, amely a bíborosnak nyugalmasabb napokat nyújt azon keserű megpróbáltatások után, amelyeket életében oly sokáig és olyan súlyosan kellett elviselnie.

Ezek azok a megfontolások és érzelmek, amelyek VI. Pált arra indították, hogy megoldást javasoljon a bíborosnak, aki nagylelkűen elfogadta azt.

Amennyiben rajta múlt volna, a bíboros szívesebben élt volna népe körében, mint oly sok esztendőn át, lett légyen az a börtön vagy egy külföldi diplomáciai szék elszigeteltsége. De amikor ettől eltérő javaslatot kapott a Szentatytól, érett megfontolást követően e sorokat írta levelében,

amelyek ragyogó tanúságtételét adják az Egyházért és az Apostoli Szent-székért viseltetett érzelmeinek, még akkor is, ha élete legnagyobb áldo-zatának tekintette azt, amit kértek tőle:

„...főpapi, bíborosi méltóságomból folyó kötelességeim lelkiismeretes mérlegelése után, az Egyház iránt érzett önzetlen [itt: határtalan] szere-tetem tanúságtételeként is, arra az elhatározásra jutottam, hogy az ame-rikai nagykövetség épületét elhagyom.”

„Életem hátralévő részét magyar földön, szeretett népem között kívá-nom leélni, függetlenül a külső körülményektől, melyek rám várnak. Ha (azonban) az ellenem táplált szenvedélyek vagy más, az Egyház szempont-jából súlyosan latbaeső megfontolások ezt nem tennék lehetővé, magam-ra vállalom életem talán legsúlyosabb keresztjét is: kész vagyok elhagyni hazámat is, hogy száműzetésben folytassam vezeklésemet Egyházamért és népemért.”

„Alázatosan teszem le ezt az áldozatomat is Szentséged lábaihoz, az-zal a meggyőződéssel, hogy a legnagyobb egyéni áldozat is kicsinnyé tör-pül, ha Isten és az Egyház ügyéről van szó.”

Ezek a szavak adják értelmét a Bíboros gesztusának, és fokozzák an-nak nemességét.

*

L'Osservatore Romano, 1971. október 1., 2. oldal

Közzétette még: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 172. (olasz), 115. (magyar összefoglalás).

Magyar összefoglalásunkban:

Az Apostoli Szent-szék Sajtóirodájának közleménye: cáfolja a sajtóértesü-léseket, hogy a Szent-szék amnesztiát kért volna Mindszenty számára a magyar kormánytól. A Szent-szék nem változtatott álláspontján sem, ame-lyet annak idején kifejtett a bíboros perével és elítélésével kapcsolatban. Arra szorítkozott, hogy kérje: a bíboros szabadon elhagyhassa Magyar-országot. Ezért a kegyelem megadása a magyar kormány döntése. – Mindszenty bíboros a maga részéről mindig azt nyilatkozta, hogy csak a teljes rehabilitációt fogadja el.

*

Mindszenty bíboros Pro Memoriája, kelt 1971. október 19-én, a Vatikánban, Bécsbe való elutazása előtt, 2 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971. latinul, tisztázott, címeres papíron, aláírt; MA Priv. Lev. 2. latinul, tisztázott, címeres papíron, aláírt; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), fogalmazvány németül.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 173–175. (latin), 250–252. (fakszimile), 116–118. (magyar); lásd még a Szabó Ferenc SJ által javított magyar fordítást: SOMORJAI, *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 76 (2007/2) 226–231.

Fordításunkban magyarul – Szabó Ferenc SJ javításait figyelembe véve:

PRO MEMORIA

Bevezetőül nyomatékosan kijelentem, hogy az itt leírtak legkevésbé érintik a Szentatya személyét, vagy hozzá való ragaszkodásomat és engedelmességemet. Az a mód, ahogy fogadott és ahogy a színóduson megemlékezett rólam, és az ő szeretetének más megható jelei messze meghaladják azt, amire érdemes vagyok.

Nem tudom azonban hallgatással nyugtázni a Szentszék egyes szerveinek eljárás módját, amelynek ártalmas következményei nem csupán az én személyemet érintik, hanem az Egyházat is.

I.

A budapesti tárgyalások folyamán kifejtettem: az Egyház javára szolgál és saját becsületem is megkívánja, hogy a közvélemény helyesen legyen informálva esetem megoldásának okairól. Kijelentettem, hogy az erre vonatkozó információ helyességét illetően akkor leszek biztos, ha bizalmi embereim közreműködnek a hír összeállításában, vagy legalább a közzététel előtt jóváhagyhatják azt.

Mons. Zágon a Szentszék nevében erről igenlően informált (vö. Pro memoria, 2–3. l.)

Ténylegesen azonban a következők történtek:

Bizalmi embereim ezt az információt előzőleg nem látták és annak megfogalmazásában annál kevésbé tudtak részt venni.

A L'Osservatore Romano 1971. szeptember 29-i számában közzétett híradás nem csupán nem helyesen informálta a közvéleményt, de ellentmondásaival még nagyobb zavart okozott, és hozzájárult ahhoz, hogy a téves értelmezések áradata árássza el a világsajtó hasábjait.

A hivatalos nyilatkozat azt állítja, hogy a Szentszék és a Magyar Népköztársaság közti megállapodás keretében hagytam el Magyarországot. – Ugyanakkor a következő cikkben a Szentszék azt állítja, hogy esetem sohasem volt a kormánnyal folytatott tárgyalás témája.

Hiába óhajtotta a Szentszék utólag ezt a hivatalos nyilatkozatot úgy értelmezni, hogy a megállapodás csak a hazából való kiutazásom formalitásaira vonatkozott volna (L'Osservatore Romano, október 1.), a világsajtó ismételten visszatért ahhoz az állításhoz, hogy a Szentszék a kormánnyal folytatott tárgyalások folyamán több engedmény reményében áldozta fel a bíborost.

A világsajtónak ezeket az állításait megerősítették a Szentszék és a magyar kormány közti tárgyalásokról, valamint az 1957. évi dekrétumok visszavonásáról és a kiközösítettek feloldozásáról közölt újabb hírlapi értesülések. A közvélemény szemében mindezeknek ára én voltam.

A történeti igazság kedvéért ünnepélyesen ki kell jelentenem, hogy a Szentszék illetékes szervei nem tartották be nekem adott szavukat, nem jártak el az általam szabott feltételek szerint, és okot adtak a napisajtó híreinek, amelyek megsértik a bíborosi és az emberi méltóságot, és amint az előbbiekből is nyilvánvaló, negatív befolyással vannak a Szentszék megítélésére is.

II.

A Szentszék illetékes szervei folyó év június 27-e óta tudták, hogy Magyarország elhagyása után én a bécsi Pázmáneumban óhajtottam élni. Ennek következtében bőven volt számukra idő, hogy ezt a kérdést az osztrák kormánnyal megtárgyalják.

Ennek ellenére az osztrák kormány csak a napisajtó híreiből értesült szándékomról, és diplomáciai jegyzékben kellett megkérdeznie az illetékeseket e hírek valóságtartalma felől. Ez ismét alkalmat adott a magyar kormánynak, hogy szándékommal kapcsolatban előadhassa észrevételeit – eleve negatív értelemben. Ez a lépés és a napisajtónak az osztrák kormány elleni kritikája még súlyosbította a kérdés tisztázását, a szükséges vízum megadását, nem is szólva a körülményekről, amennyiben a politikai választások miatti bizonytalanság ügyemben késedelmet okozott. A napisajtó nem is késlekedett, hogy a dolgok ezen állásával visszaéljen és engem olyan politikai személyként írjon le, aki nem csupán Ausztriának Magyarországgal való jó kapcsolatait veszélyezteti, hanem az Egyház javát is Ausztriában.

Mindez ama késlekedő és felületes eljárás mód miatt történt, amellyel a Szentszék diplomáciája ezt a kérdést kezelte, éppen ellenkezőjét érve el annak, amit kértem, és ami az Egyház érdeke is lett volna.

III.

A sajtóból nem kis csodálkozással értesültem az 1957. évi dekrétumok visszavonásáról és a kiközösített papok feloldozásáról. Nem akarok rákérdezni az érvekre, amelyek a Szentszéket erre a lépésre indították. Ugyan-

akkor nem tudok nem beszélni a közzététel valóban méltatlan időzítéséről és módjáról.

Ez a hír megerősíti a közvéleményt abban is, amit az újságok írnak, hogy a két fél között én voltam a megegyezés ára.

Ez megerősíti annak látszatát, továbbá azt a sokszor meghirdetett kritikát, mintha én lettem volna az Egyház és az Állam közti normális kapcsolat akadályá. Alig hagytam el Magyarországot, és íme, a dolgok rendbe jöttek! Folyó év június 28-án kelt, a Szentatyához írt levelemben a hasonló támadások ellenében eleve ellenvetéssel éltem, és ez nem lett közzétéve, azok a tények pedig, amelyekről főntebb írtam, igazolni látszanak azt, ami ellen védekeztem.

Milyen érzést keltett azonban a leginkább ragaszkodó papokban és hívekben az a tény, hogy a Prímásnak, aki az Egyházért börtönbüntetést szenvedett, rehabilitáció nélkül kellett elhagyni hazáját, míg a kormánnyal kollaborálók az említettnek a hazából való kijövele után jutalomként azonnal feloldozást kaptak azért, hogy még nagyobb eredménnyel rombolják az Egyházat!

Ezt a látszatot erősítik azok a hírek is, amelyek a Rómában tartott legújabb tárgyalásokról szólnak.

Mindkét hírről csak a sajtóból értesültem. A hivatalos szervek nem érdemesítettek engem arra, hogy legalább élőszóval informáljanak a dolgok ezen alakulásáról. Folytatódik tehát az a módszer, amellyel Budapesten kezeltek engem, ahol éveken át tárgyaltak anélkül, hogy megtalálták volna a Prímáshoz vezető utat.

+ *Joseph Card. Mindszenty* [s. k.]
esztergomi érsek,
Magyarország Prímása.

*

Az adventi lelkipásztori körlevél szövege

Nyomtatásban megjelent körlevél formájában, továbbá: Hird 188–191; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 119–121. (magyar). – Itt a nyomtatott körlevél szövegét hozzuk, aláhúzással az utólag inkriminált kitételeket jelezzük:

507/1971.

Tisztelendő Testvérek, Kedves Hívek és Véreim!

Hosszú, kényszerű hallgatás után szólok Hozzátok. Szólok mindennek-előtt a köszönet hangján a Gondviselés iránt, hogy a viszontagságban megőrzött. Köszönettel adózom mindenkinek, aki lélekben megosztotta velem a kereszt súlyát, aki az evangélium szellemében próbálta sorsom ér-

telmét megközelíteni, s imádságával támogatott. Nem feledkezhetem meg ez alkalomból azokról a nem kevesekről sem, akik ugyanazokért az ideálokért vállalták a szenvedést, amelynek annyi esetben csak a megváltó halál vetett vagy vet véget.

Az Isten gondolatai szerint viselt megpróbáltatás által a hívő ember testében egészíti ki azt, ami híja van Krisztus szenvedéseinek, az ő teste, az Egyház javára (Kol 1,24). Szenvedésből született megváltásunk és hisszük, hogy a Krisztussal vállalt áldozatok még földi viszonylatban sem voltak hiábavalók.

Hittel, Istenbe vetett reménnyel léptük át a börtön küszöbét és az ideiglenes, de életirtó országhatárt. Miről beszélhetnénk időszerűbben, mint erről a törhetetlen, mindig fiatal, friss, üdvözítő reménységről, amely nemcsak a természetfeletti, hanem a tisztos, komoly földi életnek is egyik pillére.

Reménységről szól az Egyház liturgiája is: Adventet, Úrjövetet ünnepelünk. A próféták szavai csengenek fülünkbe: „Örvendjenek az egek, ujjongjon a föld... az Úr előtt, aki eljön” (Zsolt 95,11–13). Mondjátok a kislelkűeknek: „Ne féljete! Maga az Isten jön, hogy szabadulást hozzon Nektek” (Iz 35,4–7). Isten ígéretére hivatkozva az ő terveiről beszéltek és táplálták Isten népében a jövő Messiásba vetett reményt.

Az idők teljében ez a remény beteljesült és az Úr Jézus maga tett „bizonyosságot az igazság mellett” (1Tim 6,13). Tőle tanultuk meg imádkozni: „Jöjjön el a Te országod!” Tőle vettük a reménység szavait és képeit: az élesztőről, amely lisztbe rejtve tésztává alakítja azt; a legkisebb magról, amely elvetve hatalmas fává nő. Ezek a képek a jövő időről szólnak. Az Isten országa nem jön el pillanat alatt, a keresztény embernek ezért imádkoznia és dolgoznia kell.

Az Úr Jézus történeti megjelenése, az evangélium maga az Egyház, vagyis azoknak közössége, „akik Jézus Krisztusban az üdvösség szerzőjét, az egység és az igazságos béke alapját látják” (Const. Lumen gentium, Cap. II. n. 9.), lényegüknél fogva nemcsak történeti tények, hanem folyamatos programok, feladatok, de ugyanakkor erőforrások is. Az Egyház ugyanis, mint „a hit, a remény és a szeretet közössége” (uo., Cap. I. 8.), külső megnyilvánulásaiban, hatásaiban jelentkezik annak a hitnek, amely tagjait áthatja, a reménynek, amely híveit élteni, és a szeretetnek, amely őket összekapcsolja.

A Rómába és Bécsbe érkezett leveleim közt van egy magyar levél, amit Észak-Olaszországból – Milánótól kb. 100 km. – kaptam. Küldője leírja: az I. világháború után született Nagyikindán. Az ő kicsi korában itt megjelent egy megnevezett, tanult, intelligens magyar nő, aki mindjárt 9 magyar árvát vett magához, és ezek egyike volt a későbbi levélíró nővér. Ezzel a neveléssel hányódik folyton Nyugatra. Itt kopogtat egyik zárda kapuján. A zárdában több évtizeden át nincs, mivel magyarul beszélhessen. 1971. októberben hozzá is eljut a hír: a magyar primás Rómában

van. Úgy érzi, neki is van köze hozzá. Nekiül a két oldalas magyar levélnek. Elnézést kér, de hát ő évtizedek óta első magyar levelét írja. Legfőbb szerzetesi előjárója is megértést mutató olasz kísérő levelet ad hozzá.

A kedves nővér életéből hiányzott már minden magyar kapcsolat. Az ő sorsa az emigránsok közt a legmostohább. Egyenesen meglepő, hogy még magyar levelet tudott írni.

Ezzel szemben jótétemény, hogy a menekültek nagy átlagának rendelkezésére áll a nagy, és kis magyar közösség, a család. Nyelvében él a nemzet. A család reményünk horgonya, hogy nem engedi elhalkulni az anyanyelvet. Ha semmi örökséget nem hagyhatunk gyermekeinkre, az ősi nyelvet ne hagyjuk elveszni, mint végrendeleti örökséget. Nem hibáztatható a befogadó nép nyelvének ismerete, de nincs lehangolóbb, mint a szülők életében a gyermeknél megszűnt hazai nyelv.

Fontos támpontunk és kötelességünk a vásár- és ünnepnapai magyar nyelvű szentmise és a magyar nyelvű szentbeszéd. Ezeknek az elmulasztása súlyos seb a lelken. De ha a szentmise nyelvűl az Egyház, a lelkek igénye megértéséből, engedélyezte a magyar hon nyelvét otthon és távol, fájó volna, ha épp a kegyhez juttatottak a világválságban és hontalanságban nem tudnák ezt méltányolni és értékelni. A szentbeszédet nem nélkülözhetjük. Szent Pál szerint a hit hallomásból van, a hallomás pedig Krisztus szava által (Róm 10,17). Hogy gyermekeinket keresztény nevelésben tudjuk részesíteni, elengedhetetlen a vásár- és ünnepnapai szentbeszéd. Az 1456. évi nándorfehérvári diadalnál a magyar nyelvet nem beszélő Kapisztrán Szent János az őt nem értő keresztes magyarokat is tudta sikerrel lelkesíteni és általuk a három világrészes török világ-birodalmat eszeveszett futásba szorítani, ez történelmi tény; de az ő szentsége és barátja, Hunyadi hadvezéri lángelméje elég volt ehhez. Ám az anyanyelvű szentbeszéddel nem kelhet versenyre a legkitűnőbb idegen nyelvű szónok sem. Viszont Gr. Apponyi Albert világsúlyával is gyakran volt figyelmes hallgatója az újmisési káplán szentbeszédének. A szentbeszédmulasztók nem tudnak eleget tenni apai, anyai, nevelői tisztüknek. A megbomlott világban gyermekeik pedig a szél sodrába került, támasztalan magános falevelek lesznek. Mi idegenben sem adhatunk kevesebbet gyermekeink lelkébe, mint amit mi kaptunk gondos szüleinktől. Az anyanyelv joga a legtermészetesebb emberi és egyéni jog.

Legyen a családban ezen kívül legalább magyar Újszövetségi Szentírás, legyünk előfizetői családról-családra a magyar katolikus menekültek havi lapjának, az Életünknek. A többi keresztény vérünkről is gondoskodnak övéik.

Kedves papjaimnak lelkére kötöm – sok egyéb elfoglaltságuk mellett is – a család-látogatást. Enélkül, ahogy otthon nem volt és nincs komoly és teljes lelkipásztorkodás, még kevésbé nélkülözhető ez – idegenben.

A tettekben nyilatkozó felebaráti szeretet is elengedhetetlen a rászorulókkal szemben. Hogy várhatjuk ezt idegenektől, ha a tehetős magyar közönyös a véréből való ínségesek irányában?

Szent Pál tanít: „Reménység által tartattunk meg.” A hontalan Tóbiás a példánk az irgalmasságban. Jézus mondotta és ígérte: Boldogok az irgalmasok, mert ők irgalmasságot nyernek (Mt, 5,7).

Áldásom küldöm Tisztelendő Paptestvéreimre, kedves *Híveimre*, otthoniakra, elszakítottakra és az öt világrészben szétszórtakra.

Bécs, Pázmáneum, 1971 Adventjén.

Mindszenty József, s. k.
esztergomi érsek, Magyarország prímása

A tisztelendő Oltártestvéreket arra kérjük, hogy a legközelebbi adventi vasárnapon a jelen körlevelet olvassák fel a szentmise keretében.

*

VI. Pál pápa Mindszentyhez, 1971. december 14-én kelt „Gaudemus sane, quod nunc, in novo domicilio convenienter collocatus” kezdetű levele, latin, 2 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), ford. németre. Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 160–161. (latin); Uő, 2004. 229–230. (latin); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 176–177. (latin), 177–178. (német ford.), 122–123. (magyar). Egyik kritikus bekezdését fordította: ADRIÁNYI, 2003. 102. (német); Uő, 2004. 136–137. (magyar).

Magyar fordításunkban:

Tiszteletre méltó Testvérünknek
Mindszenty József bíborosnak
Esztergomi Érseknek

Igen örülünk annak, hogy új lakóhelyeden megfelelőképpen elhelyezkedtél és ezentúl derűs lélekkel nyugalomban és békében élhetsz, nemes dolgokkal törődhetsz, főleg imádságnak és tanulmányoknak szentelve magad. A magyarok is, akiknek lelki élete iránt mindig gondot viseltél – és ez nem kevés vigasz –, szeretettel és tisztelettel vesznek körül. Kétségkívül a lelkipásztori buzgóság arra indított téged, hogy a minap, a szent adventi idő alkalmából, mint hírül adták nekem, a magyar papokhoz és keresztény hívekhez körlevélben fordultál.

Ami ezt illeti, meg kell jegyeznünk, hogy amit a megszokott körülmények között helyes megtenni, írni vagy mondani, az rendkívüli időkben kevésbé kedvező, sőt káros is lehet.

Ismeretes előtted a helyzet,¹¹ amely nem csupán sok bölcsességet, hanem a magunkra vállalt felelősség megtartását is megkívánja, amelyben az Apostoli Szentszék [megítélése] Magyarországról való távozásod után és jelenlegi cselekedeteid alapján forog.

Ezenkívül nem ismeretlen előtted, mily nagy szeretettel veszünk körül téged, és mily nagy tisztelettel és véleménynel vagyunk rólad. Ezért könnyen megértheted, mennyire nehezünkre esik azon intések és ajánlások ismételtesére kényszerülni, amelyeket egyszer már adtunk Neked, amikor legnagyobb örömmre, találkoztunk. Erre a találkozóra örömmel emlékezünk. Hűséges bizalmadra számítva és ismerve áldozatos lelkedet, amely engedelmisséggel teli az Apostoli Szentszék iránt, tudjuk, hogy tőled, mint engedelmes fiunktól, a következőt kérhetjük:

Mivel valóban súlyos károktól lehet tartani, amelyek szeretett nemzedet Katolikus Egyházát érhetik szavaid miatt, főleg azok miatt, amelyeknek politikai értelmezést lehet adni, nagyon kérünk téged, hogy mielőtt beszédet mondasz a nyilvánosság előtt, vagy valamit nyilatkozol, vagy kommentálsz, vagy valamely írásodat nyomtatod ki, előbb az Apostoli Széknek mutasd be annak szövegét és döntését várd meg. Az Apostoli Szék gondoskodik róla, hogy a döntésről a lehető leghamarabb értesülj.¹²

Végezetül az előttünk lévő karácsonyi ünnepek alkalmából azt kívánjuk, hogy Isten emberré lett fia örömmel töltsse el szívedet, gazdagon vigasztaljon meg és kívánságaidat kegyesen teljesítse.

E javak záloga legyen az Apostoli Áldás, amit neked, tiszteletre méltó fivérünk, szeretettel küldünk.

Kelt a Vatikánban, 1971. december 14-én,
pápaságunk kilencedik esztendejében

VI. Pál pápa

A Mindszenty titkárságán készült német fordítás szövege:

Unserem verehrtern Bruder
Josef Kardinal Mindszenty
Erzbischof von Esztergom

Wir freuen Uns wirklich, daß Du nun in Deinem neuen Wohnsitz entsprechend untergebracht bist und nunmehr schon frohgemut die Ruhe genießen und Muße haben kannst, durch welche Dir die Möglichkeit geboten wird, da Du von schwierigen Dingen befreit bist, Dich vor allem dem Gebet und dem Studium zu widmen. Auch die Ungarn hängen Dir – und das ist kein geringer Trost – mit Liebe an und erweisen Dir alle erforderliche Verehrung, über deren geistliches Leben Du Dich immer

11 A *condicio* szót első olvasatra *feltétellel* fordítanánk, itt azonban a *helyzet* fordítás tűnik helyesnek. Szabadon: *Nehéz helyzetben van a Szentszék*.

12 E bekezdést fordította: ADRIÁNYI, 2004. 136–137.; fordítását át kellett dolgoznunk.

voll Sorge gezeigt hast. Ohne Zweifel hat dich der pastorale Eifer dazu angetrieben, daß Du neulich, anläßlich der heiligen Adventzeit, wie Uns berichtet worden ist, an die Priester und das christliche Volk von Ungarn einen Brief geschrieben hast.

Was das betrifft, muß bemerkt werden, daß sich das, was unter gewöhnlichen Umständen gut ist, zu tun, sich in außergewöhnlichen Zeiten weniger günstig, ja sogar schädlich erweisen kann.

Es ist Dir der Umstand bekannt, daß nicht nur die Klugheit, sondern auch die Beachtung der übernommenen Verantwortung vieles verlangt, wofür der Hl. Stuhl nach Deiner Abreise aus Ungarn in der Beurteilung dessen, was Du jetzt tust, verantwortlich ist.

Außerdem ist Dir nicht unbekannt, mit wie großer Liebe Wir Dich umfassen und eine wie große Achtung und hohe Meinung Wir von Dir haben. Daher wirst Du leicht verstehen, wie schwer es Uns fällt, Dir jene Ermahnungen und Empfehlungen wiederholen zu müssen, die Wir Dir schon damals gegeben haben, als wir uns zu unserer größten Freude getroffen hatten. Jene freundschaftliche Zusammenkunft ist lebendig in angenehmer Erinnerung. Da Wir Dein volles sicheres Vertrauen besitzen und Deinen Opfergeist kennen, dem es nicht am Gehorsam und der Achtung gegen den Hl. Stuhl fehlt, so wissen Wir, daß wir von Dir, wie von einem gehorsamen Sohn, folgendes bitten können:

Da wirklich schwere Schäden zu befürchten sind, die der katholischen Kirche in Deinem geliebten Volk zugefügt werden können, nämlich als Folge aus Deinen Worten, die Du veröffentlichst, ganz besonders aus jenen, die für einen politischen Teil gehalten werden können. Daher bitten Wir Dich inständig, daß Du, bevor Du in der Öffentlichkeit eine Rede hältst oder eine Erklärung oder einen Kommentar abgibst oder etwas Geschriebenes in Druck gibst, den Text dem Hl. Stuhl vorlegst und dessen Urteil abwartest. Es wird Sache des Hl. Stuhls sein, Dir dieses so schnell als möglich zukommen zu lassen.

Schließlich wünschen Wir anläßlich der bevorstehenden Weihnachtsfeiertage inständig, daß Dich der Mensch gewordene Gottessohn mit aller Freude überhäufen, Dich reichlich trösten und Deine Wünsche gütigst erfüllen möge.

Das Unterpfand dieser Güter sei der Apostolische Segen, den Wir Dir, Unser verehrter Bruder, aus liebevoller Seele erteilen.

Gegeben im Vatikan, am 14. Dezember 1971

im neunten Jahr Unseres Pontifikates

Papst Paul VI.

Mindszenty József VI. Pálhoz, december 16., latin, karácsonyi jókívánságok, megköszöni a január 1-ji béke világnapi üzenet szövegének megküldését, 1 lap.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971. latin fogalmazvány.

*

Dátum nélkül. Rev. Vecsey József olasz nyelvű pro memoria tervezete, bíborosi illetményről, egy titkár és két titkárnő fizetéséről.

Jelzet: MA Priv. Lev. 2.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 1979. (olasz), 125–126. (magyar összefoglalás).

*

Dátum nélkül. Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 110. Bgy 45: „Bécs; másfél gépírással oldal, fogalmazvány VI. Pál pápának. Újra kéri, mint 1969. november 22-én is tette: »a nagyszámú külföldi katolikus magyarság számára püspököket kinevezni kegyeskedjék.«”

*

Mindszenty Villot bíboros államtitkárhoz írt 1971. december 31-i levele, „Liceat mihi praesentibus litteris Eminentiae Tuae communicare me cuilibet praestationi materiali mihi a parte Sanctae Sedis promissae renuntiare”, latin. Fölsorolja sérelmeit és lemond a bíborosi illetményről (ún. *piatto*).

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1971 latin fogalmazvány; MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fogalmazvány.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 180–181. (latin), 124. (magyar).

Fordításunkban magyarul:

Bécs, 1971. december 31.

Eminenciás és Főtisztelendő Bíboros Államtitkár Úr!

Engedje meg, hogy ezen levelemmel közöljem Eminenciáddal, hogy lemondok a Szentszék részéről nekem szánt bármely anyagi juttatásról.

E súlyos döntésemhez a következőkben óhajtom megadni indokaimat:

1. Az elmúlt nyáron, június és július hónapokban, Budapesten, az Észak-Amerikai Egyesült Államok Követségének épületében tartott megbeszélés-

sek folyamán Őszentsége személyes delegátusa (meghatalmazottja) – ön-elhatározásából – több ígéretet tett. Ezek az ígérek ellátásomra és kéz-irataim nyomdai előkészítéseinek kiadási előkészületeire vonatkoztak, és joggal föltételezhettem róluk, hogy a Küldő nevében tétettek.

Meg kell jegyeznem, hogy ezeket az ígéreteket nem követeltem meg, s nem is kértem, és ez az ígéret nem képezte alapját annak, hogy Hazámat elhagyjam. Egyébként a delegátust efelől mindig meg lehet kérdezni.

2. És most három hónap elteltével, ez a váratlan habozás, amellyel ügyemet kezelik, elkeserített engem. A Szentszék bécsi képviselője és a Pázmáneum rektora intézkedett dolgaimról, két olyan személy, akik nem értesültek a budapesti megbeszélés pontjairól. A Pázmáneum rektora, aki nevemben – de engem nem értesítve – intézkedett, tőlem nem kapott sem mandátumot, sem felhatalmazást. Ezenkívül, Őszentsége speciális delegátusának együttműködése, aki az ígéreteket tette, feltehetően elmaradt a tárgyalások folyamán, ezért a legújabb fejleményekből arra következtethetek, hogy a speciális delegátus ügyemet nem védte meg, sőt a rágalmak és igaztalan vádak közepette személyemet védelem nélkül hagyta.

3. Excellenciás Nuncius úr e napokban értesített engem valamely megoldásról, amely azonban nem azonos az ígérekkel, nem is hasonlít rájuk.

A dolgok ily állása közepette Eminenciás Uramat mély alázattal értesítem, hogy a Szentszék részéről nekem tett anyagi juttatásokról lemondok.

*

Villot bíboros államtitkár Mindszentyhez, 1972. január 1-jén, „Egregium plane solacium percepit Beatissimus Pater”, latin.

Jelzet: MA Priv. Lev. 2. latin.

Kiadatlan

*

Január 8. Mindszenty VI. Pálhoz, „Audiens rumore tractationis Romae inter Ecclesiam et regimen Hungariae”, latin. Alighanem kísérőlevél, amelyben információt küld – hallva a folyó tárgyalásokról –, különös tekintettel korábbi egyházmegyéjére, Veszprémre. Címeres papíron, aláírt.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1972; MIB 355. Priv. Lev. 1. „Féloldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. Amelyben a magyar egyház helyzetéről írását ajánlja.”

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 181–182. (latin).

*

Január 20. Mons. Zágón följegyzése.

MIB 355. Priv. Lev. 3: „Egy gépírásos oldal, magyar nyelvű. Feltételezhetően Zágón József kihallgatásának összefoglalója, VI. Pál pápánál. A Szentatya kijelenti, hogy le-
velével nem akarta Mindszenty bíborost érzékenyen érinteni. Kifejezetten közölte a
Szentatya, hogy intézkedése nem jelent semmi megalkuvást a kommunizmussal.”

*

Mindszenty VI. Pál pápához, „Sanctitatis Tuae epistolam de die 14. Decembris 1971
debito cum honore filiali, verumtamen magno cum dolore accepi”, 1972. január 25.,
levele nem érkezett meg a címzetthez, mert Zágón prelátus visszaküldte Vecsey
Józsefnek (lásd alább).

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. (1972), latin.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 182–184. (latin), 253–255. (fakszimile), 126–128.
(magyar).

Magyar fordításunkban:

Bécs, 1972. január 25.

Szentséges Atya!

Szentséged 1971. december 14-én kelt levelét köteles gyermeki tisztelet-
tel, de nagy fájdalommal vettem. Annál nagyobb volt a fájdalom, mert
Szentséged arról a nagy kárról szólt, amelyet én a magyar egyháznak
okoztam vagy a jövőben okozhatok.¹³ Majd kijött a parancs – ámbár atyai
kérés módján –, hogy minden írásom vagy szóbeli megnyilatkozásom
előbb cenzúra alá vettessék: mintha én máról holnapra elveszítettem vol-
na az eszemet, vagy megveszekedett főeretnekké váltam volna, s e meg-
nyilatkozásokkal a Magyar Egyházat veszélyeztettem volna. Amikor Szent-
séged levelét elolvastam, annak tartalmából – aggodalommal eltelve – arra
a következtetésre jutottam: Emlékirataim kézirateit – 15 év munkáját – ki-
adatlanul kell hogy elzárjam és elrejtsem egy szekrényben. És ez nekem
azért jutott osztályrészül, hogy a Szentszék megnyerje a kommunisták jó-
indulatát a magyarországi Egyház iránt.

¹³ E két mondat majdnem szó szerint azonos az 1972. március 10-i levél végére beszerkesz-
tett két mondatból, ezért itt felhasználtuk Adriányi fordítását, lásd ADRIÁNYI, 2004. 141.
A lelkipásztori körlevél idézetével kezdődő bekezdésben ismételt hasonlóságot találunk a
másik levél szövegével, szó szerinti egyezés azonban csak egyes kifejezésekben mutatkozik.

Majd az is eszembe jutott: ez az előzetes cenzúra ellenkezni látszik az 1971. október 30-án¹⁴ Rómában megtartott beszéddel, amelynek folyamán Szentséges Atya nem tűnt úgy, hogy aggódna, mintha Magyarország Prímása a vallásnak és az Egyháznak ártott volna, vagy ártani tudna; ellenkezőleg, az ő „rendíthetetlen hitét” dicsérte.

Egy másik nemrégí válaszómban tisztelettel megjegyezhettem: a budapesti és moszkvai kommunistáknak nagy örömet okozhatott – Magyarországból való kijöveletemet követően – a kiközösített papok rehabilitációja. A lázadók feloldozása – váratlan és csodálkozással kísért módon – egybeesett az én száműzetésemmel, és így a Magyar Egyház üldözőinek kedvezett, hogy az úgynevezett békepapok – a vallás nagy kárára – jóval sérényebben tevékenykedhetnek. A kommunisták öröme joggal lehetett teljes, hogy így még odaadóbb kollaboránsokat találjanak, ugyanakkor – és azt megelőzően 15 éven át – sehol sem szólaltak fel Magyarország Prímásának rehabilitálását kérve (a „justizmord” után). És most ez a nekem előírt hallgatás a kommunisták sikereinek csúcsa és tetőpontja lehetne.

Bár Szentséged levelében közvetlenül nem olvasható, de annak tartalmából és összefüggéséből feltételezhetem: ez a számomra előírt előzetes cenzúra azzal a rosszindulatú machinációval kapcsolható egybe, amelynek szerzői – mind engem gyűlölő kommunisták és marxisták – adventi lelkipásztori körlevelem igazi értelmét fájdalmas módon eltorzították. Ebben a lelkipásztori körlevelemben említést tettem fogságom 23 esztendejéről és az oroszok által elnyomott nemzetünk bajairól.

Szó szerint ezt írtam: „Hittel, Istenbe vetett reménnyel léptük át a börtön küszöbét és az ideiglenes, de életírtó országhatárt.” Ez a mondat ebben az összefüggésben nyilvánvalóan egyetlen módon értelmezhető: előbb átléptem a börtön küszöbét, miután megszabadultam az 1956 óta tartó rabságomból, majd 1971-ben, kiutazva Magyarországról, átléptem hazám határát is, amely oly módon van ideiglenesen kialakítva, hogy Magyarország fiai, akik menekülnek, életüket veszíthetik.

Valójában ily módon óhajtottam kinyilvánítani: nagy fájdalommal láttam a „vasfüggönyt”, azt az Ausztria és Magyarország között néhány évvel korábban felépített határt, amelyen oly rövid idő alatt már sokaknak vére hullott.

Nem óhajtom előhozni azt a számos példát, amelyekkel korunk propagandistái oly fondorlatos módon alakítják és deformálják az emberek véleményét. Ez csalárd módon megtörtént az én esetemben is. A marxista agitátorok – akik engem mindenütt kitartóan üldöznek – az „ideiglenes” szót előbb kiszakították lelkipásztori körlevelem összefüggéséből, majd utána átalakították „érvénytelenné”, hogy engem az újságokban, a rádióban és a televízióban támadhassanak: Magyarország Prímása Ausztria te-

14 A dátum helyesen: szeptember 30.

rületi egységét vonja kétségbe; az osztrák–magyar határ érvényességét nem ismeri el, és így megsérti a vendégjogot.

Ebben az ellenséges agitációban részük van a moszkvai és budapesti bolsevistáknak csakúgy, mint az osztrák marxistáknak. Ehhez számos katolikus is társult – papok és laikusok –, akik progresszivismusban és koegzisztenciában gondolkodnak, akik mindig készek voltak segíteni a kommunistáknak. Amint a körülményekből kivehető, mindezek a seregek a Vatikánt is nagy szorgalommal törekednek tévedésbe dönteni és Szentséged Államtitkárságának felelős személyét megtéveszteni. Nem csoda, ha a sötétség fiai Rómában is sikerrel agitálnak, miközben senkinek nem jutott eszébe e vehemens agitáció során: hallgassuk meg talán magát az elhíresült lelkipásztori körlevél szerzőjét!

Ellenkezőleg! amint a propagandisták a szerzőket sohasem kérdezték meg, ugyanígy teljesen kiesik ez a készség az Államtitkárság hivatalviselőinek emlékezetéből. Ezért – nagy fájdalomra – megtörténhetett, hogy Szentatya ezen elhíresült lelkipásztori körlevél értelméről nem volt pontosan és hűségesen informálva. Amennyire az okozati összefüggésből kivehető, a hivatalviselők felelőssége szintén onnan eredhet, hogy az Államtitkárság által bevont magyar tolmács a fordítást a propagandistáktól ostobán vagy rosszindulatúan átvette. (És ez már azután történt, hogy Ausztria szocialista kancellárja, Bruno Kreisky úr 1971. december 8-án¹⁵ a bécsi parlamentben kijelentette: A magyar prímás nem az osztrák–magyar államhatár érvényességéről, hanem annak jelenlegi állapotáról beszélt lelkipásztori körlevelében.)¹⁶

Ily módon nem is tudhatom, de Szentséged levelét olvasva gyanú merült föl bennem: vajon az Államtitkárság vezetői – a kommunisták akaratának engedelmeskedve – engem ezen előzetes cenzúrával Emlékirataim kiadásában akarnak-e megakadályozni?

Alig tudom [megállni], hogy ne időzzek tovább e gonosz törekvés leírásánál, és mindezt ne ilyen hosszan fejtsem ki, miután Szentséges Atya személyes megbízottját Bécsbe küldte közvetíteni, aki Szentséged 1971. december 14-i levelének kiegészítő értelmezéséről informált engem.

Nagy lelki megnyugvással köszönetet mondok e kegyes küldöttért, és remélem, hogy Szentséges Atya kérésemet, amelyet fent nevezett megbízott által küldök, meghallgatni és teljesíteni méltóztatik. Arra kérném ugyanis, hogy Szentséged valamely módon újításokat bevezetni méltóztassék a külföldi magyarok lelki és vallási életének előmozdítására. Alázatosan kérem Szentségedet, hogy ezt a nagy horderejű kérést ne utasítsa vissza.

15 ADRIÁNYI, 2004. 141. tévesen 1971. október 8-át ír.

16 Ez a mondat szóról szóra visszatér a március 10-i levélben, ezért átvettük Adriányi Gábor fordítását, lásd ADRIÁNYI, 2004. 141.

Szentséged áldott és áldó kezeit csókolva

Mindszenty József [s. k.]
Esztergomi Érsek
Magyarország Prímása

*

Zágon József prelátus 1972. január 31-én kelt levele dr. Vecsey Józsefhez, St. Gallenbe.
Visszaküldi Mindszenty 1972. január 25-i levelét.

Jelzet: MA Priv. Lev. 2. magyar.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 129. (magyar), 256. (fakszimile).

Szent István Alapítvány
Fondazione S. Stefano d'Ungheria – Saint Stephen Foundation –
Sankt Stephan Stiftung
00151 Roma – Via del Casaletto, 481

Roma, 1972. január 31.
Tel 53.73.319

Kedves Barátom,

megkaptam január 27-én kelt soraidat s az átadás céljából mellékelt levelet, melyet Őminenciája VI. Pál pápa Őszentségéhez intézett. Mivel az utolsó bekezdéshez kommentárt is fűztél, s a levelet boríték nélkül juttattad el hozzám, felhatalmazva éreztem magamat arra, hogy a levelet elolvassam.

Alapos megfontolás után arra az elhatározásra jutottam, hogy a levelet ilyen formában nem adhatom át Őszentségének. A levél tartalma és hangszerelése joggal sértené a Szentatyát s sokat ártana annak a nagy jóindulatnak és megbecsülésnek, mellyel Őszentsége vele szemben viselkedik. Kötelességemnek tartom, hogy Őminenciáját ilyen kihatásoktól védjem s a Szentatyának pedig ne okozzak felesleges fájdalmat.

Szívélyes üdvözléssel

Zágon József [s. k.]

1 drb. csatolm.

Hochw. Herrn

Dr. JOSEF VECSEY

St. GALLEN

*

1972. február 5. Mons. Zágonnal folytatott megbeszélés.

MIB 355. Priv. Lev. 3: „Bécs; egy gépírásos oldal, feljegyzés. Dr. Zágon József megbeszélése Mindszenty bíborossal, hogy az emlékirataival kapcsolatban az önéletrajzot a bíboros kiadhatja. A Vatikán nem óhajtja ezt a kéziratot kiadni.”

*

1972. március 10. Mindszenty VI. Pálhoz, „Delegatus personalis Sanctitatis Tuae, R.mus D. Josephus Zagon, in his diebus me certiore fecit Beatissimum Patrem mihi revocationem censurae Romanae petenti non potuisse satisfacere”, latin.

Jelzet: MA Priv. Lev. 2. latin; MA Priv. Lev. 60. (Papstbriefe), német fogalmazvány; MIB 355. Priv. Lev. 1. „4 oldalas latin nyelvű levél VI. Pál pápának. Kéri, hogy a rávonatköző cenzúrát oldja föl.”

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 162–165. (latin), 102–106. (német); Uő, 2004. 231–234. (latin), 137–142. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 185–188. (latin), 130–133. (magyar).

ADRIÁNYI, 2004. 137–142. fordításában:

Szentséges Atya!

Szentséged személyes meghatalmazottja, főtisztelendő Zágon József engem ezekben a napokban értesített arról, hogy Szentséged kérésemet, a római cenzúrák visszavétele ügyében, nem teljesíthette. Mivel ő (Zágon) ezt a választ az 1971. június 25. és 27. között készített Pro Memoria bizonyos érveivel akarta bizonyítani, engedje meg Szentséged, hogy ennek a dokumentumnak az értelmét feltárjam.

A nevezett meghatalmazott szentséged nevében 1971. június 25-én az Amerikai Egyesült Államok követségének épületében többek között a következőket mondta: „A követség elhagyása új lehetőséget adna arra, hogy Őeminenciája értékes szolgálatot tehessen a magyar egyház számára külföldi és belföldi viszonylatban, emlékiratainak megmentésével, ezek publikálásával előmozdíthatná a magyar egyház és nemzet sorsának jobb megértését, különös tekintettel a Szent István jubileumra és a magyar kereszténység ezer éves fordulójára.” (Pro Memoria 1. oldal)

Ezután ő a feltételeket a Szentszék részéről ismertette.

Az első feltétel az esztergomi érsekséget és a primási széket illette. (Én esztergomi érsek és Magyarország primása maradok, impeditus).

A második feltétel azt kívánta, hogy a követséget és hazámat nyilatkozat nélkül hagyjam el. (Ezt a feltételt kikötés nélkül elfogadtam.)

A Szentszék harmadik feltételét főtisztelendő Zágon József így fogalmazta: „Új helyzetében Eminenciád ne tegyen olyan nyilatkozatot, sem szóban, sem írásban, mely az Apostoli Szentszéknek a magyar kormányhoz való viszonyát zavarná vagy a magyar kormányt és a Népköztársaságot sértené.” Ehhez a feltételhez a következő megjegyzést fűztem: „A kommunista magyar rendszert, mely a magyar egyház és nemzet romlását okozta, nem fogadom el tárgyalófélként, még kevésbé megnyilatkozásaim bírójaként, esetleges feltételeit visszautasítom. Az egyetlen igényem a rendszerrel szemben: teljes rehabilitációm a Justizmord után. Annak elbírálása, hogy esetleges megnyilatkozásom árt-e a Szentszék és a magyar nemzet viszonyának, kizárólag a Szentszék illetékességébe tartozik. A Szentszék gondoskodik, hogy a másik fél is, azaz a magyar rendszer és szervei, valamint az elengedhetetlenül feloszlátandó papi békemozgalom, hasonló magatartást tanúsítson velem szemben és ne kényszerüljek valótlán vagy sértő megnyilatkozások cáfolatára” (Pro Memoria 3. oldal).

A negyedik feltételt Szentséged megbízottja a következőképp adta elő: „Eminenciád tartsa emlékiratait titokban, azokat ne publikálja és intézkedjék, hogy halála esetén azok a Szentszék birtokába jussanak, mely alkalmas időben gondoskodni fog kiadásukról.”

Ezt a feltételt természetesen nem tudtam elfogadni. Miután főtisztelendő Zágon József ezt az ügyet a Vatikánban megtárgyalta, a Szentszék nevében a lényegesen megváltoztatott negyedik feltételtől így nyilatkozott. „Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalábbis jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak. Az emlékiratokat magánál tarthatja, vagy átadhatja olyan papi személynek, aki Eminenciád és a Szentszék bizalmát bírja” (Pro-Memoria 3. oldal).

Ezek a feltételekhez részemről hozzátett kiegészítések világosan bizonyítják a következőket:

1. A kommunistáknak azt a jogát, hogy megítélje, nyilatkozataim a Szentszék és a magyar kormány viszonyának ártanak-e, világosan visszautasítottam és tiltakoztam az ellen, hogy a Szentszék nyilatkozataimat kommunista felfogás szerint ítéli meg. Ezért nyilatkozatomnak, hogy „az elbírálási jog kizárólag a Szentszék hatáskörébe tartozik” értelmé ez: A kommunisták jogosultságát ebben az ügyben abszolút és teljesen elvettem. Ezért nem lehet arra következtetni, hogy én kész lettem volna, hogy publikációimat és nyilatkozataimat a kommunisták kívánságának megfelelően egy előzetes cenzúrának vessem alá.

2. Emlékirataim kiadásával kapcsolatban tökéletes szabadságot igényeltem. Szentséged megbízottja a negyedik eredeti feltételt lényegesen megváltoztatta. Különben Szentséged megbízottja budapesti megbeszélésünkben egy előzetes római cenzúráról mit sem szólt.

Ezért Szentséged hozzám 1971. július 10-én írt leveléből arra kellett következtetnem, hogy Szentséged levelem teljes egészében megkapta, tervemet alapos tanulmányozás tárgyává tette, jónak találta és helybenhagyta.

Mindezek alapján biztos voltam benne, hogy emlékirataimat – 15 év munkáját – szabadon nyilvánosságra hozhatom.

Száműzetésemben is a kommunisták támadásainak és mesterkedéseinek vagyok kitéve. Ilyen ellenségeskedésekkel szemben bizonyos segítségre kellett volna számítanom. Az igazság az, hogy senki sem védett meg akkor, amikor például a kommunisták körlevelemet fondorlatosan eltorzították, és engem az újságokban, a rádióban és a televízióban azzal vádoltak, hogy a magyar prímás Ausztria integritását kétségbe vonta.

Mit tettem? Ebben a körlevelemben említést tettem 25 éves fogságomról és a magyar nemzet szenvedéséről. Szó szerint ezt írtam: „Az Úrba vetett bizalommal és reménnyel léptük át a fogság küszöbét és azután az ez idei (jelenlegi) emberek életét kioltó határát a hazának.” Ennek a mondatomnak az igazi és helyes értelme az egyszerű szellemi összefüggésben ez: Előbb átléptem a börtön küszöbét 1956-ban, azután Magyarországot elhagyva 1971-ben átléptem a haza határát, amely jelenleg úgy van megalkotva, hogy Magyarország fiai, akik menekülnek, ott életüket veszthetik.

Az egyetlen igazság: Azt akartam mondani, hogy én is láttam nagy fájdalomra az elnyomók által létesített vasfüggönyt.

És mit konstruáltak ebből a kommunisták? Ők a szót „jelenleg” az összefüggésből kivették és ‘érvénytelen’ szóval helyettesítették, és megpróbálták még a Vatikánt is rászédni. És a Szentséged államtitkársága által bevont magyar tolmács átvette befolyásolásukra – amennyiben az okozati összefüggésből kivethető – levelem fortélyosan megváltoztatott értelmét ostobán és rosszindulatúan.

A kommunistáknak ez után a rosszindulatú mesterkedése után lett velem közölve – még ha atyai kérésként is –, hogy valamennyi írásomat és nyilatkozatomat előzetes cenzúrának kell alávetnem. És ez már azután történt, hogy Ausztria szocialista kancellárja, Bruno Kreisky úr 1971. december 8-án a bécsi parlamentben kijelentette: A magyar prímás nem az osztrák-magyar államhatár érvényességéről, hanem annak jelenlegi állapotáról beszélt.

Szentséged 1971. december 14-én kelt levelét köteles gyermeki tisztelettel, de nagy fájdalommal vettem. Annál nagyobb volt a fájdalom, mivel Szentséged arról a nagy kárról szólt, amelyet én a magyar egyháznak okozhatok. Nagy szomorúságomban azután eszembe jutott: Ez a cenzúra ellentmondani látszik annak a beszédnek, amelyet Szentséged 1971. október 30-án¹⁷ a Sixtusi Kápolnában mondott. A beszéd idején úgy tűnt, a Szentatya nem tart attól, hogy a magyar prímás a vallásnak és az egy-

17 Helyesen: 1971. szeptember 30-án.

háznak ártott volna, vagy ártani tudna, ellenkezőleg, dicsérte tántoríthatatlan hitét és lelkipásztori munkáját.

Szentséged méltóztatott nekem 1971. július 10-én a következőket írni: „Ez (Magyarország elhagyása) nyilvánvalóan nem fogja az evangélium szorgalmas és hű hirdetésének a végét jelenteni. Még nagyobb érdemet fogsz szerezni Krisztus seregében és az egyház szolgálatában, hiszen új tartózkodási helyeden, amelyet kiválasztasz, erényeid példájával, tanácsaiddal, munkáddal, prédikációiddal igen hasznos lehetsz.” És most ennek [ezzel] az előzetes cenzúrával hátralévő éveimben akadályozva vagyok abban, hogy a magyar híveket, akik pedig az egész világon szétszórva mint „nyáj pásztor nélkül” vannak és akik mindenhol kéri és elvárják, az ő lelki és vallási életüket támogassam.

Az előadott okok alapján kérem és könyörgök, kegyeskedjék Szentséged visszavenni ezt az előírt római cenzúrát. Keserű száműzetésemben nagyon remélem, Szentséged nem fogja tőlem ezt a vigasztalást megtagadni.

Szentséged áldott és áldó kezét csókolva
Mindszenty József bíboros, esztergomi érsek,
Magyarország primása.

*

1972. április 12. Mindszenty VI. Pálhoz.

MIB 113. Bgy 44: „Bécs; egy gépírással oldal, másolat, latin, VI. Pál pápának. Megköszöni 80. születésnapjára küldött jókívánságait és áldását.” – Lásd még: MÉSZÁROS I., 1997. 66. 332. sz. [ápr. 2-ra teszi a dátumot, alighanem elütési hiba.]

*

1972. április 18. VI. Pál Mindszentyhez, „Allata est ad Nos epistula, abs te die 10 mensis Martii hoc anno data”, latin, autográf.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1. 1972, latin.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 166–167. (latin), 106–107. (német); Uő, 2004. 235–236. (latin), 142–143. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 188–189. (latin), 133–134. (magyar).

ADRIÁNYI, 2004. 142–143. fordításában:

Tisztelendő testvér.

Ez év március 10-én kelt leveledet megkaptuk és azt hosszan és alaposan tanulmányoztuk. Azt szeretnénk, hogy jól értsd, amit immár többször is szeretett fiunk[on], Zágón Józsefen keresztül tudomásodra hoztunk: hogy ugyanis mindaz, amit te magas méltóságod és nagy felelősséged fi-

gyelembevételével nyilvánosan írsz, mondasz, a nyilvános véleményt különösképpen érinti, és írásaidban és szavaidban az Apostoli Szék is érintve van.

Ebből az okból kifolyólag gondoskodni kell arról, hogy a te eljárásod és a miénk között ne legyen ellentmondás. Tehát, hogy bármiféle eltérés el legyen kerülve, szükséges az Apostoli Széket tájékoztatni mindarról, amit nyilvánosan írni vagy mondani szándékozol. Nincs szó cenzúráról, hanem a dolgok szükséges szervezéséről és kölcsönös együttműködésről.

Hogy ezt el lehessen érni, az lett javasolva, hogy Rómában 'konzultókat' állítsunk hivatalba. Ennek ellenére, ha te jobbnak látod, Hozzáink mindenkor direkt fordulhatsz és Nekünk azokat a dolgokat előbb bemutatom, amiről a múlt év december 14-én hozzád írt levélben szó volt, szem előtt tartva azt, amit Zágón József neked utóbb részletesen elmagyarázott.

Nincs ok tehát keserűsége, légy meggyőződve arról, hogy Mi téged a szeretet érzelmeivel kísérünk és miután Mi nemrég lélekben születésnapod ünnepeltük, szívből imádkoztunk érted az Úrhoz.

Megismételve áldott jókívánságainkat – melyeket kifejeztünk –, lelki javakat, vigaszt és égi segítséget kérve, adjuk neked, tisztelendő Testvér, szeretetteljesen apostoli áldásunkat.

A Vatikán palotából 1972. április 18-án,
pontifikátusunk kilencedik évében.
Paulus P. P. VI.

Összegzés

Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartását szándékoztunk feldolgozni az 1971 júniusa és 1972 áprilisa közti periódusban. A dokumentumok közlését a budapesti amerikai nagykövetségről való kiutazás közvetlen előkészítésével kezdtük, majd az egy hónapi vatikáni tartózkodás után a bécsi letelepedés első hónapjait tárgyaltuk. Egy szűk esztendő eseményeire vetnek fényt az itt közölt és fordított dokumentumok.

A teljességre törekvésre, mint előző fejezeteinkben láhattuk, szükség volt, a Mindszenty Archívumban őrzött anyag egy részének tanulmányozása erre lehetőséget is adott. A teljességet itt sem méríthettük ki, a Mindszenty Archívum anyagának tüzetesebb tanulmányozása hozhat még kiegészítést.

Most, amikor szünetet tartunk, a további dokumentumok közlését megelőzendő és elővételezendő, helyénvalónak tűnik néhány összegző mondat megfogalmazása.

Az első a kiutazás feltételeivel kapcsolatos, amiről az első, ismételt közzétett és később hivatkozási alapul szolgáló dokumentum Mons. Zágon József 1971. június 25–26–27-i följegyzése. A figyelmes olvasó előtt feltűnik a szöveggözlés esetleges hiányossága. A följegyzés címében e három napi dátum szerepel, a forrásgözlésben csak a június 25–26-ra datált részt találjuk meg. Feltételezhető, hogy van egy június 27-re datált rész is, amely új oldalon kezdődik.

A szakirodalomban mindeddig – úgy tűnik – mellőzött 1971. július 14-i és július 16-i Zágon-följegyzésben utalást találunk egy emlékeztetőre (Pro Memoria), amelyben Mindszenty „összefoglalja azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyeknek megoldását távozásával kapcsolatban elengedhetetlennek tartja”.¹⁸ Zágon válaszában rögzíti: „e megoldatlan problémákat a Szentszék nem terjesztheti elő feltételként Eminenciád ügyének megoldásával kapcsolatban.” Ez a kérdés visszatér a Vatikánban, 1971. október 19-én kelt Pro Memóriában, amelyben Mindszenty a Zágon-följegyzés június 25–26–27-i, négy pontban rögzített feltételeinek be nem tartásával vádolja az illetékes vatikáni hivatalokat, tehát a Vatikáni Államtitkárság munkatársait. Egyben jelzi, hogy a magyar állammal történt megállapodásról nem tud, azt elfogadni nem hajlandó, ezt ismételt a feje fölött, nélküle kötötték.

A közéleti megnyilatkozások cenzúrázása a kronológiai rendben bekövetkező újabb lépés, ezt az adventi lelkipásztori körlevél inkriminált mondata körüli politikai vihar váltja ki. A cenzúra körüli feszültség megoldódni látszik VI. Pál pápa 1972. április 18-án kelt válaszelevelével. Cenzorok helyett konzultorokról ír, és gyakorlatilag nem is veszi igénybe őket. Ez a vita később az emlékiratok közzétételének alkalmassága kapcsán lángol fel újult erővel.

Mindeddig elhanyagolt szempont a bíborosi fizetés, az ún. *piatto* folyósítása körüli vita, illetve az arról az 1971. december 31-i tiltakozó hangú levélben való határozott lemondás Mindszenty részéről. Szükséges volna ennek részletesebb feldolgozása.

Ami itt az olvasót meglepi, az a szuverén hang, ahogyan Mindszenty megnyilatkozik a vitás kérdések kapcsán, így például az 1971. október 19-i emlékeztetőben, amelyet bécsi utazása előtt nyújt be Vilót bíboros államtitkárnak. A július 14-i Zágon-följegyzés kapcsán azt kell mondanunk, Mindszentynek értésére adták, hogy a magyar egyháznak nyújtandó engedmények külön tárgyalási pontot képeznek az Apostoli Szentszék és a Magyar Köztársaság között. VI. Pál pápa

18 Hogy kiutazásának feltételeket szabjon, ez a gondolata visszatér, így például: „Mindszenty bíboros 1967 eleje óta száműzetésével intenzíven foglalkozott, és 1967. május 26-án ennek feltételeit is összeállította.” ADRIÁNYI, 2004. 79. Lásd még: uo., 78.

1971. december 14-én kelt levelében pedig, amelyben a cenzúrárt életbe lépteti, találunk egy olyan bekezdést is, amelyet idáig a kutatás nem vett figyelembe: nehéz helyzetben van a Szentszék, mintegy szavahihetősége forog kockán, és erre hivatkozva megértést kér. Mindszenty tehát határozott jelzéseket kapott arról, hogy ő itt nem alany a tárgyalások folyamán, hanem – kénytelen-kelletlen – tárgy. Róla fölötté és nélküle kellett megegyezni. Hozzátehetjük, ez a körülmény azóta áll fenn, hogy menedékjogot kért az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén.

Az 1972. január 25-én, majd március 10-én kelt Mindszenty-levél részletesen elemzi a Zágon-féle négy pontot, és arra hivatkozik, hogy Zágon végül is beleegyezését adta az emlékiratok kiadásához, ehhez segítséget ígért, és az általa meghozott 1971. július 10-i pápai levél a kiadáshoz kifejezetten hozzájárult. – Mi ebben az említett pápai levélben ezt a hozzájárulást nem találtuk meg, a Zágon-féle följegyzésekben pedig ennyit: „Miután Eminenciád tájékoztatott emlékiratainak tartalmáról, nem látok komoly nehézséget arra, hogy ezek, legalább is jelentős részükben, még Eminenciád életében publikáltassanak.” Itt bizonyára a történelmi részekre kell gondolnunk, amelyek végül is mindmáig kéziratban maradtak. Ami megjelent, az Mindszenty saját életének emlékirata, amelyet eredetileg Magyarország történetéről szóló sorozata befejező kötetének szánt.

Mindezen témák további elemzése szétfeszítené forrásközlésünk kereteit, ezért megelégszünk fölvetésükkel. A következő fejezetben az 1972 májusa és novembere közötti kapcsolattartás áttekintését tűzzük ki célul.

VI.

Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata

1972. május–november

Az előző fejezetben több dokumentumot bocsátottunk közre, majd ezek rövid értékelését adtuk. Mons. Zágon József Pro Memoriájával kezdtük a sort és VI. Pál pápának 1972. április 18-án kelt válaszával zártuk.

Ez a fejezet az előző szerves folytatása. Ismertetjük a bécsi periódus dokumentumait, és amennyiben indokolt, közöljük szövegüket. Mint az előző, ez is negyedik fejezetünk kronológiai áttekintésén alapul, annak részben szűkített, részben bővített változata. Szűkített, mert itt sem hozzuk újra azokat a tételeket, amelyekről új információt nem találtunk. Bővített, mert teljes szövegét közöljük itt a rendelkezésre álló fontosabb forrásoknak.

E levelezés fő témái nem foglalhatók össze olyan könnyen, mint az előző periódusé. A különböző témák közül kiemelkedik Mindszenty ismételt kérése magyar püspökök kinevezését illetően a külföldi, nevezetesen az ún. nyugati magyarság számára, illetve emlékiratai közlésétételének kérdése.

FORRÁSKÖZLÉS

Mindszenty VI. Pálhoz, „Abhinc, cum patriam infelicem meam... dereliqui ... annus completus transivit”, 1972. október 5., latin.
A külföldi magyarok lelkipásztori ellátásáról.

Jelzet: MA Priv. Lev. 1 (1972) latin, magyar fogalmazvány; MA Priv. Lev. 10. kéziratos fogalmazvány.

Közzétette: SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 190–193. (latin), 139–141. (magyar).

Magyar fogalmazvány:

Most van egy esztendeje, hogy vendéglátóm – a vendéglátásba belefáradván – Szentséged hívására elhagytam boldogtalan hazámat és beléptem a hontalanságba.

Beálltam a hontalanok lelkigondozásába.

Mögöttem, otthon romlott azóta a helyzet: a papság és a hívek körül, csak a püspökök száma növekedett. *Multiplicatio sed non locupletatio*.

Itt künn hiányzik és hiányos az irányítás és a kellő ellenőrzés.

A helyzet nem kedvező az emigráns magyar pasztorációra. Szemben az Egyház rendelkezésével folyik a mielőbbi asszimiláció, főként az angol-szászoknál. A legnagyobb magyar diaspora városban, Clevelandban 5 magyar plébánia helyén már csak 2 van. Anglia tele a magyar falusi és munkás népet felszívó ipari góccokkal, de csak egyetlen lelkész van legalább 5 helyén. New Yorkban közel 100.000 magyar él és a Szent István királyról nevezett korábbi magyar templom és plébánia idegen szerzet kezében van. Rómában 50 körül van magyar pap. Az ottani magyarság ellátása nem kielégítő. Párizs gyenge, Hollandia magyar pap nélkül, Svájcban egy kártékony magyar lelkipásztor tűrése több mint két éve tart már. Dél-Amerika nekünk is nehéz mezőny, de pár kivétellel.

Kanada, Németország jobb. A látogatások kedvezőbb képet adnak. Nem kevés pap – irányítás hiányában is – nem közelített a magyar lelkipásztorkodáshoz, hanem idegen mezőnyre állt. Ez rossz példa volt, mert épp a képzettebbek tették ezt. A szerzetesek inkább visszavonulnak a magyar pasztorációból.

Kevés a magyar lelkipásztori állomás, annak betöltése is hézagos, a papság előregedőben. 8 évvel ezelőtt (1964) az otthoni papság, amely adta az emigrációs papságot, 32 százalékban 51–60 közt, 14 százalékban 60 felett volt.

Ez az emigrációs papság pótlást csak hazulról kaphatna, de az kétsége miatt nem kívánatos. Itt kell papnevelést teremteni. A Pázmáneum volna hivatott erre. 1623-ban Pázmány bíboros, hercegprímás 12 növendékkel nyitotta meg Papnöveldejét. Ennyire elengedhetetlenül ma is szükség van. A XVII. század első negyedében az összmagyarság 5 és fél millióról leesett két és fél millióra, de ennek csak 10 százaléka volt katolikus. Erre volt akkor 3–4 (Bécsben) seminárium. Ma az öt világrészben több a magyar katolikus, mint akkor összesen. A hívek ezt a papi utánpótlást megértik.

Íme így sáfarkodtam Szentséged útravalójával (72. X. 23): Te vagy Esztergom érseke, az ország primása, dolgozz. Ahol valami nehézség támad, fordulj bizalommal hozzám!

Voltaképp jog nélkül állok a nagy küldetésben, jóllehet részemről nem történt a megjövetelkor és azóta lemondás az emigrációban a jogról.

Mi volna kívánatos?

1. Magyar segédpüspök oldalamra. Ha ez sehogysem volna lehetséges, akkor magyar segédpüspököt kapjon a bécsi érsek, de legalább hallgatólagos tudomással, hogy én irányítanám. – Van a lengyeleknek, szudétánémeteknek, ukránoknak, litvánoknak s más emigránsoknak segédpüspökük.

2. Voltakép én két segédpüspököt látnék szükségesnek. Nagy az emigráció és a magyar mellé szívós munka kell. Most még inkább. Sok romlasztásban volt újabban otthon és Nyugaton is része.

Az Új- és Ó-világ nem kapcsolható könnyen össze. Egész más az angol-szász egyház, mint az óvilági. Az új-világít lehetne a new yorki érsekség segédpüspök-állományába helyezni, de mint az előbbinél hallgatólagos átvétellel, hogy én is irányítanám.

Mindkét püspök fél évet ellenőrző látogatásban töltene. Hiányzik az otthoni esperesi, főesperesi ellenőrzés. Így biztosítanák a koncentrációt, ami megemelhetné az eredményt.

Ha Szentséged segít ebben, felterjesztem a jelöltek névsorát.

Fájdalommal észlelem, hogy a Sancta Mater Ecclesia arcvonása a részekben, pl. az egyházmegyékben hiányzik.

Los Angeles 450 kilométeres átmérőjű területén a 19–20. században 400.000 szegény magyar kivándorló telepedett le. Szereztek magyar papot és minden amerikai egyházi és világi elem közbejött nélkül megépítették templomukat, paplakukat, iskolájukat. Az egyházmegye csak szentelt és teljes joggal telekkönyvezett a maga nevére. A magyarok pedig közben ingyen anyai lehajlással külön szentmise-, szentbeszéd-alkalmat adtak a nagyszámú, későbbjövő magyarországi németeknek.

A magyarok teljesítménye még a telekkönyvi C lapon se került feljegyzésre. A rohanó amerikai fejlődés egyszer mihamar megállapítja, hogy ez a templom útnak vagy városfejlődésnek akadálya, ergo destruat. Az egyházmegye ellenkezik? Nem, sőt – bár titkoltan – örül, odalesz az egyházmegye terhe, a kisebbség annál inkább, mert nemzedékválság is van, a fiatalság elköltözik és most már se az öregeknél, se a fiataloknál nem lesz magyar templom. Ez Clevelandban már végbement.

Ha a magyar plébánia vagy egyházközség a telekkönyvi tulajdonos, igazság szerint, az a bírósággal kiharcolja a kárpótlást és legalább az öregek felépítik belőle az új templomot. Enélkül a fogyó öregség nem kezd másodszor templomépítést.

Mons. Csertő Sándor pápai meghatalmazott látogatása, 1972. november 7–10.

Közzétette: ADRIÁNYI, 2003. 108–112. (német); Uó, 2004. 146–153. (magyar); SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 193–197. (olasz), 142–146. (magyar).

Adriányi által közölt szöveg:

1972. november 7-i találkozás.

Csertő kifejti a bíboros úr előtt küldetése jellegét és célját. Majd előadta Őeminenciájának a Szentszék aggodalmait a bíboros úr megnyilatkozásaival kapcsolatban, amelyeket a másik oldalon a legnagyobb figyelemmel kísérnek és azonnal tiltakoznak a Szentszéknél, mihelyt valamit találnak, ami a legtávolabbról is érintheti az egyház és az állam viszonyát vagy az otthoni vallási, egyházi helyzetet.

Ugyanerről az oldalról szemére vetik a Szentszéknek, hogy az állammal kötött megállapodást ebben a tekintetben nem tartja be. S ugyanakkor levonják a gyakorlati következtetést: nincsen értelme a Szentszékkal további tárgyalásokat folytatni és megállapodásokat kötni. S nem kizárt, hogy ez a többi kommunista kormány tudomására is jut és a velük való tárgyalás nagyon nehézé válik.

Őeminenciája:

Mindenkinek van joga nyilatkozni, csak neki nincsen, aki olyan súlyos igazságtalanságokat szenvedett el és akinek erkölcsi kötelessége szavát hallatni. Az otthoni hívők korlátozásokat szenvednek el legszentebb emberi jogaik gyakorlásában, de erről nem panaszkodhatnak. Külföldön élő főpásztoruktól várják, hogy emelje fel szavát védelmükben. S amit mondott, az teljesen megfelel az igazságnak.

Csertő:

Ebben a Szentszéknek nincsen kétsége. De a Szentszék garanciát vállalt az állam felé, hogy Eminenciád elhagyva az országot nem érint olyan kérdést, ami az egyház és az állam viszonyára vonatkozik. Ezért minden megnyilatkozásáért nem Eminenciádat, de a Szentszéket marasztalják el s a rezsim az otthoniakon bosszulja meg magát.

Ezért szükséges, hogy Eminenciád megnyilatkozásait ebben a delikát helyzetben összhangba hozza a Szentszék irányelveivel. Ezért kívánja a Szentszék megismerni Eminenciád beszédeit, írásait azok nyilvánosságra hozatala előtt, hogy nincs-e bennük valami, ami miatt a Szentszéket elmarasztalhatnak. A formát Eminenciád határozhatja meg. Eminenciádnak mindig joga van a Szentatyához közvetlenül fordulni.

Hogy a Szentszék tudomással bírjon Eminenciád szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozásáról, az javát szolgálja. Egy esetleges kritika vagy táma-

dás esetén a Szentszéknek módjában lesz alkalmas módon védelmére kelni.

Ezen elvi jellegű megállapítások után kérte a bíboros urat, hogy a gyakorlati módozatokat az eddigi okmányok értelmében másnap, azaz november 8-án beszéljék meg. Őminenciája ehhez megadta kegyes beleegyezését.

1972. november 8-i találkozás

Csertő:

Utalt a Szentatya december 14-i kéziratára, melyet Őszentsége intézett a bíboros úrhoz a lelkipásztori körlevelével kapcsolatban. Ebben a Szentatya kérte Őminenciáját: „antequam aliquid declares vel commenteris vel antequam aliquid scriptum typis cures edendum, textum Sedi apostolicae proponas eiusque iudicium expectes”. (Mielőtt beszédet mondasz a nyilvánosság előtt, vagy valamit nyilatkozol, vagy kommentálsz, vagy valamely írásodat nyomtatod ki, előbb az Apostoli Széknek mutasd be annak szövegét, és döntését várd meg.)

Majd utalt a bíboros úrnak március 10-i levelére a Szentatyához. Ebben míg Őminenciája a leghatározottabban visszautasítja a magyar kommunista rezsim illetékességét annak megítélésében, hogy mi az, ami a magyar egyház és állam viszonyát károsan érinti, elismeri a Szentszék jogát ezekkel a szavakkal: „ius diiudicandi, utrum declarationes meae relationem inter S. Sedem et gubernium Hungaricum offenderent, unice et exclusive ad solam Sanctae Sedis competentiam attinet”. (Annak elbírálása, hogy esetleges megnyilatkozásom árt-e a Szentszék és a magyar rendszer viszonyának, kizárólag a Szentszék illetékességébe tartozik.) S hivatkozik az 1971. június 25–27-i pro memoria vonatkozó pontjára.

A Szentatya 1972. áprilisi kéziratával indokolja december 14-i intézkedését és interpellálja annak jellegét: „Non agitur de aliqua censura, sed de necessaria coniuncta rerum ordinatione et mutua cooperatione... curandum est omnino, ne inter agendi rationem tuam et Nostram ulla sit discrepantia. Ut ergo quaevis eiusmodi diversitas devitetur, oportet Apostolica Sedes antea certior reddatur de iis, quae scribere vel publice declarare intendis.” (Nincs szó cenzúráról, hanem a dolgok szükséges szervezéséről és kölcsönös együttműködésről... gondoskodni kell arról, hogy a te eljárásod és a miénk között ne legyen ellentmondás. Tehát, hogy bármiféle eltérés el legyen kerülve, szükséges az Apostoli Széket tájékoztatni mindarról, amit nyilvánosan írni vagy mondani szándékozol.)

A Szentatya utal az együttműködés módjára: ad hoc assequendum propositum est, ut Romae „consultores” quidam instituerentur. (Hogy ezt el lehessen érni, az lett javasolva, hogy Rómában ‘konzultorokat’ állítsunk hivatalba.) A konzultorok személyének a kijelölését a bíboros úrra bízta. A konzultoroknak azért kell Rómában lenniük, hogy ismeretében legye-

nek a Szentszék intencióinak, vagy ha valamiben kételyük merül fel, tudjanak tanácsért a Szentszékhez fordulni. Ez természetesen nem zárja ki, hogy Őeminenciája, ha szükségesnek vagy hasznosnak ítéli, válasszon ki magának Bécsben is peritusokat és konzultorokat. Emellett a bíboros úrnak, mint minden eminenciás kollégájának, jogában áll közvetlenül is a Szentatyához fordulni.

Őeminenciája:

Az ellen, hogy a Szentatya betekintést kapjon írásaiba, megnyilatkozásaiba, nincsen kifogása, de nem akarja, hogy a szentszéki hivatalnokok ítélkezzenek felette.

Brüsszeli, fatimai megnyilatkozásait nem küldötte el a Szentatyának, mert azt gondolta, hogy az eljárási mód azonos lesz a bambergivel, amikor a Szentatya kifejezetten kérte a beszéd szövegét. A fenti esetekben nem érkezett Őeminenciájához semmiféle megkeresés. A jövőben a Szentatya óhajának megfelelően kellő időben eljuttatja hozzá elmondandó beszédeinek, publikálásra kerülő írásainak szövegét.

A bíboros úr lelkipásztori körlevelével kapcsolatban fájlalja, hogy a Szentatya elmarasztalta anélkül, hogy őt előzőleg meghallgatták volna. Ha ezt tették volna, rámutatott volna, szavait mennyire elferdítették, félremagyarázták.

Azt is fájlalja, hogy nem közölték vele a megállapodás szövegét a magyar állam és a Szentszék között. Fölötte döntöttek, nélküle. Pedig ha ismerte volna a megállapodás szövegét, fenntartotta volna döntési jogát, hogy elhagyja-e vagy sem az amerikai követség épületét. Esetleg megkérte volna az Amerikai Egyesült Államok elnökét, hogy vonja vissza azokat a lépéseket, amelyeket személyével kapcsolatban a Vatikánnál tett.

Most a Szentszék annak a megállapodásnak a betartását kívánja tőle, amit ő nem ismert és amit ismerni joga lett volna, mert emberi jogának a korlátozására vonatkozik.

Neki ugyancsak joga lett volna megismerni azokat az óhajokat, amelyek az amerikai elnök részéről személyével kapcsolatban hangzottak el, mert ezek döntő szerepet játszottak elhatározásában, hogy elhagyja-e a követség épületét, vagy sem.

A bíboros úr gyakorlati nehézséget lát a római konzultorok gondolatával kapcsolatban. Jelenleg nincsen abban a helyzetben, hogy meg tudjon nevezni három olyan papot, akikben száz százalékkal meg tudna bízni. Ezeknek a konzultoroknak állandó kapcsolatban kellene lenniük vele, a szerzővel. Esetleg magyarázatot kellene adnia bizonyos nehezebben érthető szövegekkel kapcsolatban. De szorosabb kapcsolat csak akkor volna lehetséges, ha a konzultorok nem Rómában, hanem Bécsben lennének...

A memoire kézírata magyar nyelven készen van és most van folyamatban annak német fordítása. A mű egyidőben jelenik meg magyar és német nyelven. Az utóbbi annyiban fontos körülmény, hogy a Szentatya

közvetlen betekintést nyerhet a kéziratba és ítéletet alkothat annak tartalmáról.

Őeminenciája válasza – Bécs, 1972. november 9.

1. 1972. október 10-én tudtam meg a bécsi apostoli nuncius úrtól, hogy a Szentszék 1971 nyarán megállapodott a bolsevista magyar kormánnyal, hogy a hazámból történt távozásom után én semmi olyat nem teszek vagy mondok, ami zavarná a bolsevista magyar rezsim és a Vatikán között a jó viszonyt. A szentszéki megbízott ezt az engem súlyosan érintő tényt 1971-ben a tárgyalások egész folyamata alatt elhallgatta előttem.

2. Ha én személyi kiküldöttet kapok tárgyalásra, elvárhatom, hogy minden engem és jövőmet érdeklő ügy ismertetésre kerüljön. Ahogyan közölni kellett volna velem az amerikaiak lépéseit a Vatikánnál személyemmel kapcsolatban, hogy ennek horderejével tisztában legyek. Ha ezeket megkaptam volna, visszariadva a megegyezés tényétől és tartalmától, úgy gondolom, arra a lépésre határozom el magamat, hogy megalázkodva a történt lépések visszavonását kérem. Tudott dolog, hogy én szenvedő népem körében akartam Budapesten meghalni.

3. A megállapodás tényét továbbra is titokban tartották előttem. Az 1971. december 14-i levél pedig ítélezett felettem megkérdésem nélkül. Ma is mély fájdalom fog el, ha arra gondolok, hogy ezt egy rosszindulatú sajtótámadás idején megalázó körülmények között kézbesítették ki nekem. De mégis később üzenetekben és levélben is enyhülést véltem felfedezni. Ez abból is látszott, hogy eleinte kérték a szentbeszédek szövegét (pl. bambergi utam előtt), amit már később nem tettek meg.

4. Azt gondolom, hogy amikor a Szentszék megkapta a magyar kommunista rezsim követelését, ezt nekem be kellett volna mutatni. Ez nem történt meg, még csak említést se tettek előttem erről, sőt az utólagos megküldés sem történt meg. Ennek megtörténte nélkül és a megállapodás további ötnegyed évig titokban tartásával kaptam panaszokat, hogy ezt meg azt nehezményezik.

5. A Szentatya szándékait régi tisztelettel fogadom. Mégis meg kell mondanom, hogy a velünk szemben álló tábor a szerződések hosszú sorát kötötte országokkal, világszervekkel és egyházakkal, de köztudomású, hogy egyetlenegy esetben sem teljesítette vállalt kötelezettségeit, ha azok érdekeivel és ideológiai célkitűzéseivel ellenkeztek. Az ő szerződése az ellenfél behálózására szolgálnak a legtöbb esetben.

Otthon síri hallgatás van. Visszariadok attól a gondolattól, hogy én, aki szabad világban élek, ezt a síri hallgatást nyugodtan folytassam. Ez, úgy vélem, népem teljes letöréséhez vezetne.

Mindszenty levéltervezete, 1972. november 9.

Jelzet: MIB 355–356. Priv. Lev. 3: „Többoldalas kézirat, valószínűleg Rómába. A bíboros felsorolja 7 pontban sérelmeit: 1. A feltételekről a Vatikán kiküldötté nem szólt neki semmit. 2. Valószínűleg azért, mert attól tartottak, hogy a feltétel tudatában nem akarja Magyarországot elhagyni. 3. Mindszenty fájlalja, hogy az 1971. december 14-i levélnek az egyház ellenségeitől irányított sajtótámadás szolgált alapul, és az ő meghallgatása nélkül ítékeztek. 4. A bíboros fájlalja, hogy a levelet rideg és megalázó körülmények között juttatták el hozzá. Később enyhülést fedezett fel az üzenetekből és a levelekből. 5. A Vatikán kiküldöttének őszintén meg kellett volna mondani a feltételeket. 6. A Szentatya szándékait a régi tisztelettel fogadja. Nem ért egyet az előtte nem ismertetett és titokban tartott megegyezési pontokkal. 7. Ezekre való tekintettel kéri az 1971. december 14-i levélben elrendelt cenzúra törlését.”

Közzétette: fénymásolatban MÉSZÁROS T., 1997. 220; átgépelve: uo., 215–217; SOMORJAI, *Sancta Sedes*, 146–147. (magyar).

NB. A szöveg az előző Csértő-főjegyzés utolsó részének bővített változata.

1972. november 9.

Öeminenciája válasza:

1. Csak 1972. október 10-én tudtam meg a bécsi apostoli nunciustól, hogy a Szenszék 1971 nyarán megállapodott a bolsevista magyar kormánnyal, hogy én távozásom után semmi olyant nem teszek vagy mondok, ami sértené vagy zavarná a kommunisták és a Vatikán jóviszonyát. A szentszéki megbízott ezt az engem súlyosan érintő tényrt 1971-ben a tárgyalások egész folyamata alatt elhallgatta előttem.

2. A tény ismerete után arra gondolok, hogy a szentszéki megbízott a megállapodásról azért hallgatott előttem, mivel tudta – s különben az egész világ tudta –, hogy én szenvedő népem körében Budapesten akarom meghalni. Feltételezem, hogy félt attól, hogy én – megriadva a megállapodás tényétől és tartalmától – megalázkodva visszakerem magamat vendéglátóm jóindulatába, vagy más lépésre szánom el magam.

3. A vatikáni diplomácia, amely továbbra is titokban akarta tartani előttem a megállapodás tényét, az 1971. december 14-iki levelet kézbesítette ki nekem, hogy az ebben foglalt előírásoknak engedelmessé szorítson rá a megállapodás megtartására. Mély fájdalommal tölt el még ma is, ha arra gondolok, hogy ennek a levélnek a kibocsátásához az egyház ellenségeitől irányított sajtótámadás szolgált alapul, és ítékeztek körlevélem fölött az én meghallgatásom nélkül.

4. Az említett 1971. dec. 14-iki levelet rideg és megalázó körülmények között juttatták el hozzám. De mégis később üzenetekben és levélben enyhülést véltem felfedezni. Ez abból is látszott, hogy eleinte kérték a szentbeszéd szövegét (pl. a bambergi utam előtt), amit később már nem tettek meg.

5. Ha én személyi küldöttet kapok tárgyalásra, elvárhatom, hogy minden engem, jövőmet érdeklő ügy ismertetésre kerüljön. Tárgyalás közben a kiküldött visszatért Rómába. Budapesten jelen volt vele Mons. Cheli, akinek velem okvetlenül közölnie kellett volna, hogy valami megállapodást kötött felőlem a bolsevikiekkel, úgy, ahogyan közölni kellett volna velem az amerikaiak lépéseit is a Vatikánnál személyemmel kapcsolatban, hogy ennek a horderejével tisztában lehessenek. Mikor tehát a személyi küldött megkapta Mons. Chelitől a magyar kommunista regime követelését, ezt nekem be kellett volna mutatnia, mielőtt azt Rómába küldte vagy vitte. Ez sem történt meg. Erről még csak említés sem történt, sőt az utólagos megküldés sem történt meg.

Ennek megtörténte nélkül és a megállapodás további eltitkolásával kaptam a panaszokat, hogy ezt meg azt bolsevista részről nehezményezik.

6. A Szentatya szándékait a régi tisztelettel fogadom. Mégis meg kell mondanom, nem tudom alávetni magamat az öt negyed évig nem ismertett, titokban tartott és az olyan ügyben és tárgyban kötött megállapodásnak, mint a keleti egyházpolitika, amelynek kárát tapasztalom. A velünk szemben álló tábor a szerződések hosszú sorát kötötte az országokkal, világszervekkel s legújabban egyházunkkal is, de köztudomású, hogy egyetlen esetben sem teljesítette vállalt kötelezettségét, ha érdekeivel és ideológiai célkitűzéseivel ellenkezett.

Otthon síri hallgatás van. Visszariadok attól, hogy én, aki szabad világban élek, ezt a síri hallgatást nyugodtan folytassam. Ez, gondolom, népem teljes letöréséhez vezetne.

7. Ezekre való tekintettel alázatosan kérem az 1971. dec. 14-i levélben elrendelt előzetes cenzúra eltörlését is.

Összegzés

Az 1972 májusa és novembere közötti néhány hónap dokumentumai, mint tapasztaltuk, több témával foglalkoznak, a szövegek jelentős része még nem ismeretes teljes terjedelemben, de a fontosabbak igen, sőt részben már nyomtatásban is megjelentek.

Mindszenty *ceterum censeo*ja a külföldi magyar püspökök kinevezésének kérdése a többi kelet-közép-európai nemzet analógiájára. Erre itt is találunk adalékokat. Mészáros Tibor naplójában így rögzíti a bíboros erre vonatkozó álláspontját:

Hátha nem egyszer, akkor kétszer, ha kétszer nem, akkor háromszor, ha háromszor nem, akkor négyszer, de amíg élek, én ezt a kérdést nem hagyom.¹

A nyilvánosság előtti megszólalás cenzúrázása, illetve a konzultorok személyének kijelölése a másik nagy téma. Itt főleg az 1972. novemberi Csertő-misszió följegyzései igazítanak el a bíboros álláspontját illetően. Ismételten vissza-visszatérnek a Mons. Zágonnal 1971. június 25–26–27-én folytatott megbeszélés pontjai az akkor készült följegyzés alapján.

Harmadik észrevételünk 1972. október 10-e ismételt főlemlegetése, miszerint Rossi bécsi nuncius csak e kései dátummal közölte volna vele azt, hogy az Apostoli Szentszék és a magyar kormány meg egyezést írt volna alá az ő hallgatásáról. Megvizsgálandó, honnan ez az emlék, hiszen VI. Pál 1971. december 14-i levelében már olvashattuk az utalást, miszerint az Apostoli Szentszék szavahihetősége forog kockán, továbbá Mészáros Tibor napi jegyzeteiből azt is tudhatjuk, hogy Rossi nuncius már e dátummal figyelmeztette a politikai megnyilatkozástól való tartózkodást illetően.²

Mivel e fejezetünkben is főleg forrásközlésre szorítkoztunk, e kérdések részletes tárgyalása meghaladná az általunk kitűzött kereteket.

1 Mészáros T., 2000. 107. 1973. október 27-hez.

2 „Tegnapelőtt mondta el Vecsey, hogy a prímás Bécsbe jötté után, 1971. december 14-én a bécsi nuncius, Opilio Rossi az első levelet hozta a Szentszéktől azzal a figyelmeztetéssel, hogy a prímásnak tartózkodnia kell minden politikai megnyilatkozástól, különösen az otthoni rendszernek olyanfajta elítélésétől, még ha igaz is, amely miatt a rendszer megorrolhatna...” Mészáros T., 2000. 148.

Zárszó

E hat fejezet – a vonatkozó források közlése és elemzése – és az itt következő dokumentumtárban hozott idegen nyelvű levelek és följegyzések Mindszenty József esztergomi érsek bíboros hercegprímás utolsó éveit tárgyalják. Az anyag elég nagy, nagyobb, mint feltételeztük. Szükség volt az eddigi forrásközlések és feldolgozások áttekintésére, és talán elmondható, hogy kötetünk ráirányítja a figyelmet a téma fontosságára.

In medias res kezdtük, miután fölfigyeltünk az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának dátuma körüli bizonytalanságra. Ezután logikusan következett azoknak a leveleknek a feldolgozása és közlése, amelyeket VI. Pál váltott Mindszenty bíborossal. Miután a lemondás gondolata távol állt Mindszentytől – és erre megvoltak az érvei –, a fölmentés felelősségét a pápa magára vette. Tegyük hozzá, hogy erre megvolt a jó oka és megvolt az illetékessége is: miután hosszú ideig várt és kérte a beleegyezést, a pápai primátus hittétele értelmében cselekedett. Mindszenty – miután nem akart tettestárssá válni, és nem mondott le önként – alávetette magát a pápai döntésnek. Viszont az el nem küldött levelekben azt láthattuk, hogy gondolatban még akkor is ragaszkodott primási hivatalához, amikor az már megszűnt.

E levelek közlését az tette szükségessé, hogy közülük idáig viszonylag sok – elsősorban pápai levél – ismeretlen maradt, és véleményünk szerint ezek a Mindszenty-kutatás folytatása szempontjából nélkülözhetetlenek. A levelezés külön érdekességei a Mindszenty Archivumban őrzött elküldetlen levéltervezet többnyelvű változatai, amelyeket itt közöltünk először, és kísérletet tettünk elemzésükre. Ezekben a bíboros, fölmentését követően, a primás közjogi fontosságára mutat rá, és a magyarországi helyzet sanyarúságát ismerteti. Fölvehető a kérdés, vajon nem becsülte-e túl a primási felelősség hatáskörét, de itt már – meglehet – politikai pártállás szerint alkotunk véleményyt. Vajon az 1946. február 1-jei állapot előtti alkotmány utolsó őrzője mennyire találta meg a helyét az 1946. február 1-je utáni törvénytelen vagy törvényes állapotok között? Lényegében erről szól Mindszenty egész primási szolgálata, hiszen székfoglalója 1945. október 7-én csak néhány hónappal előzte meg a köztársasági törvényt.

S ahogy Rákosiéknak a köztársasági törvény ürügyül szolgált a politikai ellenzék likvidálásához, úgy Mindszentynek egész primási szolgálata egy nagy küzdelem jegyében telt a pártállammal szemben a királyság államformájának, a nemzetnek és a keresztény hitnek a védelmében, s ezt a harcot soha nem adta fel.

A forrásanyag gazdagsága indokolta, hogy rövid kronológiát állítsunk össze, amely azonban menet közben egyre bővült, a pápa és a bíboros levelezésének sorrendbe szedéséből az Apostoli Szentszék és a primás kapcsolattartásának kronológiája állt össze az eddig ismert feldolgozások és közlések alapján. Felfigyeltünk arra, hogy a helyes összefüggés immáron nem az, ha Mindszentyt állítjuk a középpontba, hanem helyette a pápát kell vizsgálódásaink első számú tárgyává tennünk.

Végül pedig, kronológiai rendben, sorra vettük az elérhető dokumentumokat, s ahol szükségesnek látszott, közöltük is azokat. Ezen a kerülő úton jutottunk el a fölmentés körüli levelezés kezdetéig.

Ha idáig úgy tekintettünk a bécsi letelepedés jegyében telt periódusra, mint Mindszenty végre szabad éveire, akkor alighanem meg kell változtatnunk ezt az elképzelésünket. Mindszenty itt sem volt szabad, mert a pártállami feltételek, amelyeket az Apostoli Szentszék elfogadni kényszerült – hiszen ez volt az ára a bíboros kiutazásának –, megszabták mozgásszabadságát és behatárolták működését. Ezzel a felismeréssel pedig nem teszünk mást, mint továbbgondoljuk Mészáros Istvánnak, a Mindszenty-kérdés kiváló szakértőjének tézisé: az amerikai nagykövetség kapuja mindaddig zárva maradt a bíboros előtt, amíg a három kormány: a budapesti, az amerikai és az Apostoli Szentszék meg nem tudott egyezni.¹

Feltűnt az a szuverén hang, amelyet a bíboros megütött, pedig látszólag élvezett szabadsága láthatatlan bilincsekkel volt megkötve. E bilincsek a kirakatper utáni harmadik bebörtönzésekor valóságosak voltak. Az Egyesült Államok nagykövetségén töltött tizenöt év alatt már látszólag lehullottak, de a bíboros aranykalitkában élt. Az általunk tárgyalt periódus, élete utolsó öt esztendeje pedig a szabadság jegyében telt ugyan, de a feje fölött egyezkedő kormányok által megszabott feltételek között, pókhálószerű megkötöttségben. Ezek a feltételek lehetnek igazságtalanok és méltánytalanok, a Rákosi-, majd a Kádár-rendszer elleni tiltakozás élő szimbólumának, Mindszentynek ez

¹ A *távozás akadályai* című fejezet: „Mindszentynek a budapesti amerikai követségről való távozási lehetőségei lényegében nem tőle függtek. Külső hatalmak politikai érdekei éppen úgy szerepet játszottak ebben, mint aktuális események.” Lásd Mészáros I., 2001. 31; lásd még *uo.*, 212. skk.

a rendszer nem is tartogathatott mást. Az Apostoli Szentszék pedig – éppen Mindszenty érdekében, magas kora miatt, egészségi ellátásának biztosítása érdekében –, az amerikaiak ismételt sürgetésére, arra kényszerült, hogy a budapesti feltételeknek – valamelyest – engedjen.

Ezért a Vatikáni Államtitkárság 1971 nyarán saját költségére felújította a bécsi érsekség felé súlyos adóssággal terhelt Pázmáneumot, Mindszenty jövődő lakhelyét. Aláírta az 1971. szeptember 9-i megállapodást. Lebonyolította a kiutazást. Személyéhez és magas állásához méltó fogadtatásban részesítette. Miközben október derekán még Miklós Imréékkel tárgyal Rómában, fogadja Mindszenty Pro Memoriáját. Elutazása napján VI. Pál pápa vele együtt misézik a Matild-kápolnában, s kimondja az azóta emlegetett szavakat.

Megmondták-e Mindszentynek, hogy szeptemberben mit írtak alá Budapesten? Elhallgatta-e Casaroli a pápa előtt, amit Cheli aláírt? Ismerve a Vatikáni Államtitkárság munkamódszerét, ilyen nagyságrendű kérdésekben a Szentatya naprakész információkkal rendelkezett. Akkor miért nem mondták el mindezt Mindszentynek? A válasz alighanem az 1972. novemberi Csertő-misszió följegyzésében, illetve a bíboros november 9-i levéltervezetében található. A bíboros expressis verbis kijelenti, hogy ha tudomása lett volna erről, nem hagyta volna el az amerikai követséget. Úgy kellett tehát megoldani a feladatot, hogy Mindszenty elhagyja az amerikai követséget, ez volt az Apostoli Szentszék diplomáciájának feladata. Tudták, kivel kell számolniuk, hiszen az elmúlt évtizednyi időben szoros kapcsolatot tartottak – a washingtoni apostoli nunciatura (akkor még csak pápai legáció) révén jöttek-mentek a levelek, és König bíboros, illetve Casaroli látogatásaival élő kapcsolat is létrejött.

A szuverénként fellépő bíboros tehát nem szuverén, mert eltelt az idő, és mindenki lépéskényszerbe került. Igazában ez az ő életének tanulsága: akik őt Don Quijoténak tartják, életének ezt az aspektusát ragadják meg: hosszú évtizedeken át nem változik, csak a kor változik meg körülötte. S ő maga mégiscsak változik, mert betegségek látogatják meg, bármennyire jól tartja is magát. A láthatatlan, mert általa nem látott bilincsek életének utolsó öt évében még mindig fogva tartották, s egyben az önigazolás kényszerébe vitték.

A feladatokat és kérdéseket már ismételten felsoroltuk egyes fejeze-
teink végén, különösen a kronológiai áttekintés utáni összegzésben,
valamint az első – sorrendjében az ötödik – forrásközlő fejezet ösz-
szegzésében. Ezért ezek ismétlésétől e helyen eltekintünk.

A Pázmáneumban élő és a világ magyarságát fölkereső Mind-
szenty életére és konfliktusaira alighanem számos részletben új fény
vetül, amelyet majd a megírandó Mindszenty-életrajzban is figyelem-
be kell vennünk. Ezt most nem óhajtjuk elővételezni, inkább meg sze-
retnénk hívni a témával foglalkozó szakembereket e dokumentumok
elmélyült tanulmányozására és az itt fölvetett szempontok elemzésére.

E kötet összeállítója az elmúlt nyolc esztendőben intenzíven fog-
lalkozhatott Mindszenty József bíboros primás életével és a vele kap-
csolatban keletkezett dokumentumok tanulmányozásával. Az a remény
élteti, hogy alighanem sikerült hasznos adalékokkal szolgálnia az eljő-
vendő Mindszenty Okmánytár 1971 utáni kötetéhez.

Míg feltárul a kutatók előtt a Vatikáni Titkos Levéltár, úgy vé-
li, Budapesten is van elegendő anyag egy teljesebb Mindszenty-kép
kialakításához. Addig is javasolja ezt az új optikát Mindszenty utolsó
évei konfliktusainak értelmezéséhez. Megnyilvánulásai alapján tanul-
mányozzuk tehát az Apostoli Szentszék szempontjait, mert a bíborost
is így fogjuk helyes fényben látni.

Akik e dokumentumtár kiadására indítottak, azok is így gondol-
ják ezt, hiszen a Pápát, Isten Szolgája VI. Pál utódát kérik Isten Szol-
gája Mindszenty József életszentségének ünnepélyes kihirdetésére.

Mellékletek

Irodalom 1989–2008

- Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia, Budapest 1995, összeáll. a történész bizottság, Budapest 1995. Kézirat, 386 o.
 - Közlemény a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Apostoli Szentszék közötti megállapodásról (Budapest, 1964. szeptember 15.) in: BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlat Magyarországon, 1790–2005*. (História Könyvtár, Okmánytárak 2.), I–II. Budapest 2006. (*Magyar Kurír*, 1964. szeptember 15., *Új Ember*, 1964. szeptember 20.) II. 220. 1027–1029.
 - Megállapodás a Magyar Népköztársaság Kormánya és az Apostoli Szentszék között (Budapest, 1971. szeptember 9.) in: BALOGH Margit–GERGELY Jenő, *i. m.*, II. 228. 1119–1121. (ÓLMOSI 1991. 170–173.)
- ADRIÁNYI Gábor, *A prímási szék megüresedetté nyilvánítása 1974-ben*, in: *Vigilia*, 63 (1998/6) 425–428.
- ADRIÁNYI Gábor, *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy*, Budapest 2004.
- ADRIÁNYI, Gabriel, *Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty*, (Studien zur Geschichte Ost- und Ostmitteleuropas, 3.) Herne 2003.
- ARTNER Tivadar, *A bíborosról, gyermekszemmel. Emlékezés Mindszenty Józsefre*, in: *Vigilia*, 58 (1993/8) 582–589.
- BALOGH Margit, *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest 2002.
- BALOGH Margit, *A katolikus egyház és a forradalom – események a források tükrében 1955 őszétől 1956 őszéig*, in: ROSDY Pál (szerk.), *A katolikus Egyház 1956-ban*, Budapest 2006, 11–55.
- BARBERINI, Giovanni, *L'Ostpolitik della Santa Sede. Un dialogo lungo e faticoso*. (La Santa Sede e politica nel novecento, 6.), Bologna 2007.
- BEKE Margit (szerk.), *Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei*, I–III. Esztergom 1991, 1994.
- BÉKÉS, Gellért OSB, *La testimonianza di József Mindszenty*, in: *Rivista di Studi Ungheresi*, 6 (1991) 61–65.
- CASAROLI, Agostino, *A türelem vértanúsága. A Szentszék és a kommunista államok 1963–1989*, Budapest 2001.
- DOMBI Mária, *Mindszenty József szombathelyi tanulóévei*, in: *Vasi Szemle*, 1995/2. 275. skk.
- FEJÉRDY András, *König bíboros első találkozása Mindszenty Józseffel*, in: „Isten Szolgája”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4. Lakitelek, 2007. 79–108.
- GERGELY Jenő, *A Mindszenty-per*, Budapest 2001.
- GYARMATI György, *A Mindszenty-ügy „diplomáciai” rendezésének kudarca*, in: *Történelmi Szemle*, 42 (2000/1–2) 69–90.
- ISPÁNKI Béla, *Az évszázad pere*, Abaliget 1995.
- „Isten Szolgája”. Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról, Budapest, Parlament, 2006. november 4. Lakitelek, 2007.

- KAHLER Frigyes, *A főcsapás iránya: Esztergom. Mindszenty bíboros pere*, Budapest 1998.
- KAHLER Frigyes (szerk.), *Ki volt Mindszenty József? Jubileumi évkönyv Mindszenty József bíboros, Magyarország hercegprímása pappá szentelésének 90., esztergomi székfoglalójának 60., halálának 30. évfordulóján*, Budapest 2005.
- KUNTÁR Lajos, *Mindszenty József szombathelyi diákévei*, in: Vasi Honismereti Közlemények, 1992/1.
- LÉNÁRD Ödön, *Mindszentyről*, in: Uő-TÍMÁR Ágnes-Soós Viktor Attila-SZABÓ Gyula, *Utak és útvesztők*, Budapest 2006. 97–99.
- LOMBARDI, Lapo, *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli albori della guerra fredda*, Roma 1997. Levelezéséről XII. Piusz pápával: 102–104.
- LOMBARDI, Lapo, *Magyarország és a Szentszék a hidegháború hajnalán*, in: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum, 10 (1998/1–2) 69–84.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat: 1945–1948*, Budapest 1989.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty bíboros, a lelkipásztor-főpapa*, Budapest 1990.
- MÉSZÁROS István, *A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe, Esztergom 1992*.
- MÉSZÁROS István, *Boldogasszony éve 1947/48. Mindszenty bíboros evangelizációs programja*, Budapest 1994.
- MÉSZÁROS István, *Kimaradt tananyag: diktatúra és az egyház. 1945–1990. I–III*. Budapest 1993–1995.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből, 1938–1975*, Budapest 1997.
- MÉSZÁROS István, *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998*, Budapest 1999.
- MÉSZÁROS István, *„Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról*, Budapest 2000.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty és az „Ostpolitik”*, Budapest 2001.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty-mozaik. Írások a bíborosról*, Budapest 2002.
- MÉSZÁROS István, *„Devictus vincit”. Tanulmányok a magyar katolikus egyház 1945–2000 közötti történetéből*, Budapest 2002.
- MÉSZÁROS István, *Pannonia Sacra. Mindszenty-tanulmányok*, Budapest 2002.
- MÉSZÁROS István, *A rózsafüzér Bíborosa. Mindszenty-pillanatképek*, Budapest 2003.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty III. József*, in: *Esztergomi érsekek 1001–2003*, Budapest 2003. 395–402.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty és Barankovics. Adalékok a „keresztény párt” problematikájához*, Budapest 2005.
- MÉSZÁROS István, *Egy „kultusz” a XXI. században. A Mindszenty-tisztelet története 1975–2005*, Budapest 2005.
- MÉSZÁROS István, *Mindszenty a Sándor-palotában. Hat tanulmány*, Budapest 2005.
- MÉSZÁROS István, *Prímások, pártok, politikusok: 1944–1945. Adalékok a magyar katolikus egyház XX. századi történetéhez*, Budapest 2005.
- MÉSZÁROS Tibor, *Akit övéi be nem fogadtak. Mindszenty bíboros titkárának visszaemlékezései*, Pécs 1997.
- MÉSZÁROS Tibor, *A száműzött bíboros szolgálatában. Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972–1975)*, s. a. r. HETÉNYI VARGA Károly, Abaliget 2000.
- MÉSZÁROS Tibor, *Doch die Seinen nahmen ihn nicht auf. Der Sekretär Kardinal Mindszenty erinnert sich*, Herne 2003.

- Mindszenty bíboros helyzetértékelése 1971-ben*, közléteszi: MÉSZÁROS István, in: *Távlatok*, (1995/4) 404–411.
- Mindszenty József veszprémi püspök 1944–1945* (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 7.) Veszprém 1996.
- NÉMETH László, VI. Pál és Mindszenty József, in: *Vigilia*, 63 (1998/4) 247–252.
- NÉMETH László, *Mindszenty József bíboros levelei a Pápai Magyar Egyház Intézetben*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 11 (1999/1–2) 231–242.
- NÉMETH László, *Adalékok a római magyar lelkipásztorkodás történetéhez. Első rész, 1945–1963*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 14 (2002/1–4) 197–228.
- NÉMETH László, *Adalékok a római magyar lelkipásztorkodás történetéhez. Második rész, 1963–1973*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 15 (2003/3–4) 119–149.
- NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo. Első rész, 1945–1946*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 16 (2004/3–4) 165–194.
- NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo. Második rész, 1947–1948*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 16 (2006/1–2) 163–180.
- NÉMETH László, *Mindszenty József és a Santo Stefano Rotondo (1949–1975)*, in: *Magyar Sion. Új folyam, I. / XLIII.* (2007/1) 64–98.
- ÓLMOSI Zoltán (szerk.), *Mindszenty és a hatalom. Tizenöt év az USA követségén*, Budapest 1991.
- PIACENTINI, Ernesto OFM, *Il Cardinale József Mindszenty e il martirio bianco*, in: *Rivista di Studi Ungheresi*, 6 (1991) 67–73.
- RUZSIK Vilmos, *Mindszenty bíboros utolsó lelkipásztori útja Dél-Amerikában (1975. április 9–25.)*, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum*, 14 (2002/1–4) 293–306.
- SOMORJAI Ádám, *Kardynał József Mindszenty – prorok wśróód proroków*, in: *Więksi i mniejsi prorocy Europy Środkowo-wschodniej XX wieku. Materiały I i II Forum Teologów Europy Środkowo-Wschodniej*, Lublin, 30 listopada – 1 grudnia 2001 r. Lublin, 6–8 maja 2003 r. Szerk. K. KLAUZA–S. C. NAPIÓRKOWSKI OFMConv–M. PEŁK MIC, Lublin, 2003. 579–589.
- SOMORJAI Ádám, *Il Cardinale Mindszenty. La vita, le opere*, in: *Il Nuovo Aeropago*, 23, 91–92. sz. (2004/3–4) 24–30.
- SOMORJAI Ádám, *Kardynał Mindszenty – Prymas Węgier, Mąż stanu, książę Kościoła*, in: *Piotrkowskie Zeszyty Historyczne*, 7–8 (2005/2006) 117–135.
- SOMORJAI Ádám, *Mindszenty József és az esztergomi érseki szék üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.*, in: *Magyar Sion. Új folyam I. / XLIII.* (2007/1) 99–115.
- SOMORJAI Ádám, *Mindszenty bíboros 1971-es memoranduma és Pro Memóriája*, in: *Távlatok*, 76 (2007/2) 226–231.
- SOMORJAI Ádám, *Egy elfeledett Mindszenty-Zágon Pro Memoria*, in: *Vigilia*, 72 (2007/9) 711–713.
- SOMORJAI Ádám, „Az igazság szabaddá tesz titeket”. Adriányi Gábor Ostpolitik-monográfiája kapcsán, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 19 (2007/1–2) 219–224.
- SOMORJAI Ádám, *Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. – Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések*, Pro manuscripto, Romae 2007.
- SOMORJAI Ádám (szerk.), „His Eminence Files”. *American Embassy Budapest. From Embassy Archives*, 15 (1971) – *Mindszenty bíboros az Amerikai Nagykövetségén. Követségi Levéltár* 15 (1971), METEM Budapest 2008.

- SOMORJAI Ádám, *Amerikai levéltári források Mindszenty József bíboros prímásról, esztergomi érsekről. Publikált források, 1956–1967, sajtó alatt.*
- SOMORJAI Ádám-ZSOLNAY Imre, *Kardynał Mindszenty – zrehabilitowany*, in: *Znaki Czasu* (Róma) Nr. 17. (1990) 192–207.
- SOMORJAI Ádám-ZSOLNAY Imre, *Kardynał Mindszenty – pobity bohater narodu?* in: *W drodze* (Poznań) Nr. 5. (201.) (1990) 88–100.
- SOMORJAI Ádám-ZSOLNAY Imre, *Kardynał Mindszenty – zrehabilitowany*, in: *Węgry – Polska. Wspólne dziedzictwo*, szerk. Jan ZIMNY, Sandomierz 2007. 175–204.
- TÖRÖK József (szerk.), *Mindszenty József emlékezete*. (Studia Theologica Budapestiensia 13), Budapest 1995.
- VALENTINY, Géza, *Mindszenty bíboros a Pázmáneumban*, in: *A bécsi Pázmáneum*, szerk. ZOMBORI István (METEM Könyvek 37), Budapest 2002. 349–351.
- ZÁGON József prelátus beszédtervezete a (nyugat-európai magyar) Főlelkészi Konferencián, 1965. február 24., in: SZABÓ Csaba, *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*, Budapest 2005. 73. sz. dokumentum, 240–248.
- ZÁGON József, *A magyar egyház helyzete az 1964-es megállapodás után*, in: *Távlatok*, 73. (2006/3) 314–333.

Táblázatok

A táblázatokban a könyvünkben felhasznált dokumentumok jelennek meg időrendben, levéltári jelzettel és a nyomtatás helyének feltüntetésével: eredeti nyelven, majd fordításban, végül fakszimilében. Félkövér betűvel szerepelnek a 2004 előtt (legalább részben) megjelent magyar dokumentumok.

Jelzetek

Bgy – MA iratgyűjtő

Csertő – Csertő S., Pro Memória, 1974. január 25.

D – németül

E – *Emlékirataim* (1974)

KSzle – *Katolikus Szemle*, Róma

(L'OR) – *L'Osservatore Romano*

MA – Mindszenty Archívum (1957–1975)

MIB – Mindszenty Iratkatalógus és Bibliográfia, 1995

r – részlet

S. Sedes – SOMORJAI, Sancta Sedes

Dátumok

1995 – ADRIÁNYI, 1995.

1997 – MÉSZÁROS T., 1997.

2000 – MÉSZÁROS T., 2000.

2003 – ADRIÁNYI, 2003.

2004 – ADRIÁNYI, 2004.

		LEVÉLTÁRI			NYOMTATÁSBAN MEGJELENT DOKUMENTUMOK		
		JELZET			kiadott (2004-ig)	magyarul (2004-ig)	fakszimilében (2007-ig)
		MIB	Bgy	MA			
Mons. Zágon Pro Memoriája	1971.06.25–26–27.	266	40/a	—	E(r), 2003r	E(r), '95r, '97r, 2000r, 2004r	2000, 181–184
Mindszenty VI. Pál pápához	1971.06.28.	106	20/a	1, 60	E(r)	E(r), 1997r	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1971.07.10.	354	1	1, 60	2003, 2004	—	2004, 226–228
Villot Mindszentyhez	1971.07.13.	—	—	2, 60	—	—	—
Mons. Zágon Pro Memoriája	1971.07.14.	—	—	—	—	2000	2000, 185–187
Mons. Zágon Pro Memoriája	1971.07.16.	—	—	—	—	2000	2000, 187
L'Osservatore Romano	1971.09.29.	317	—	—	1971 (L'OR)	—	—
L'Osservatore Romano	1971.10.01.	317	—	—	1971 (L'OR)	—	—
Mindszenty Pro-Memoriája	1971.10.19.	108	20/a	—	—	—	—
		353	3	1, 2, 60	—	—	S.Sedes, 250
Mons. Zágon följegyzése	1971.10.23.	354	3	—	—	2000	2000, 675
Memorandum	1971.11. 24	248	58	varia	—	1995	Mészáros I., 1995
Adventi lelkipásztori körlevél	1971. advent	254	7	—	—	1971, 1982	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1971.12.14.	—	—	1, 60	2003, 2004	2004r	2004, 229–230
Rev. Vecsey József Pro Memoria-tervezete é. n.		—	—	2	—	—	—
Mindszenty Villóthoz	1971.12.31.	111	42	1, 2, 60	—	—	—
		354	2	—	—	—	—

Villot Mindszentyhez	1972.01.01.	—	—	2	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.01.08.	355	1	1	—	—	—
Mons. Zágon följegyzése	1972.01.20.	355	3	—	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.01.25.	—	—	1	—	—	S.Sedes, 253
Mons. Zágon Rev. Vecseyhez	1972.01.31.	—	—	2	—	—	S.Sedes, 256
Mindszenty m.s. piatto	1972.06.28–29.	355	3	—	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.03.10.	355	1	1, 2, 60	2003, 2004	2003 D, 2004	2004, 231–234
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1972.04.18.	—	—	1	2003, 2004	2003 D, 2004	2004, 235–236
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.06.20.	115	44	—	—	—	—
Mindszenty m.s. piatto	1972.06.28.	355	2	2	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.07.18.	116	33	—	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.09.25.	118	42	1	—	1997r	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.10.05.	118	54	1, 10	—	—	—
		355	1	—	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához M.zell	1972.10.22.	119–120	213	—	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához korona	1972.10.26.	120	90	—	—	—	—
Mons. Csertő Pro Memoria	1972.11.7–10.	—	—	—	2000r	2003 D, 2004	—
Mindszenty válaszaként	1972.11.09.	355–356	3	—	2003	1997, 2004	1997, 220
Mindszenty VI. Pál pápához	1972.12.30.	123	44	—	—	—	—
		356	3	1	—	—	—
Mindszenty Mons. Zágonhoz	1972.12.30.	124	58	—	—	—	—

		LEVÉLTÁRI JELZET			NYOMTATÁSBAN MEGJELENT DOKUMENTUMOK		
		MIB	Bgy	MA	kiadott (2004-ig)	magyarul (2004-ig)	fakszimilében (2007-ig)
Mindszenty Mons. Zágonhoz	1973.01.23.	124	38	—	—	—	—
Mindszenty Benellihez	1973.01.31.	357	2	2	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1973.02.05.	357	1	1, 10	—	—	—
Villot Mindszentyhez	1973.02.24.	—	—	2	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához	1973.03.25.	129	90	—	—	1997r	—
VI. Pál pápa Könighez	1973.08.30.	—	—	1	E	E	S.Sedes, 257
Villot Könighez	1973.09.01.	—	—	2	—	—	—
Mindszenty Könighez	1973.09.15.	357	3	—	—	—	—
Mindszenty Könighez	1973.10.07.	357	3	—	—	—	—
Mindszenty Villothoz	1973.10.07.	136	61/a	—	—	—	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1973.11.01.	318	E	1, 60	E(r), 2000r	E(r), 2000, 2003 D, 2004	S.Sedes, 260
Mindszenty VI. Pál pápához	1973.11.15.	—	—	—	—	—	S.Sedes, 31
Mindszenty VI. Pál pápához	1973.11.21.	357	60	60	—	—	S.Sedes, 52
Mindszenty VI. Pál pápához	1973.12.08.	141	45	1, 60	E(r)	E(r)	S.Sedes, 263
		318	E	—	—	—	—
		357–358	1	—	—	—	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1973.12.18.	318–319	E	1, 60	—	—	S.Sedes, 266

Mindszenty VI. Pál pápához	1974.01.06.	319	E	1, 60	E(r), 2003, 2004	E(r), 1997,2000	1997, S.Sedes, 271
		358	1	—	—	—	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1974.01.14.	—	—	1, 60	2003, 2004	—	2004, 222–225
Mons. Csertő beszámolója	1974.01.25.	—	—	—	2003, 2004	2004	—
VI. Pál pápa Mindszentyhez	1974.01.30.	319	—	1, 60	1974 (L'OR)	1974 KSzle	—
Mindszenty VI. Pál pápához, lat.	é. n.	—	—	1, 60	—	—	S.Sedes, 273
Mindszenty VI. Pál pápához, ném.	é. n.	—	—	1, 60	—	—	—
Mindszenty VI. Pál pápához, ang.	1974. tavasz	—	—	1	—	—	S.Sedes, 277
L'Osservatore Romano	1974.02.06.	—	—	—	—	—	S.Sedes, 26

Latin szavak, kifejezések magyarázata

ad nutum Sanctae Sedis – a Szentszék tetszése szerint, azaz: a Szentszék további intézkedéséig (apostoli kormányzó kinevezésekor használt megjelölés, elmozdítása bármikor lehetséges)

Beatissime Pater! – Szentséges Atyám!

cui bono – kinek az érdeke/kinek a javára

cui prodest? – kinek használ? kinek a javát szolgálja?

cura animarum – lelkek gondozása, lelkipásztorkodás

delegatus specialis – speciális megbízott, delegátus (egyházi kinevezés)

Deus scit, Deus iudicabit – Isten tudja, Isten fogja megítélni

ergo destruatur – tehát romboltassék le

ex opere operato – a katolikus dogmatika egyik kulcsfogalma: a szentségek attól függetlenül érvényesek, hogy az azt kiszolgáltató személy (pap, diakonus) arra érdemes személy-e

Exul Familia – XII. Piusz pápa apostoli konstitúciója, 1952. augusztus 1. A lakhelyüket elhagyó személyek lelkipásztori gondozásáról

hodie ubinam sumus? – hol vagyunk ma?

informata conscientia – jól tájékozott lelkiismeret

intempesta nocte – viharos éjszakán

Manus benedictes et benedictas S. S. deosculans – A Szentatya áldott és áldó kezzeit csókolja

multiplicatio sed non locupletatio – (számbeli) gyarapítás, de nem gazdagítás

Opus Pacis – a békepapi mozgalom neve

Salus animarum suprema lex esto. – A lelkek üdve legyen a legfőbb törvény.

sede plena – betöltött szék (apostoli kormányzó kinevezésekor használt megjelölés, akinek elmozdítása nem lehetséges bármikor)

sede vacante – székiüresedés

Tu es archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae – Te vagy az esztergomi érsek és Magyarország primása

vicarius generalis – általános helynök (püspöki helynök)

Fontosabb dokumentumok mutatója

1966

Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1966. november 14.	idézet	97
--	--------	----

1971

Mons. Zágon Pro Memoriája, 1971. június 25–26–(27).	(teljes) szöveg	110
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1971. június 28.	teljes szöveg	114
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1971. július 10.	teljes szöveg	116
Villot bíboros államtitkár Mindszenty bíboroshoz, 1971. júl. 13.	teljes szöveg	119
Mons. Zágon Pro Memoriája, 1971. július 14.	teljes szöveg	120
Mons. Zágon Pro Memoriája, 1971. július 16.	teljes szöveg	123
L'Osservatore Romano, 1971. szeptember 29.	teljes szöveg	123
L'Osservatore Romano, 1971. október 1.	összefoglalás	125
Mindszenty Pro-Memoriája, 1971. október 19.	teljes szöveg	126
Mons. Zágon följegyzése, 1971. október 23.	utalás	86
Mons. Zágon levele Mindszenty bíboroshoz, 1971. nov. 24.	teljes szöveg	108
1971. november 24-i memorandum-tervezet	utalás	86 (lásd 8. j.)
Adventi lelkipásztori körlevél	teljes szöveg	128
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1971. december 14.	teljes szöveg	131
Rev. Vecsey József pro memoria tervezete, é. n.	utalás	88, 134
Mindszenty bíboros Villóthoz, 1971. december 31.	teljes szöveg	134

1972

Mons. Zágon följegyzése, 1972. január 20.	utalás	89, 136
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. január 25.	teljes szöveg	136
Mons. Zágon Rev. Vecseyhez, 1972. január 31.	teljes szöveg	139
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. március 10.	teljes szöveg	140
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1972. április 18.	teljes szöveg	143
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. június 20.	utalás	90
Mindszenty bíboros Villot bíboroshoz, 1972. június 28/29.	utalás	91
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. július 18.	utalás	91
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. szeptember 25.	utalás	91
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. október 5.	teljes szöveg	147
Mons. Csertő, Pro Memoria, 1972. november 7–10.	teljes szöveg	150
Mindszenty válaszként, 1972. november 9.	teljes szöveg	153, 154
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1972. december 30.	utalás	93
Mindszenty Mons. Zágonhoz, 1972. december 30.	utalás	93

1973

Mindszenty Mons. Zágonhoz, 1973. január 23.	utalás	94
Mindszenty Benellihez, 1973. január 31.	utalás	94
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1973. február 5.	utalás	94
Villot bíboros Mindszenty bíboroshoz, 1973. február 24.	utalás	94
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1973. március 25.	utalás	95
VI. Pál pápa König bíboroshoz, 1973. aug. 30.	utalás	95
Villot bíboros König bíboroshoz, 1973. szeptember 1.	utalás	95
Mindszenty bíboros König bíboroshoz, 1973. szeptember 15.	utalás	95
Mindszenty bíboros König bíboroshoz, 1973. október 7.	utalás	95
Mindszenty bíboros Villot bíboroshoz, 1973. október 7.	utalás	96
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1973. november 1.	teljes szöveg	35
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1973. november 15.	teljes szöveg	36
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1973. november 21.	teljes szöveg	37
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1973. december 8.	teljes szöveg	38
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1973. december 18.	teljes szöveg	40

1974

Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1974. január 6.	teljes szöveg	43
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1974. január 14.	teljes szöveg	46
Mons. Csertő följegyzése, 1974. január 25.	utalás	49 sk
VI. Pál pápa Mindszenty bíboroshoz, 1974. január 30.	teljes szöveg	52
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, é. n., magyarul	teljes szöveg	56
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, é. n., latinul	teljes szöveg	59
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, é. n., németül	teljes szöveg	61
utóbbi magyarul	teljes szöveg	62
Mindszenty bíboros VI. Pál pápához, 1974. tavasz, angolul	teljes szöveg	63
L'Osservatore Romano, 1974. február 6., magyarul	teljes szöveg	26
olaszul	teljes szöveg	26
L'Osservatore Romano, 1974. február 6., fakszimile	teljes szöveg	27

Névmutató

- Ádám György* 21
Adriányi Gábor 7, 20–23, 25, 30, 34, 43, 46, 48–53, 70, 83, 84, 86, 88, 90, 92, 98, 100–105, 107, 110, 116, 131, 132, 136, 138, 140, 143, 145, 150
Apponyi Albert 130
Balogh Margit 8, 21, 24, 25, 30, 84, 102
Bánk József 26, 28, 29
Barberini, Giovanni 34, 96
Beke Margit 21
Békés Gellért 31
Benelli, Giovanni 92, 94, 105
Beran, Josef 45, 47, 72
Berinkey Dénes 43
Bibó István 12, 13
Callixtus, I., pápa 62
Caprile, Giovanni SJ 52
Casaroli, Agostino 14, 110, 159
Cheli, Giovanni 84, 92, 110, 120, 122, 155, 159
Cisar, Alexandru 28
Cséfalvay Pál 21
Cser-Palkovics István 56
Csertő Sándor 23, 48, 50, 51, 56, 59, 70, 72, 75, 92, 98, 103, 112, 150, 151, 154, 156, 159
Csonka Emil 19, 21, 25, 36, 38, 52
De Angelis, Maria Antonietta 21
Denzinger, Heinrich 41
Drahos, Giovanni (Drahos János) 78
Endrey Mihály 78
Erdő Péter 9
Fábián Károly (Navalis) 25
Fejérdy András 13
Ferdinánd, I. 58, 60
Fraknói, William (Fraknói Vilmos) 63
Fráter György lásd Martinuzzi Fráter György
OSPPE
Frigyes, II. 64
Gergely Jenő 84, 102
György esztergomi érsek, bíboros prímás
lásd Martinuzzi Fráter György OSPPE
Habsburg-család 15
Habsburg Ottó 15
Hamvas, Andreas lásd Hamvas Endre
Hamvas Endre 38, 71, 76–78
Harangozó Ferenc 56
Hegedűs András 33
Hetényi Varga Károly 35, 51, 53, 54, 101
Horthy Miklós 9, 11
Höffner, Joseph 25
Hunyadi János 130
Hünemann, Peter 41
Ince (Innocent, Innozenz), IV., pápa 61, 62, 64, 68
István, I., Szent 9, 67, 110, 140, 148
János, Kapisztrán Szent 130
József, Szent 101
Kádár János 15, 39, 40, 50, 71, 158
Kádár László 26, 28, 29
Kahler Frigyes 21, 30, 86, 87
Károly, Borromei Szent 39
Kisberk Imre 26, 28, 29, 79
Katona István 94
Kovács Gergely 22, 36
König, Franz 43, 48–51, 56, 70, 72, 95, 102, 105, 106, 159
Kreisky, Bruno 138, 142
László (Leslie) T. László 5
Lékai László 9, 12, 26, 28–30, 33, 77, 80
Lénárd Ödön SchP 22
Lipthay Endre 20, 23, 30, 36, 92
Magyary Gyula 112
Marengo, Biagio 24
Martinuzzi Fráter György OSPPE 58, 60, 70
Mátrai, Giulio (Mátrai Gyula) 78
Mester István 100, 103
Mészáros István 8, 13, 15, 20, 21, 81, 83, 86–88, 90–95, 97, 99, 101, 102, 109, 110, 143, 158
Mészáros Tibor 12, 21–23, 34, 35, 37, 43, 46, 48–51, 53, 54, 56, 69, 70, 74–76, 84, 86, 93, 96, 98, 101–103, 110, 120, 154–156
Mikes János 11
Miklós Imre 84, 159
Mindszenty József 5, 7–10, 12–15, 19–24, 26, 28–30, 33, 34, 36–40, 43, 45, 46, 48–57, 59, 64, 67–117, 119, 120, 122–126, 128, 131, 132, 134, 136, 139, 140, 143–147, 154, 157–160
Nagy Imre 14, 50
Nagy Kálmán 13
Navalis lásd Fábián Károly (Navalis)
Németh László 8, 20, 24, 30, 33, 86
Néró 25
Netzhammer, Rajmund OSB 28
Nixon, Richard M. 64
Ólmosi Zoltán 84

- Padányi Bíró Márton 14
 Pál, VI. (Paul VI., Paulus P. P. VI.), pápa 7, 14, 19–23, 26, 28–30, 33, 34, 36, 37, 40, 43, 46, 48, 51–53, 55, 68–74, 81, 83–105, 107, 109, 114, 116–118, 120, 124, 131–136, 139, 140, 143–145, 147, 156, 157, 159, 160
 Pál, Szent 130, 131
 Pálincás (Pallavicini) Antal 25
 Pálos Iván 80
 Paul VI. *lásd* Pál, VI., pápa
 Paulus P. P. VI. *lásd* Pál, VI., pápa
 Pázmány Péter 148
 Pehm József 10, 14, *lásd még* Mindszenty József
 Péter, Szent 25, 43, 46, 48, 53, 72, 117
 Pius, XII. *lásd* Piusz, XII., pápa
 Piusz, XI., pápa 11
 Piusz, XII., pápa 12, 45, 61, 62, 68, 72, 124

 Quilici, Oriano 51

 Rákosi Mátyás 12, 158
 Regőczy István 94
Rosdy Pál 25
 Rossi, Opilio 51, 92, 156
 Rózsa Elemér 94
Ruzsik Vilmos 14

Schäufele, Hermann 28
Schönmetzer, Adolf SJ 41
 Schwarcz-Eggenhoffer, Artur 78, 79
Schwendenmann, Johann 104
 Semptey László 79, 80
 Serédi Jusztinián OSB 11, 12
Somorjai Ádám OSB 9, 15, 31, 33, 83–85, 87–100, 103, 105, 110, 114, 116, 119, 120, 123, 125, 126, 128, 131, 134–136, 139, 140, 143, 147, 150, 154

Soós Viktor Attila 22
 Stepinac, Alojzije 45, 47, 72
 Sylvester II. *lásd* Szilveszter, II., pápa

Szabó Csaba 73
Szabó Ferenc SJ 85, 126
Szabó Gyula 22
 Szabó Imre 78–80
 Szabó János 113
 Szacharov *lásd* Szaharov, Andrej
 Szaharov, Andrej 58
 Szálasi Ferenc 12
 Szilveszter, II., pápa (Gerbert D'Aurillac OSB) 68
 Szolzenyicin, Alekszandr 58
Szőke János SDB 21, 81

 Tabódy István 91, 94
Tímár Ágnes OCist 22
 Tóbiás 131
 Török, John (Török János) 63
Török József 9
 Turchányi Egon 13

 Vajay István 79, 80
 Vecsey József 56, 88, 90, 104, 107, 134, 136, 139, 156
 Villot, Jean 14, 84, 88, 89, 91, 94–96, 100, 105, 106, 110, 119, 120, 134, 135, 145

 Zágon József 73, 82–84, 86, 89, 90, 93, 94, 100, 102, 104, 107–114, 120–123, 126, 136, 139–141, 143–147, 156
Zakar Polikárp OCist 8, 33
 Zemplén György OCist 79
 Zinner Tibor 8
 Zita, magyar királyné 15

Tartalom

Ajánlás.....	5
Előszó	7
Bevezető.....	9
Rövidítések.....	17
I. Mindszenty József és az esztergomi érseki székes üressé nyilvánításának dátuma. Egy szakirodalmi adat pontosítása: nem 1973. december 18., hanem 1974. február 5.	19
II. Mindszenty József és az esztergomi érseki székes megüresedése. VI. Pál pápa és Mindszenty József: 1973. november 1.–1974. február 5.....	33
III. Mindszenty József és a Magyarország Prímása cím. Ami az emlékiratokból kimaradt.....	55
Függelék. Az Annuario Pontificio az esztergomi érseki székről.....	76
IV. Kronológiai áttekintés. Mindszenty József Bíboros Hercegprímás és VI. Pál Pápa, illetve a Vatikáni Államtitkárság kapcsolattartása, 1971. június–1975 tavasza	81
V. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata, 1971. június–1972. április	109
VI. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolata, 1972. május–november	147
Zárszó	157
MELLÉKLETEK	161
Irodalom 1989–2008.....	163
Táblázatok	167
Latin szavak jegyzéke	172
Fontosabb dokumentumok mutatója.....	173
Névmutató	175

Katalógus és rendelési lehetőség:
www.benceskiado.hu

Bencés Kiadó és Terjesztő Kft.
Felelős kiadó dr. Várszegi Asztrik
Felelős szerkesztő Schmal Alexandra
Műszaki szerkesztő Egyházi Péter
Borítóterv: Schmal Károly
Tördelte Somorjai Gabi

A nyomdai munkálatokat a Pauker Nyomda végezte
Felelős vezető Vértés Gábor